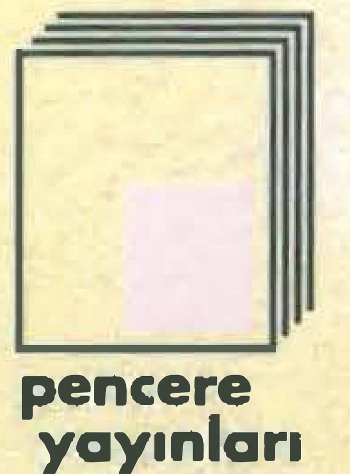
Mariam Manoukian - Elize Manoukian

ARARAT

AĞRI DAĞININ ÖTE YANI

Onurlu Bir Şehrin Öyküsü

Çeviren: Anais M. Martin

Mariam Manoukian - Elize Manoukian

ARARAT

AĞRI DAĞININ ÖTE YANI

Onurlu Bir Şehrin Öyküsü

Bu kitabın Yayın hakları
Pencere Yayınlarına aittir
© Mariam Manoukian - Elize Manoukian
Abril Publishing Glendale California 2005 baskısından çevrilmiştir
Birinci Baskı: Nisan 2009
Kapak: Hüseyin Yoldaş
Kapak ve İç Baskı: Kilim Matbaacılık Maltepe Mah. Litros yolu
Fatih San. Sitesi No: 12/204 Zeytinburnu - İstanbul
Tel: 0212 612 95 59

Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğdu

ISBN 978-605-4049-14-1

PENCERE YAYINLARI: 240
pencereyayinlari@hotmail.com

Osmanağa Mah. Pavlonya Sok. No. 10/6 Nuhoğlu İşhanı
Kadıköy / İSTANBUL TEL: (0216) 414 64 41

Mariam Manoukian -
Elize Manoukian

ARARAT
AĞRI DAĞININ ÖTE YANI
Onurlu Bir Şehrin Öyküsü

Çeviren: Anais M. Martin

Bu kitap olağanüstü üç Ermeni kadınına ithaf edilmiştir:
Heranuş Beglaryan, Elize Kardzair Manukyan ve
İren Gülnazaryan

“Dünya yüzünde bu türü (milleti), bu lafı edilmeye değmez! Halkın oluşturduğu kabileyi yok edecek gücü tanımak isterdim. Bu halkın tarihi sona ermiş, savaşlarının hepsini yenilgiyle bitirmiş, binaları yok edilmiş, edebiyatı okunmaz, müziği dinlenmez, duaları ise hiç duyulmaz...

Hadi bakalım, durmayın, yok edin Ermenistanı. Bakalım becerebilecek misiniz? Atın onları evlerinden. Aç, susuz çöllere sürün. Evlerini, kiliselerini yakın! Ve, görün bakalım yeniden gülüp oynamaya başlayarak yaşama dönebilecekler mi? Şarkılarını söyleyip, dualar edebilecekler mi? Onların biri-ikisi, dünyanın herhangi bir yerinde bir araya gelir gelmez, kendi dillerini konuşmaya başladıklarında, yeniden; Yeni Ermenistan’ı nasıl kurabileceklerini görün bakalım.”

William Saroyan

İÇİNDEKİLER

BİRKAÇ SÖZ VE TEŞEKKÜR

Rubina Perumyan'a (Roobina Peroomian) özellikle teşekkür etmek isteriz. Kendisi yıllardır UCLA'da (University of Califomia Los Angeles) öğretim görevlisi ve Ermeni yapıtları araştırmacısıdır. Perumyan; kitabımızı ciddiye aldı, tüm yüreğiyle özverili bir çalışma yaparak kitapta sözü edilen tarihi gerçekleri yenidem gözden geçirdi. Ayrıca bize değer biçilmez fikirler verip, edebi hataları düzelttiği için de teşekkür ediyoruz.

Aşağıda adlarını sayacağımız aile üyelerimize buradan özel teşekkür gönderiyoruz. Onlar bıkmadan usanmadan bizi desteklediler ve sonuna kadar değerli bilgiler aktararak yardım ettiler. Lena ve Robert Avakyan, Julie Beglaryan, Sona Arabyan, Vahan ve Anuş Acemyan ile Nataşa Gonçar.

Ayrıca; Jerry ve Gregory Manukyan'a da bizi öpücüklerle, şefkatle destekledikleri için teşekkür etmek isteriz.

Karin Holseng ve Rişar Karibyan'dan oluşan harika ekip olmasaydı bu kitap tamamlanıp hayata geçirilemezdi. Onlar el yazılarını şekillendirip kitap haline getirenlerdir. Karin Hokseng; sabırlı bir çalışma ile, edebi yeteneğini ortaya koyarak kitap basılıncaya kadar, her aşamada tam profesyonel bir sanatçı olduğunu kanıtladığı için teşekkür borçluyuz. Rişar Karibyan'a gelince o; bu kitapta yer alan

tüm haritaları çizdi, ayrıca ön ve arka kapağın grafik çalışmalarını gerçekleştirdi. Kitabın 'son' halini almasını ona borçluyuz. Teşekkürler...

Sona Arabyan'a özgün kapak çalışması için minnet boçluyuz

Stina Kaçaduryan'ı nasıl unutabiliriz... El yazılarının çözülmesi aşamasında değerli eleştirileriyle hep yanımızdaydı.

Ruzanna Ohancanyan'a çok özel teşekkürler. O bizlere cömertçe (alicenaplık) yetenekli kızı İren Gülnazaryan'ın henüz hiçbir yerde yayınlanmamış şiirlerini verdi. (Güz, Gün batımı, Giriş adlı şiirler)

Fotograf sanatçısı Zaven Haçikyan'a Ararat Dağının abidevi fotoğrafı, Dr. Aubrey (Obri) Abramson'a eski belgelerini ve kitaplarını verdiği için ve Janig (Canig) Haleplian'a da kitabın pekçok yerinde, anlatım için kullanılan Van fotoğraflarını verdikleri için buradan teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Bu kitapta rastlanacak tüm hataların sorumluluğunu üstlenir şimdiden özür dileriz.

Ayrıntılı bilgi için bkz: Rubina Peroomian, UCLA (University of California Los Angeles) (Peroomian bu üniversitede Yakın Doğu Dilleri ve Kültürleri kürsüsü başkanıdır.)

www. Armeniapedia. org (The Armeina Encyclopedia)

PROLOG (ÖNDEYİŞ)

"Ermeniler, bu güzel ve tarihi topraklara köklerini saldılar. kayıtlı hiçbir uygarlığın tarihi öyle çok eskilere; uygarlığın kuruluş yıllarına ya da Norman İstilalarına (burada kurban isteyen iktidarlar vurgulanıyor) kadar dayandırılmamıştır. Ancak; çok, çok eskilere dayanmasına karşılık, son noktası konulmamış bir uygarlık var... Resmi tarihle örtüşmeyen Ermenilerin tarihi. Her Ermeni arkasında çok önemli bir geçmişi olduğunu bilir. İşte bu geçmiş nedeniyle kendisiyle ve milletiyle gurur duyar."

Hester Donaldson Jenkins

"Armenia and Armenians," *The National Geographic Magazine,* October, 1915

Bu kitap, Osmanlı İmparatorluğu zamanında, 1913-1915 yılları arasında Van'da yaşamış bir Ermeni aileyi anlatıyor. Van Gölü kıyılarında kurulmuş olan Van şehri, Kuzeybatıda Sipan (Süphan), Güneybatıda ise Nemrut Dağı ile çevrelenmiştir. Bu toprakların en yüksek tepesi ve Nuh'un gemisi efsanesinin kaynağı olan Ararat (Ağrı) Dağı ise Van'ın Kuzey Doğusundadır.

Van'ın çok uzun bir tarihi geçmişi vardır. Olasılıkla da

dünyanın en eski şehirlerinden biridir. Hitit Belgelerinden anlaşıldığına göre, bu yörede uygarlığın tarihi M.Ö. 14. yüzyıla dayanıyor. Ancak bölgede kurulmuş ilk kurallı, düzenli yönetim (Devlet) Urartu Krallığıdır, ki onların da tarihi M.Ö. Dokuzuncu asra uzanır.

M.Ö. 834 civarında, Urartu Kralı Sarduri I, Van Gölünün Güneydoğu kıyısına başkentini inşa etti. Bu kentin adı Tuşpa (Tushpa) ya da Tosp'du. Biainili; Urartuluların krallıklarına verdikleri addı ki, sonradan bu ad değişime uğrayarak bir Ermeni şehir adı olan Van'a dönüşmüştür. M.Ö. 782'de bir başka Urartu Kralı, Argişti (Argishti) II, krallığın doğusuna Erebuni Kalesini kurdu. Zamanla bu ad da değişerek, bugünkü Ermenistan'ın başkenti Erevan olmuştur. Urartu Krallığı, tapınakları, kaleleri ve sulama kanalları ile ünlüydü. Asurluların ve Medlerin barbarca saldırılarına karşın, Urartu Krallığı M.Ö. Altıncı yüzyıla kadar ayakta kalabilmiştir. M.Ö. 585'te Urartu çöktüğü zaman ardında pekçok mimari yapıt (site) ve çivi yazıları ile oluşturulmuş tabletler bırakmıştır. Urartu artık yoktu ama, bu topraklar bir kere Urart Kralları tarafından yönetilmişti. İşte böylece, yöreye gelen farklı kabilelerin katılmasıyla, Ermeni ırkı şekillenmeye başladı. M.Ö. Beşinci yüzyıldan kalan Pers ve Grek kaynaklarında, bu topraklardan Ermenistan, halkından da Ermeniler diye söz edilmektedir. Asırlar boyunca, Ermenistan'ın yükseliş (parlak) ve iniş dönemleri, yabancı saldırılar nedeniyle karanlık zamanları oldu. Fakat Van tarih boyunca her zaman, Ermeni uygarlığının beşiği olarak kaldı.

Krallığın güçlü olduğu dönemde, Ermenistan; 500. 000 metrekare verimli toprağa sahipti. Büyük Dikran zamanında (M.Ö. 94) krallığın sınırları kuzeyde Karadeniz'den, güneyde Akdeniz'e genişlemişti. Asurlular, Sasaniler (Pers), Romalılar, Araplar, Bizanslılar, Selçuklar, Moğollar, Tatarlar, Safeviler (Pers), Osmanlı Türkleri ve Ruslar; Ermeni

Krallıkları ile yaşayan ya da Ermenileri idareleri altına alan milletlerden yalnızca birkaçı. Vaspuragan (Vaspurakan) Krallığı Dokuzuncu Yüzyıldan Onbirinci yüzyıla kadar varlığını sürdürdü. Kral Gagik Arstruni I, Ahtamar Adasında, Kutsal Haç Kililsesini inşa ettirdi. Kilise bugün, tarihi Ermeni topraklarının Türkiye sınırları içinde kalmış bölgesindedir ve ayakta kalan ender kiliselerden biridir. Bizanslılar, bölgeyi kısa süre yönettiler, hemen sonra Vaspuragan Selçukların eline geçti. Onaltıncı yüzyıla kadar ise bölge Moğol İstilalarını yaşadı. En sonunda Ermenistan topraklarını Osmanlı Türkleri ele geçirdi.

Moğol istilasının yaptığı yıkım ve zarar öyle büyüktü ki, ilk zamanlar, Osmanlıların bölgeyi fethetmeleri şükranla karşılandı. Bazı ayrıntıları görmezden gelirsek, Ermeniler ve Türkler 18. yüzyılın ortalarına kadar birlikte yaşadılar. Ermeniler Türkiye'nin yasal vatandaşlarıydılar. Dinlerini değiştirmediler, Hristiyan kaldılar. Kendi istekleriyle Türklerle evlenmediler. Dinlerine, dillerine, kültürlerine sahip çıktılar.

Ermeniler orduya alınmıyorlar ama yüksek vergiler ödüyorlardı. Osmanlıların yönetiminde yaşayan diğer milletler gibi, Ermenilerin de silah taşıma hakları yoktu. Nedeni kendilerini korumak olsa bile yasaktı. Mahkemede, Ermeniler, Müslümanlara karşı tanıklık edemezlerdi. Buna karşın, Ermeniler finans ve iş dünyasında çok başarılıydılar. Hemen pekçoğunun mevkileri ve parasal durumları iyiydi. Türk Hükümeti ile Avrupalılar arasında her konuda aracılık yapıyorlardı. Bu durum, Türkler ve Kürtler arasında kıskançlığa yol açıyor, onların Ermenilere eziyet (işkence) etmelerine ve kötü davranmalarına neden oluyordu.

1876'da Osmanlı İmparatorluğunun başına Sultan Hamid II geçti. RusTürk savaşından sonra, San Stefano (Aya Stefanos çev.) anlaşmasının hazırlanması aşamasında, Ermeniler şikayet ve sıkıntılarını aktardılar. San Stefano'nun

şartları ilk başta Ermenilerin şikayetleri göz önüne alınarak yazılmıştı, ne ki, daha sonra Berlin Anlaşması hazırlanırken, "yeniden düzenlenmiş" adı altında, Ermenilerin isteklerini hiçe sayan bir anlaşma kabul edildi. Ermenilerin kötü durumlarına, sıkıntılarına Avrupa'nın ilgisinin azalmasını, kendisine yakılmış 'yeşil ışık' gibi kabul eden Sultan Hamid II, Ermeni meselesi için çok kanlı bir çözüm üretti. 1894-96 yılları boyunca, Sultan Hamid'in silahlandırılmış çapulculardan oluşan yağmacılar ordusu, Türkiyede ne kadar Ermeni Cemaati varsa kılıçtan geçirip kıyıma uğrattılar. Van ve çevre kasabalar bu kıyımdan çok büyük yara aldılar ancak, Van'ın kahraman halkı, yeni yapılandırılan siyasal partileri ve gözüpek başkanları sayesinde, Sultan Hamit'in şeytanca planından kurtulmayı başardılar. Ermeni kanun adamları, siyasal parti oluşturmak ve korunma amaçlı silah taşımakla suçlanarak kılıçtan geçirildiler. Taşnaklar (Daşnaktzutyun), Armenakan (1885'te Van'da kuruldu) ve Hınçaklar (Hınchakian), Yirminci yüzyılın başlarında Van'da en etkin üç Ermeni Partisiydi. Van'da devrimci guruplar çoktu, bu gözüpek ve sert kişilik oluşumu; hem yörenin sert iklim koşullarına hem de Rus sınırına yakın olmalarına bağlanır.

1908'de Sultan Hamid II tahtan indirildi ve Genç Türk Hükümeti (Jön Türkler) başa geçti. Demokrasi, herkese eşitlik sözleri vermelerine karşılık yeni bir milliyetçilik dalgasının doğmasına neden oldular. Bu hükümetin amacı "modern devlet" adı altında tek tip insan ve dinden oluşturulmuş bir toplum yaratmaktı. Yeni liderlerin bir amacı da, İmparatorluğun sınırlarını Türki memleketlere kadar genişletip Orta Asya içlerine uzanmak ve Büyük Turan'ı oluşturmaktı. Hristiyan Ermeniler bu yol (amaç) üzerindeki en büyük engeldi.

Ondokuzuncu Yüzyılın sonu ile Yirminci Yüzyılın başlarında Türkiye'de; iki milyona yakın Ermeni yaşıyordu.

Bu tarihlerde Van ve çevresinde 130. 000 Ermeni vardı. Van Şehri; yukarıda Büyük Kaya'nın olduğu yerde Urartu Sitadel'i denen ve etrafı antik duvarlarla çevrili Şehir ve Bahçeler Bölgesi denen Aygestan'dan oluşmuştu. Aygestan'da oturanların büyük çoğunluğu Ermeniydi. Şehir ve Aygestan arasındaki ilişki, Londra'nın Doğu ve Batı uçları arasındaki ile örtüşür. Aygestan'da oturanların iş yerleri şehirde olabiliyordu. (ya da tersi) O sıralarda Osmanlı Türkiyesindeki genel yoksulluğa karşın, Van; oldukça gelişik ve Batılılaşmış bir şehirdi. Tüccarların, bankerler, doktorlar, avukatlar, terziler, ayakkabı yapımcıları ve halıcıların hemen tamamı Ermeniydi. 1914 yılında, Van'da 11 Ermeni okulu vardı. Van Ermenilerinin %70'i okuma yazma biliyordu. Şehirde, birçok kütüphane, tiyatrolar, kitapçı dükkânları ve haftada iki kez düzenli yayınlanan haftalık gazeteler vardı. Van, kültürü ve siyasetiyle durmadan gelişen bir yerdi. Aygestan bölgesinde; İngiliz, Rus, İtalyan, Pers (İran) Konsolosluklarının yanı sıra, Amerikan, Alman ve Fransız misyonerlerinin kendi yerleri (arazi) vardı. Amerikan Dışişleri görevlisi olarak Van'a gönderilen Dr. Clarence Ussher (Klarıns Yussşır) burada karısı ile birlikte 14 yıl boyunca yaşadı. Diğer misyonerlerle birlikte, olağanüstü bir çalışma sergileyerek Van'ın eğitim düzeyini yükseltti. Van halkı ve Van'ı hiç görmemiş olan Ermeni kuşaklar, Dr. Ussher ve çalışma arkadaşlarını yaptıkları özverili, olağanüstü hizmetlerle anacaklar.

Kosparyan Ailesi, Van'ın özgün (tipik) ailelerinden biridir. Diğer tüm Ermeni ailelerinde olduğu gibi onlar da üç kuşak aynı çatı altında yaşadılar. Panos Ağa kabilenin başkanıydı. Karısı Büyükanne Marina, büyük kızları Paylun, kocası Teos ve 5 çocukları. En büyükleri Miranuş 16, Liyanuş 13, Liyavart 10 yaşında, ikiz erkek çocuklar Markar ve Ohannes ise dört yaşındaydı. Panos Ağa'nın diğer kızı Araksi ve Panos Ağa'nın kızkardeşinin oğlu Markos da

Kosparyan evinin (yuvasının) üyeleriydiler. Mişo hizmetkâr, Tavi ve Tagi ise evin iki evcil Van kedisidir.

13 yaşındaki Liyanuş'un günlüğünde betimlediği bu ve benzeri anlatılarla Kosparyan ailesinin öyküsü başlıyor.

KOSPARYAN AİLESİ

12 EKİM, 1913

TAVİ VE TAGİ

Gürültü. İşte benim ikiz kardeşlerimi böyle anlatabilirim. Etrafta koşuşturuyor, benim değerli kedilerim Tavi ile Tagi'ye bağırıyorlar daha da olmazsa tencere ve tavaları birbirine çarpıp ortalığı birbirine katıyorlar. Çok can sıkıcılar, kedilerimin onlardan nefret etmek için bir yığın nedeni var! Oğlanlar kedilerin kuyruklarını çekip kulaklarından içeri bağırıyorlar. Tagi onlardan çok korkuyor, onları görür görmez hemen koşup, yatağımın altına gizleniyor ya da gizlenmeye çalışıyor. İkizler, yani Ohannes ve Markar, yaramazlıktan kudurmuş bir halde kediyi kuyruğundan çekip oradan dışarı çıkarıyorlar. Tavi ise kaçmak yerine onu korumam için hemen yanıma gelip kollarıma atılıyor. Kollarımın arasında olduğunda Ohannes'le Markar'ı paylayacağımı biliyor. Ama, onlar hemen koşarak uzaklaşıp, canını sıkabilecekleri başka birini bulmaya gidiyorlar.

Tavi ve Tagi hemen hemen altı aylık. Van kedileri. Van'da görülen tüm kediler gibi işte... Bana göre benim kedilerim hepsinden daha sevimli ve akıllı. Biz onları bebekken aldık. Tavi (Ermenice Takavor=Kral'ın kısaltılmışı) bir erkek. Çok dost, sevgi dolu. Sağ gözü mavi, sol gözü ise yeşil. Yani tüm Van kedilerinde olduğu gibi. Tagi (Er-

menice Takuhi=Kraliçe sözcüğünün kısaltılmışı) Tavi'nin kız kardeşi. Çok meraklı ve oyuncu. Onun da bir gözü kadife mavisi, diğer gözü ise kahverengi. İşte bu özellik Van kedilerinde pek sık görülmez. Kedilerin ikisi de biraz ürkek. Tavi Tagi'den azıcık daha iri. İkisinin de uzun, yumuşak, beyaz tüyleri var. Ayrıca Tagi'nin sol gözünün etrafını çevreleyen kahverengi bir halka var.

Çoğunlukla yoğurt ve sütle besleniyorlar ama bir parça tavuğa ya da kuzu etine de 'hayır' demezler! Son biriki aydan beri de fare avına çıkıyorlar. Hatta geçenlerde bir tanesini eve bile getirdiler. Ablam Miranuş farelere tahammül edemez, farketmeden üstlerine basacak diye de ödü patlar.

Büyükbabam Panos, bana bu hatıra defterini içine şiirlerimi yazmam için verdi. Şiir yazmayı çok severim. Böylece ilk şiirimi Tavi ile Tagi'ye adıyorum:

Tavi, Tavi kurulmuş gururla Tavi, Tavi sitting proud
Mırılda, kuvvetli mırılda, Purring, purring very loud,
Bir gözün mavi, yeşildir öbür gözün One eye blue, one eye green
Sen Van'ın en tatlı kedisisin iki gözüm. You are the sweetest Van cat I've seen.
Tagi, Tagi kurulmuş tepelere Tagi, Tagi sitting tall,
Fare avlamak için girer nerelere, Chase the mice and catch them all,
Bir gözün mavi, kahvedir diğeri One eye blue, one eye brown,
Sen Van'ın en tatlı kedisisin, çok da değerli. You are the sweetest Van cat in town.

Enikler, enikler güldürürsünüz beni, Kittens, kittens you make me grin,
Kim olursa olsun Anyone's heart

Kazanırsınız kalbini. I am sure you could win.
Rengarenk gözlerinizle Through your multicolored eyes
Memnunum görebildiğinize I'm glad you can see
Biz birbirimiz için dünyaya geldik, We were made for each other,
Siz kediler ve ben. You cats and me.

13 EKİM 1913
HARİSA (KEŞKEK) VE KOSPARYAN AİLESİ

Yarın benim doğum günüm. Ben, Liyanuş Beglaryan II, 13 yaşımı bitiriyorum. Harisa gününde doğmuşum. Van'da Harisa günü ünlüdür. O gün bütün evlerde Harisa pişer. Harisa, tavuk eti ve kaynamış buğday tanelerinin karışımından yapılır. Buğday kocaman kazanlarda, suyun içinde püre haline gelinceye kadar kaynar, kaynar. Tabii kaynarken de hiç durmadan tahta bir kaşıkla karıştırmak gerekiyor. Her yıl doğum günümde, ailem kazanlarla harisa pişirir ve eşe, dosta, akrabalara, köylülere ve fakirlere dağıtır. Bu, uzun yıllardan beri süregelen çok eski bir gelenektir.

Büyükbaba Panos, değirmenlerinin bulunduğu köylere bol bol harisa dağıtılmasını ister. Büyükbaba ailemizin reisidir. Kosparyan büyükbabam Panos'un soyadıdır. Annem Paylun, babam Teos Beglaryan'la evlenmeden önce Kosparyan'dı. Büyükbabanın erkek evladı olmadığı için, annemler evlendiklerinde, babamla büyükbabanın evine taşınmışlar. Bir Van'lı erkek için, kayınpederinin evine taşınmak pek alışılmış bir şey değildir. Bir erkek, karısının evine taşındığında 'iç güveyi' olur. Büyükbaba ailemizin başıdır. Yani şimdi bizim aile Kosparyan – Beglaryan diye ünleniyor ama, yine de Van'da pekçokları bizim aileden Kosparyanlar diye söz ediyorlar. Bazen, keşke biz; babamın ai-

le reisi olabileceği başka bir evde otursaydık diye düşünüyorum.

Babam sanırım Kosparyan olarak anılmayı pek dert edinmiyor. 18 yıl önce babamların, Aygestan'la Şehir arasında, Haygavank denen yerde bulunan evleri, Türk jandarmalar tarafından yakılmış. Ermeni evlerinde silah arıyorlarmış! Babamın ailesinin maddi durumu, Aygestan'da yeniden bir ev inşa etmeye uygun değilmiş, onlar da Lezk adlı köye taşınmış. Evleri yanmadan çok önce babam annemle evlenmeyi aklına koymuş ama, büyükbabama göre babamın "düzgün bir eğitimi" yokmuş, üstelik ailesi de fakirmiş. Böylece büyükbaba ile büyükanne, onun uygun bir damat adayı olmadığına karar vermişler.

Aslında annemi, zengin bir yargıcın oğlu ile evlendirmek üzereymişler ama, tam evlilik hazırlıkları sürerken, annemin nişanlısının *Bolis*'te (Ermenice İstanbul anlamına gelen sözcük, kitaptaki aslı gibi bırakıldı. çev.) garip bir yaşantı sürdürdüğü söylentileri gelmiş. Evlilikten vaz geçilmiş. Babam kendisi için yeniden bir olasılık (şans) doğduğunu duyar da durur mu? Hemen Kosparyanların kapısında boy gösterip annem Paylun'a yeniden evlenme teklif etmiş. Anneme gelince, bozulan evlilik nedeniyle öyle kötü yara almış ve kalbi öyle kırıkmış ki, kendisini babamla evlendirmeleri için ailesine yalvarmış. Hiçbir zaman babamla yaptığı evlilikten pişman olmamış. 18 yıl sonra bugün bile akrabaların çoğu, onların ne uyumlu ve birbirini seven mutlu bir çift olduklarından söz ederler.

Annem ve babam birbirlerinden çok farklıdır. Annem ayakları yere basan, çok az şaka yapan biridir. Babam ise tam bir hayalperesttir. Aniden çok komik bir şey yapabilir. Birbirlerinden bu kadar farklı olmalarına karşın çok iyi anlaşırlar. Sanırım ben babama benziyorum. Yoksa nasıl şiir yazabilirim ki?

İş hayatında babam, çok disiplinli ve çalışkandır. Her

sabah en erken o kalkar. Annemden, büyükannemden ve Mişo'dan bile erken kalkar. Atını besler, hayvanları denetler, üzüm bağına göz atar. Babamın atı yaşlıdır, adı Sipan'dır. Tıpkı Van'ın öteki yakasındaki Sipan Dağı (Süphan) gibi.

Sipan, koyu kahverengi bir Arap atıdır. Yanlız bir ayağında kısa çorap gibi bir beyaz lekesi vardır. Babam atı ile gurur duyar, daha doğrusu atına tapar. Sipan'a bir bebekmiş gibi bakar, onu yıkar, fırçalar (tımar) besler ve her zaman önünde yeteri kadar içecek suyun bulunmasına dikkat eder. Sipan çok elma yer, bu onun en çok sevdiği meyvadır. Aynı zamanda sanırım Sipan Ermenice anlıyor. Yoksa babam neden durmadan onunla konuşuyor? Bu at aslında büyükbabamın atıymış ama Sipan büyükbabayı taşıyamaz çünkü Panos Ağa çok ağır! Hem zaten büyükbabam, bir yerden bir yere giderken eşek sırtında yolculuk etmeyi yeğler!!

Sabah kahvaltısından sonra babam ve büyükbabanın değirmenlerinin bulunduğu çevre köylere doğru atını sürer. Babam bu değirmenlerin düzgün işletilmelerinden sorumludur ve haftada en az bir kez oraya gidip, yedi değirmeni teker teker ziyaret edip denetler.

Büyükbaba emeklidir ama, gözü hâlâ işlerin üzerindedir. Ayda birkaç kez, yanına Mişo'yu alır ve değirmenlerini kendisi denetler. Orada köylülerle çene çalmayı çok sever, davet edilince de onlarla yemeğe kalır. Hatta davet edilmediği zamanlarda da kendi yöntemiyle, kendini davet ettirir. Önce: "Hey delikanlı, bana şu son ürettiğin şaraptan biraz getir bakalım", der ve sürdürür: "Geçen sefer burada tattığım şarabın tadı hâlâ damağımda. Sen bu şarap işini biliyorsun evlat." Böylece onlarla kalıp yemek yer!! Bana sorarsanız, ben de köy yemeklerini çok severim. Evdeki yemeklerden farklı bir tadı vardır köy yemeklerinin.

Evde babam, asla büyükbabaya karşı çıkmaz. Hayır, ha-

yır bu "büyükbaba her zaman haklıdır" anlamına gelmiyor. Ona karşı çıkmak anlamsızdır da ondan. Eğer biri çıkar da ona karşı gelirse hemen: "Hasta bu" der ve sağır numarası yapar. Evde büyükbaba bir Sultan gibi davranır. "Bunu getir!Şunu getir!" "Daha çabuk yapamaz mısın?" "Bu pişmemiş, ben at değilim!" "Bu pasta tuzlu olmuş!" "Bu yeteri kadar tatlı değil!" "Çay neden bu kadar soğuk?" Evde herkes onun etrafında 'fır' döner, özellikle de kadınlar. Büyükannem sıklıkla "Panos Ağa Tanrı aşkına!" diye bağırır ama yine de onun isteklerini yerine getirir. (Ya da getiriyormuş gibi görünür)

Babam farklıdır. Van'lı Ermeni erkeklere hiç benzemez. Çok kendine yeten bir insandır o. Kahvesini, çayını kendi yapar hatta bazen kahvaltı bile hazırlar. Bu işleri yaparken de hiç kimseden yardım istemez.

15 EKİM, 1913
SANDIKYAN OKULU

Bugün okul, hiç bitmeyecekmiş gibi geldi. Matematik, her zamankinden daha da can sıkıcıydı... çünkü dün gece geç yattım! Öyle yorgundum ki, durmadan esnedim ve gözlerimi açık tutabilmek için olağanüstü çaba sarfettim. Bu durumu farkeden matematik öğretmeni, benim bütün gece uyumadan çalışıp, 'bölme' işlemini bir 'Sanat'a dönüştürdüğüme karar verdi. Beni; sınıfa bir gösteri yapmak üzere derse kaldırıp, 674'ün 3'le nasıl bölüneceğini sordu. Bu problemin nasıl çözülebileceği konusunda hiçbir fikrim yoktu. Yavaşça denklemi ters yüz ettim ve şeytanca işin içinden sıyrıldım!! Bu işten kurtulabildiğim için kendimle gurur duyuyorum.

Sandıkyan Kız Okulu; ablam Miranuş, kardeşim Liyavart ve benim hergün gittiğimiz okulun adıdır. Bugün, mü-

dür yardımcısı bir konuşma yaparak, Yeni Yıl için İstanbul'a bir piyano sipariş ettiklerini ve piyanonun Van'a gelmek üzere yola çıkarıldığı haberini verdi. Bundan sonra, 12 yaşından büyük olan bütün kız çocukları piyano dersi alacaklar. 'Ders' sözcüğünü duymak bile insanı hasta eder ama, bu 'piyano dersi' sözcüğü kulağa ilginç geliyor. Babamın dediğine bakılırsa; herşeyin bir iyi bir de kötü yanı varmış. Hiçbir şey hep kötü ya da hep iyi olamazmış. Bu konuyu merak ediyorum.

Aslında erkek hizmetkârımız Mişo, hergün okula gelip bizi alır ama bugün yok. Biz de kızkardeşlerim Miranuş ve Liyavart ile eve yürüdük. Liyavart on yaşındadır, önlenemeyecek kadar çok konuşur. Miranuş ise onaltı yaşında ama o da hep kendi düşünce dünyasında kayıptır. (Dalgındır)

Şehrin bahçeler bölgesi denen Aygestan'da; üçümüzün de en çok sevdiği mevsim güzdür. Hemen bütün meyvalar devşirilmiştir. Ağaçlarda biriki armut unutulmuş olsa bile öyle yükseklerdedir ki 'yürütmek' mümkün değildir. Ağaçlar yapraklarını döküyor. Yerler farklı şekil ve renkte kuru yapraklarla kaplı. Kırmızıdan turuncuya, sarıdan kahverengine kadar tüm renkleri görmek olası. Bu yaprak sergisi bana rengarenk kilimleri hatırlatıyor.

Bütün Aygestan'ın en sevdiğim binası olan İngiliz Konsolosluğunun önünden geçtik. Konsolusluk, Kaç Polan meydanına çok yakın olan Kaç Polan caddesindedir. Aygestan'ın en geniş caddesi olan Kaç Polan'ın tabanı Arnavut kaldırımı döşelidir. (yer ve duvar örmek için kullanılan bir tür iri taş. çev. notu) Yolun iki tarafında, kaldırımların kenarında iki sıra halinde kavak ve meyva ağaçları vardır. İngiliz, Rus ve Pers Konsoloslukları gibi önemli binaların hepsi Kaç Polan caddesindedir. İngiliz Konsolosluğunun önündeki iki büyük veranda, Kaç Polan Caddesine açılır. Verandanın önünde, toprak saksılar içindeki güzel çiçekler

buraya bir ev havası verir. İngiliz Konsolosluğundan hemen sonra sağa döneriz, Nalbant sokağından Noraşen mahallesine varırız. Bizim evimiz bu mahallededir. Noraşen (Ermenice yeni yapı anlamına gelir. çev. notu) Aygestan'ın Ermeni mahallelerinden biridir. Urpat (Ermenice Cuma anlamındadır. çev. notu) deresi, Aygestan boyunca akar ama yılın bu mevsiminde öyle sessiz, sakin akar ki varlığını bile farketmezsiniz.

Binde bir de olsa, böyle Mişo'nun bizi okuldan almaya gelmediği zamanlarda biz de yolumuzu uzatırız. "Bir Mektup" adlı kitapçının önünden geçtik. Bu dükkân Aygestan'ın tek kitapçısıdır ama, şehirde başka iki kitapçı daha var. Bakırdan yapılmış kocaman bir kalem bu dükkânın kapısını süsler. Vitrindeki kitaplara baktık. Dükkanın sahibi Bay Zaven, ayda bir kez yeni kitaplar getirtir. Eğer gelenler arasında roman varsa, Miranuş anneme, kendisine o kitaplardan almasını ister. *Savaş ve Barış*'ı Fransızcasından en az on kez okudu! Bana sorarsanız, macera kitapları daha eğlenceli ama aynı zamanda Victor Hugo'nun *Sefiller*'ini de severim. Cosette çok tatlıdır fakat ben Jean Valjean'ı tercih ederim. Çünkü o haksızlıklara karşı kendi yöntemlerini kullanarak savaşıyor. Bu nedenle ona hayranım.

Genellikle Mişo yanımızda olduğunda okuldan eve yürümek 15 dakikamızı alır. Çünkü o sürekli acele etmemiz için bizi uyarır. Amam bugün biz bizeyiz! Meyva toplayıcıların gözlerinden kaçan biriki armut bulmak umuduyla ağaçlara tırmandık. Dükkânların vitrinlerinden içeri baktık. Miranuş bu tür şeylerle hiç ilgilenmez.

En sonunda eve vardığımızda bizi ilk karşılayanlar Tavi ve Tagi'dir. Bizi görünce çok mutlu olurlar. Ohannes ve Markar hemen kedilerin arkasındadırlar. Büyükanne Marina, önünde önlüğü ile göründüğünde, karşılama töreni bitmiş demektir. Arkasından, büyükannemizin bize bıkmadan söylediği şeyler şunlardır: "Hemen ellerinizi, yüzünüzü yı-

kayın. Sonra da üstünüzü değiştirip aşağıya inin. İkindi kahvaltısında yoğurt, lavaş ekmeği ve peynir var." Ben sobanın yanındaki köşede oturmayı çok severim. O köşe; hele de havalar soğumaya başladığında çok güzel ve ılıktır. Bazen akşam yemeği hazırlığı için anneme ve büyükanneme yardım ederim ama, bugün dünden kalan Harisayı yiyeceğiz. Yani bana ihtiyaç yok. Ben de odama gidip yeni 'boş zaman değerlendirme' (Hobby) işimle ilgilenirim. Yani günlüğümü yazarım.

Sarardı yapraklar, düştüler yerlere
Büyülü bir halı gibi renklerle
Dilerim rüzgar hiç esmesin, bu süslemeyi bozmasın
Dilerim kış hiç gelmesin, buraları donmasın.

19 EKİM, 1913
MİŞO (MİSHO)

Ben kendimi bildim bileli Mişo, bizim aileyle beraber. Herkese yardım eder, hiçbir işten kaçınmaz. Herkesin Mişo'ya ihtiyacı vardır. O; anneme mutfakta yemek pişirirken ve ev temizliğinde yardım eder ama bu arada büyükanneme de yetişir. Ona da kışlık yiyecek hazırlanırken ve *maran*'a (Ermenice kiler anlamına gelen bu sözcük kitaptaki aslı gibi bırakıldı. Çev. notu) istiflenirken el verir. Bu arada da büyükbaba değirmenlerini denetlemeye giderken ona eşlik eder. Tabii babama da yardım etmekten geri durmaz. Babam, ahırda ya da üzüm bağında çalışırken Mişo hep yanındadır.

Mişo, kısa boylu, genizden gelen boğuk sesli bir adamdır. Kırkına geldiği halde hiç evlenmemiştir. Kürttür, Kürtçe bilir ama hemen hemen hiç kullanmaz. Mükemmel Ermenice konuşur, biraz da Türkçe bilir. Hiç okula gitmemiş-

tir, okuması yazması yoktur, buna karşın, şehirdeki dükkânların adlarını hatasız okur. Bazen benden ona okuma yazma konusunda yardım etmemi ister, ben de karşılığında ondan, bana Kürtçe sözcükler öğretmesini isterim.

Mişo'nun babası çobanmış. Her zamanki gibi o yaz da büyükbabamın koyunlarını dağa, yaylaya otlatmaya çıkarmış. Mişo'nun annesi altıncı çocuğunu doğururken ölmüş. Mişo o sırada sekiz yaşındaymış ve çocukların en büyük olanıymış. Babası dağdan indiğinde; büyükbabamdan, kendisi evleninceye kadar, Mişo'ya göz kulak olmasını istemiş. Daha sonra gelip oğlunu alacağını söylemiş.

Mişo'nun babasına ne olduğu bilinmiyor, çünkü bir daha haber alınamamış. Böylece Mişo da Kosparyan ailesinin kalıcı üyeleri arasına katılmış. Büyükbabama çok bağlıydı, büyükbaba da Mişosuz bir adım uzağa gitmezdi.

Bize şöyle bir olay anlatılmıştı: Bir keresinde Büyükbaba Bitlis'ten geri dönerken, Ermeni yolcuları soyan Kürt çapulcu haydutlar, arabanın etrafını çevirmişler. Mişo o anda, yiğitçe öne atılmış ve haydutlarla Kürtçe konuşup, soyguna engel olmuş. Sağ salim eve döndüklerinde Mişo, evde kahraman ilan edilmiş. O zamandan beri, büyükbaba her yere Mişo'yu yanına alarak gider. Mişo büyükbabanın hizmetkârı olmasına rağmen, Panos Ağa onu öz evladıymış gibi sever.

Bu arada büyükbabam ne zaman tespihini kaybetse, arayıp bulan hep Mişo'dur. Büyükbabam bu 'çile tespihi'nden hiç ayrılamaz. Tespih tanelerini gün boyunca bir uçtan ötekine çeker durur. Taneleri hızlı hızlı çektiğinde, büyükbaba ya sıkıntılıdır ya da kızgın. Binde bir tespihini koyduğu yeri hatırlamadığında ise, ev halkına hayatı zından eder. Tespih bulununcaya kadar evde yaşam normale dönemez.

22 EKİM, 1913
GÜZ HASATI

Kış hazırlıkları nedeniyle, Eylül ve Ekim aylarında yapılacak çok iş olur. Herkes karıncalar gibi oradan oraya koşuşturur. Kosparyanlar ve diğer Vanlılar, işte bu nedenle kilerlerini doldurmak için çok sıkı çalışırlar. Bizim kiler (maran), evin altında, bodrumda küçük bir yerdir. Buraya oturma odasının köşesindeki tahta saplı kapıdan (kapak) inilir.

Orada kilerde, aile kışlık yiyeceğini istifler. Düzgün bir şekilde yan yana dizilmiş kuru lavaşlar, yani ekmeğimiz, temiz beyaz bezle örtülmüştür. Büyükannem lavaşın örtülmesine karşıdır. Ona göre lavaş hava almalıdır. Beyaz peynir, tahtadan varillerde bekletilir. Diğer varillerde ise; azıcık su ekleyerek pişirilip harika çorbalara dönüşen kurutulmuş yoğurt topakları vardır. Toprak küplerde, yağın içinde yüzen pişmiş kuzu eti bulunur. Kışın bu etten ince parçalar kesilerek yemek yapılır. Fasulye, biber ya da patlıcan gibi kurutulmuş sebzelerden de kışın güzel çorbalar ve yemekler yapılır. Elma, incir, hurma, şeftali, kayısı ve üzüm gibi kuru meyvalar (yemişler) da (yani benim en sebdiklerim!) tavandan sallandırılan bez torbalarda Yeniyıl sofrasını süslemek için beklerler. Kilerin bir köşesinde, Van gölünde avlanan ve kurutulan Tarek adlı balık durur. İpe dizilmiş pastırmalar tavandan yanyana dizilmiş balıklar gibi sallanırlar. Kilere ne zaman girseniz, pastırmanın keskin kokusu burnunuzu gıcıklar. Yeniyıldan kısa zaman sonra pastırmalar tükenir ama, kilere sinen kokusu hiç yok olmaz.

Bir de kilerin uzak bir köşesinde annemin "Kara gün" gıdası istifi vardır. Karagün gıdası tahta bir sandıkta gizlidir ve yaza kadar ellenmez. Ben bu 'Kara Gün' yiyeceği meselesini tam olarak anlamış değilim. Büyükannemin pek te net olmayan açıklamasına göre, evden dışarı çıkılamayan ve yiyecek almaya gidilemeyen güne Karagün denir-

miş. Öyle gerçek dışı bir açıklama ki hiç inandırıcı değil! Yani bunlar hep o yemek kutusunu ellemememiz için anlatılıyor sanırım!!

Annem, kilerde düzensizliğe (karmaşaya) tahammül edemez, herşey yerli yerinde olmalıdır. Oğlanların ve kedilerin bu kutsal gıda sarayına girmeleri yasaklanmıştır. Annem, dört gözle kileri gözetimi (kontrolü) altında tutar. Hem yalnız kileri değil, herşeyi ve herkesin yaşamını da denetimi altına almıştır. Kileri denetleme konusunda tamamiyle onun yanındayım ama, diğer konularda hayır.

Bodrumdaki kileri doldurmak günler haftalar alır. Örneğin kışlık lavaş pişirmek oldukça zahmetli bir iştir. Buğday hasatı yapıldıktan sonra, biçilen buğdaylar un elde edilmek için büyükbabamın değirmenine götürülürler. Unun büyük bölümünü babam, dükkânlara ve fırıncılara satar. Bir kısım un da büyük çuvallarla büyükbabanın değirmeninden bizim eve getirilir. Sonra kadınlar hamur açarlar. Lavaş hamuru açılma aşamasındayken büyükanne parayla kadın yardımcı tutmaya karşıdır: "O kadınlar lavaş hamurunun sırrını bilmezler"der. Ben ondan lavaş hamurunun tarifini kaç kez istedim, sanırım anlatmayacak! Oysa bana anlatsa, ben de kendi çocuklarıma anlatsam böylece bu 'sır' bizim lavaşımızın tarifi ile yaşar. Hıh! Bence bu tarifte sırmır yok! Anlatmazsa anlatmasın, öte yanda lavaş mı var yani?

Hamur kıvamını bulunca, Rahip Diran kutsamaya gelir. Büyükanne işte bu aşamada yardımcı kadın tutar. Fırıncılar hamuru ince ince açarlar. Sonra da *tonir*'in (tandır), yani lavaş pişirmek için hazırlanmış kuyu gibi toprak fırının sıcak duvarına yapıştırırlar. İlk lavaşlar fırından çıkmaya başladığında, herkes fırıncıların etrafına toplanır. Tadına baktığınız en güzel şeyi hatırınıza getirin...Bu sıcak lavaş onun iki katı daha güzeldir. Hıyır, hıyırdır, sıcaktır ve ağızda iki saniyede erir. Bir gün boyunca, sabahtan günbatımına kadar kışlık lavaş pişirilir. Soğuduğunda ise; annem ve

Mişo, lavaşları bodruma indirir, kilerdeki yerinde istifleyip üstünü de bezle örterler.

25 EKİM, 1913
MARİNA BÜYÜK ANNE'NİN ÖYKÜLERİ

Günler giderek kısalıyor, hava da soğuyor. Büyükanne Marina "yarın yağmur yağacak", dedi. O bilir, çünkü eklem ağrıları hava değişiminin habercisidir. Kulağa garip gelebilir ama, ne zaman 'yağmur' haberi verse doğru çıkıyor. Büyükannemin eklemlerine güvenim var!!

Büyükannem, bir sürü acaip şey anlatır... Örneğin: 'Yemeğini bitirmezsen, evleneceğin insan çirkin olur', 'Gece çiklet çiğnersen, ölü eti çiğnemiş olursun.' 'Yatmadan önce, saçlarını fırçalamazsan karabasan (kötü rüya) görürsün.' gibi. Veya 'Tek sayı hapşırırsan iyi haber, çift sayı hapşırırsan kötü haber alacaksın, yani çift sayı hapşırınca ne yapıp ne edip bir kez daha hapşırmak gerek. Hem bu sağlığının yerinde olduğunu gösterir. 'Rengin solar da sararırsan, hemen havuzda yüzen bir balığa bak, o senin tenini onarır ve eski haline döndürür!' Yaaa, işte böyle...daha neler de neler.

Büyükanne Marina'nın yapmayı en sevdiği şeylerden bir diğeri de rüya yorumlamaktır. Genellikle Miranuş'un rüyalarını yorumlar, çünkü o hepimizden daha çok ve sık rüya görür. "Rüyanda ayakkabı giyersen, yolculuğa çıkacaksın." Kollarının arasına bebek alırsan, çok büyük (önemli) haberler alacaksın.' 'Çiğ et ve balık kötü haber demektir' vs. vs. vs...

Miranuş bu aralar rüyasında durmadan ayakkabı giyiyor ve kucağına bebek alıyormuş. Merak ediyorum, neden acaba?

Sabahları, büyükannem bizi okula göndermek için kal-

kar ve hep aynı şeyleri tekrarlar: "Tanrı aşkına kalk!kalk! kalk!" diye bağırır, sonra "Geç kaldın!geç kaldın!geç kaldın!" ile bağırmayı sürdürür. Tam beş dakika sonra tüm uyarıları yineler en sonuna da "Tanrı aşkına uyan, neredeyse öğle yemeği vakti geldi!" Bu son cümle her zaman etkilidir, hemen yataktan fırlayıp aşağı koşarız. Yüzümüzü gözümüzü soğuk suyla yıkayıp ayılınca da... daha okul vaktine çok zaman olduğunu farkederiz.

Büyükannem çok dindardır, dua etmeyi unutanı ve Tanrının adını olur olmaz yerde kullananları bağışlamaz. Konuşurken, cümlelerinin çoğu "Tanrı'nın hatırı için" veya "Tanrı aşkına", diye başlar. Bir de babası, yani benim büyük büyükbabam Hay Ağa'yı (tapınacak kadar) çok sever. (Hay Ermenice Ermeni anlamına gelir. Özel ad olarak kullanılır. çev. notu) Bu ad ona; Kudüs'e gidip Hacı olduktan sonra verilmiş. Bu nedenle, büyükannem her fırsatta ona dua eder ve ailedeki tek gerçek Hristiyan'ın babası olduğunu söyler.

Buna karşılık, Büyükanne, annesi Maryam Hatun'dan söz etmekten hoşlanmaz. Hatun, burada yaşlı kadınları betimlemek için kullanılan bir terimdir. Oysa, Marina büyükannemin annesini herkes 'Maryam Paşa' olarak ünlemiş, çünkü o yiğit ve gözüpek davranışlarıyla efsane olmaya hak kazanmış biriymiş. Erkek gibi ata binermiş. Öyle öbür Van'lı kadınlar gibi, bir kerelik, o da kiliseye gelin olmaya giderken bindikleri ağır aksak değil, çok hızlı sürermiş atını! Aslında Paşa, erkeklere; önemli kahramanlıklar yaptıklarında verilen bir ünvandır. Benim büyük büyükannem ise bu ünvanını erkek gibi ata binip, onları çok hızlı sürdüğü için, bir de atlara olan aşırı sevgisi nedeniyle almış. Bir de onun hakkında anlatılan bazı hikayeler var ama kimse ne kadarının gerçek olduğunu bilmiyor.

O zamanlar, kadınlar dükkânlara alışverişe gidemedikleri gibi öyle pazarlık filan da edemezlermiş. Kocası bir yıl

sürecek olan Hac yolculuğuna çıktığında, Maryam Paşa'nın aklına oldukça cesur bir fikir gelmiş. Kocasının elbiselerini giymiş, saçlarını bir erkek gibi kasketin içine toplamış ve pazara alışverişe gitmiş. Orada da sesini değiştirip (kalınlaştırıp) erkek gibi konuşmuş. Bu davranış, Vanlıların genel ölçülerine göre ağıza alınmayacak derecede rezilce (müstehcen) bir olay ama, ben büyük büyükannemle gurur duyuyorum. Büyükannem annesinden konuşmayı sevmez ama, kızkardeşi Katik Hatun, bize Maryam Paşa'nın öykülerini anlatır.

29 EKİM, 1913
MARGOS (MARKOS)

Margos annemin kuzenidir. Annesi, Panos büyükbabanın en küçük kızkardeşiymiş. Ailece Aygestan'da Karoyan mahallesinde otururlarmış. Bedros, yani Margos'un babasının işi İstanbul'da olduğundan çoğu zaman evinden uzaktaymış. Annesi öldüğünde Margos 15 yaşındaymış. Bedros karısının cenazesine gelmiş, biriki hafta sonra da yeniden İstanbul'a dönmüş. Giderken de Panos Ağa'ya; Erkek Kolejinden mezun oluncaya kadar oğlu Margos'a gözkulak olmasını rica etmiş. Bir yıl sonra, Bedros Van'a gelmiş ve evlenmek üzere olduğunu söylemiş. Evini satmış, Margos'u da alıp İstanbul'a gitmiş. Margos Van'a tutku derecesinde bağlıymış. Van'daki Ermeni arkadaşlarıyla sürekli haberleşiyor ve birgün Van'a dönmekten söz ediyormuş. Margos, İstanbul'da üç yıl kimya okumuş, sonra Van'a dönmüş. Döner dönmez de Eramyan adlı Ermeni okulunda kimya öğretmenliğine başlamış. Bir ailesi ya da evi olmadığı için, büyükbabam ona, evleninceye kadar bizimle oturmasını önermiş.

Margos'un Van'dan kopamamasının bir başka nedeni

daha vardı. Büyükanneme göre; ailenin tek erkek evladıydı ve annesine çok bağlıydı. Annesinin ölümü delikanlıya şok etkisi yapmış ve yıllarca bu olayın etkisinden kurtulamamış. Annesinin ölümünün ardından, ilk yıllar zamanının büyük bölümünü mezarlıkta, annesinin kabristanında geçiriyormuş. Sık sık ortadan yok oluyormuş. İlk zamanlar, kimse neler olduğunu anlayamamış, ama daha sonra onun; evden ve okuldan kaçıp mezarlığa, annesinin kabristanını ziyaret etmeye gittiği ortaya çıkmış. Üvey anneyi hiç benimseyememiş ve bu nedenle babasından da uzaklaşmış. Babasının ısrarına karşın bir daha İstanbul'a gitmedi.

Ben hatırlamıyorum ama büyükannem diyor ki, Margos; açık kahverengi saçları. geniş alnı ve güçlü çene yapısıyla tıpkı annesine benziyormuş.

Margos kelebekleri sever. İstanbulda eğitim yaparken zooloji de okumuş. Vaspuragan bölgesinde, Türkiye'nin kıyı bölgelerinde rastlananlardan daha fazla çeşit ve güzellikte kelebek varmış. Margos'un çok geniş bir kelebek ve güve (kelebeği) kolleksiyonu var. Arada sırada kendisinde bulunmayan bir kelebek avlar. O gün Margos'un en mutlu olduğu günlerden biridir.

AHTAMAR ADASI

Margos'un kelebek avlamak için en çok sevdiği yerlerin başında, Ahtamar Adası ve Varag Dağlarının etekleri gelir. Kelebekler bitkileri sever. Çiçekler hem onların gıdasıdır hem de oraya yumurtalarını bırakırlar. Sanırın bir de antik taşların ve kiliselerin orasına burasına konup dinlenmeyi seviyorlar. Eh! Ahtamar'da onlar için bol yer var. Kilisenin kapısı açıldığında, içeri sızan ışık huzmesinde, düzinelerle kelebeğin içeri doğru uçuştuğunu görürsünüz. Sanki ışık, kelebekleri dansa davet ediyormuş gibi... Bazıları içeri,

bazıları dışarı uçar. Kelebekler ışığı ve güneşi sever. Kiliseden içeri girdiklerinde karanlık onları dışarı püskürtür. Kelebeklerin bellekleri yok denecek kadar azdır. Dışarı çıktıklarında, yeniden içeri girmeye çabalarlar. Bu oyunu defalarca izlemeye bayılırım. Lavanta, kekik, nane gibi yabani bitkilerin çiçekleri kelebekleri kendilerine çeker ve bu güzel yaratıkların oluşturduğu görüntü sizi saatlerce oyalayabilir. İncecik kanatları binlerce renkten oluşmuştur. Aynı zamanda, başlarının iki yanında gözleri, bir çift duyargaları (antenleri), göğüsleri ve karınları var. Kelebek avının en sevmediğim yanı, Margos iğnesini kelebeğin göğsüne batırdığı an çünkü, bir anda neşe dolu bir böcekten, hiç kimsenin kullanmayacağı bir mücevher oluşturulur.

Bir keresinde Margos'u uyardım: "Ama, böyle yaparak onları öldürüyorsun". Beni şöyle yanıtladı: "Hayır, asıl şimdi sonsuza kadar yaşayacaklar. Hem artık hiç kimse onları ezemez, düşmanları onları yutamaz."

Zavallı kelebeklerin ne çok düşmanı var: örümcekler, kuşlar, kurbağalar, kertenkeleler ve daha başkaları. Onlar için çok üzülüyorum.

Margos kelebek avlarken çok dikkatlidir. Böceğin kanatları çok incedir, dikkat edilmezse hemen kırılır, tabii kanatlar da renklerini kaybeder. Margos onları yakalar yakalamaz, önce hemen büyüteçle inceler. Onun zooloji kitabında adlarından söz edilen yüzlerce kelebek türü var. O da kitapta kelebeğin adını bulur. Kelebekler Lepidoptera ailesine aittir (bunu bana Margos söyledi!) Bu ad, kelebeğin soyadıdır. Daha sonra adını bulmak gerekir. Elindeki kitaplarda adı varolmayan bir kelebek avlamayı umut eder. Böyle bir olay olursa yeni bir kelebek türü keşfetmiş olacak...

Margos kelebek avına giderken, yanına sık sık beni, ablam Miranuş'u ve Araksi'yi alır. Yalnız bir koşulu vardır: 'kelebek avlarken ona yardım edilmeyecek' Bizde Mar-

gos'u rahat bırakır, bol, bol çiçek toplar sonra da onlardan güzel buketler, çelenkler oluştururuz. Miranuş zaten kelebeklerle hiç ilgilenmez, onun bütün yaptığı papatya toplayıp, taç yapraklarını birer birer koparak 'seviyor, sevmiyor' diye söylenerek etrafta gezinmektir. Bu da onun boş zaman eğlencesi herhalde..? Araksi de arada bir bu oyuna katılır ama bir şey söylediğini duymadım.

Aslında Margos Ahtamar'a giderken hemen her zaman bizleri yanına alır! Ahtamar, Van Gölü'nün en geniş ve büyük adasıdır. *Vanalic*'i çok severiz (Ermenice Vanalic Van Gölü anlamına gelir. Burada kitaptaki aslı gibi bırakıldı. çev. notu) Vanlıların da söylediği gibi, bu göl görebileceğiniz en güzel göllerden biridir. Suları açık maviden koyu laciverte renk değiştirir. Esinti olduğunda suyun yüzünde küçük dalgalar oluşur. Bunlar önce kıyılara çarpar sonra hemen geri dönerler.

Efsaneye göre, Van Gölünde Vişap adlı bir ejderha (dragon) yaşarmış. İşte göldeki esinti onun soluk alıp verişiymiş. Ejderha kızdığında esinti fırtınaya dönüşürmüş. Yine efsaneye göre, eski Ermeni Tanrılarından Vahakn, bir keresinde suya atlayıp Vişap'ı güneşin içine kadar sürüklemiş. Vişap orada yanmış kül olmuş suya düşmüş ama suya düşen küllerden yeniden ejderha oluşmuş. Fırtınalı rüzgarlara bu nedenle *Vişap* kami-dragon rüzgarları denir. (Kami Ermenice rüzgar anlamındadır. çev. notu) Büyükannem Vişap'ın öyküsünü anlatmayı sever ama, Ohannes öyle korktu ki, o günden beri evimizde Vişap adı yasaklandı.

Yazın çevre köylerde yaşayan çocuklar göle yüzmeye gelirler. Köylü kadınlar gölde çamaşır yıkarlar. Balıkçılar, Van Gölünde yaşamayı beceren yegane balık olan Tarek balığı avına çıkarlar. Su öyle tuzlu ve serttir ki, burada balıkların yaşayamaması hiç te şaşırılacak birşey değil. Tarek ise, nehirlerin Van gölüne karıştığı odaklarda yaşar çünkü, o noktalarda su daha az sert ve tuzludur. Su buz gibi olsa

da göl hiç donmaz. Tuzlu oluşu nedeniyle yüzmek çok kolaydır. Ben çocukken Van gölünde yüzmeyi alışkanlık haline getirmiştim. Şimdi büyüdüğüm için gölde yüzmem yasaklandı (Önerilmez! Hoş görülmez!) Aslında canım suya atlayıp Ahtamar Adasına kadar yüzmek istiyor. Oysa biz adaya gitmek için sandala biniyoruz.

Ahtamar; adını çok acıklı bir öyküden almıştır. Adada Tamar adlı çok güzel bir kız yaşarmış. Adanın yakınlarındaki bir köyde yaşayan bir delikanlıya aşıkmış. Her gece, elinde bir kandille delikanlıya yol gösterir, onun adaya yüzmesini beklermiş.

Köyde yaşayan erkeklerin arasında Tamar'ı beğenen ve onunla evlenmek isteyenler çokmuş. Fırtınalı bir gece, hırs ve kıskançlıkla feneri söndürmüşler. Genç adam fırtınalı suda yolunu bulamamış, boğulmuş. Boğulurken de "Ah... Tamar!" diye inliyormuş. Tamar bu acıya dayanamamış ve üzüntüden ölmüş. Delikanlının ağzından dökülen sözler karanlığın içinde yankılanmış böylece adanın adı Ahtamar olmuş.

Adada Kutsal Haç Kilisesi adlı çok güzel bir kilise vardır. Burada birkaç keşiş yaşar. Ermeni Kral Gagik I, bir şehir kurmuş merkezine de kiliseyi inşa ettirmiş. Şehir yıkılmış ama pembe kumtaşından yapılan Kutsal Haç Kilisesi, asırlara göğüs gererek, gururla varlığını sürdürmeyi başarmış. Kilisenin ön cephesindeki kabartmada Kral Gagik I, Hz. İsa'ya kilisenin maketini sunarken görülmektedir.

Kilisenin dış duvarlarını kuşatan pekçok kabartma vardır. Meryem'i kucağında çocuk İsa ile gösteren kabartma benim favorimdir. (en çok sevdiğim) Taştan kazınmış olmasına karşın, öyle bir bakışı vardır ki, asırlardır görenlerin içine (ruhuna) işler. Ben ona ne zaman baksam içimden: "Benimle mi konuşuyorsun?" diye sormak gelir. Diğer kabartmaların arasında ise pek çok kral, prens, rahip, başrahip, hatta Adem ile Havva'yı bile görebilirsiniz. Vahşi hay-

van kabartmalarına gelince bunlar arasında: Kurtlar, yaban kedileri, boğalar, develer, geyikler, ayıların yanı sıra, koç kafalı kartal, köpek kafalı balık gibi mitolojik (efsanevi) yaratıklar var. Bir de taştan oyularak yapılmış üzüm salkımı çelenkleri, nar kabartmaları bu güzel kilisenin dış duvar süslemelerini oluşturur. Kral Gagik ve kilisenin mimarı Manuel'in akıllarından ne çok şey geçiyormuş... Ne zaman oraya gitsem, her seferinde yeni bir kabartma keşfediyorum.

Van şehri ve Van Gölünün çevresindeki yerleşim yerleri de içlerinde olmak üzere, Vaspuragan Bölgesi'nin her tarafı kilise doludur. Vaspuragan "Prenslerin toprağı" anlamına gelir. Bu aynı zamanda Ermenistan Kralı Gagik I'in yönettiği toprakların da adıydı. Van ve Vaspuragan tarih boyunca birçok kez; Perslerin, Türklerin ve Rusların idaresine geçmiştir. Ermeniler farklı yönetimler altında yaşasalar bile, dillerini, onurlarını, geleneklerini korudular. Kilise yapmayı da aralıksız sürdürdüler. Kilise Ermeniler için çok önemlidir, çok şey ifade eder. Bazen evlerini yapmadan kilise yaptıkları olmuştur. Bazı Ermeni kiliseleri, Ahtamar adasındaki Kutsal Haç gibi çok büyük, bazıları da Aygestan ve çevre köylerde olduğu gibi daha küçüktürler. Büyükbabama göre, kilisenin boyutu, yapıldığı dönemde başta bulunan Ermeni Kralı'nın gücünü gösterirmiş. Kral Gagik I çok güçlüymüş. Kutsal Haç kilisesinin yanı sıra daha başka pekçok kilise inşa ettirmiş.

Margos'un bizi kelebek avına götürdüğü günler, doğa ve tarih bana esin kaynağı oluyor.

Bir zamanlar su suyla iç içeydi, aralarında başka şey yoktu,

Tanrı araya gökyüzünü soktu, dalgalar, dalgalar coştu.

Yuppii! Hurraa! dedi sular. 'Özgürüm, yuvarlanır, köpürürüm'
Hey! Bana bakın! Kartal gibi havalanırım.

Yukarıda sular memnun, yağmur inmeli aşağıya,
Bulutlar mutlu yola çıktılar, gerek yok kaş çatmaya.

Margos kelebekleri, Miranuş çiçekleri, ben ise Van Gölünü seviyorum.

1 KASIM, 1913
ABLA (BÜYÜK KIZKARDEŞ)

Miranuş, yani ablam çok şanslı! Yedi ay sonra okuldan mezun oluyor! Van'da Okul bitiren kızların başına iki şey gelebilir. Ya diplomalarını alır almaz evlenirler ya da evlenmezler!İkinci olay, etrafta damat adayı olmadığında gerçekleşir. Bu Miranuş'u bağlamıyorr, çünkü o avukat Garabedyan'ın oğlu Senik'le nişanlı.

Miranuş, zarif ve kibardır. Her zaman herkesi memnun etmeye çalışır. Ermeni folklor danslarını oynarken bir kuğu görünümündedir. Aslını söylemek gerekirse, ister yürüsün, ister konuşsun, hareketleri öyle zariftir ki dansediyor sanırsınız. Herkes Miranuş'u sever. Büyükanneme göre Miranuş ay ışığını kıskandıracak kadar zarifmiş. Ay ışığına: "Doğma, ben senin yerine etrafa ışık saçıyorum (parlıyorum)" demeliymiş. Okulda her zaman en yüksek not olan +5 alır. Liyavart ve benim, Miranuş gibi bir ablamızın olması haksızlık çünkü herkes bizim de onun gibi olmamızı bekliyor. Ben bu durumdan hoşlanmıyorum! Bazen keşke bir hatası olsa diyorum. Aslında ben ondan çok daha kişilikliyim. Bizimki gibi kalabalık bir ailede yaşıyorsanız benim gibi olmak zorundasınız. Miranuş'a gelince o hemen karar değiş-

tirebilir, kararsızdır ve önemli durumlarda karar alamıyor, bu da ona hiçbir yarar sağlamaz.

Birçok genç Miranuş'la evlenmek isteyebilir ama, annemler Senik Garabedyan'la evlenmesi konusunda fikir birliği ettiler. Senik'e bu ad, asırlar önce Van'da hüküm sürmüş Kral Senikerim'in adından esinlenilerek verilmiş. Senik'in ailesinin maddi durum iyi, Aygestanın tanınmış ailelerinden biri. 24 yaşında, hipermetrop olduğu için bir şeyi yakından görmek istediğinde burnunun ucuna pensle tutturulan gözlük takıyor! Dar alınlı, kahverengi gözlü, sivri burunlu, uçları burulmuş ince bıyıklı ve sahte gülüşlü biri. Miranuş'un yanında olduğunda nedense hep çok asabi, kendi başına kaldığında daha çok kendine güveni varmış gibi gözüküyor. Binde bir güler. Bence burnunun ucundaki pensgözlüğü düşer korkusuyla gülmüyor! Zaten güldüğünde de bana yaşlı, hasta bir adamın öksürüğünü anımsatıyor. Babası gibi avukat olmak için eğitimine İstanbul'da devam ediyor. Bütün söylediklerim bir yana, kusursuz Türkçe konuşması onun tek özelliği, çünkü genelde Van'lı Ermenilerin çoğu iyi Türkçe konuşamaz. Senik'in annesi diyor ki: oğlu çok nazikmiş, Miranuş'u mutlu etmek için elinden geleni yapacakmış. Bu sözleri bir yana koyuyorum, asıl benim başka bir kuşkum var, bana göre Senik Miranuş'un umurunda bile değil ama nişanı bozacak gücü yok!

Onun yüreğinde yatan, Bitlis'li Hagop Avanyan. Miranuş onunla Artamet'te tanıştı. Artamet'te Hagop'ların yazlık evleri bizim evimize çok yakındır. Her yaz orada birkaç hafta kalırız. Miranuş ve Hagop tüm zamanlarını birlikte geçirirler. Hagop; geniş alnı, açık kahverengi saçları, koyu mavi gözleriyle köylü gençlere benzer.

Geçen yıl Ağustos'ta, Hagopların ailesi bizi akşam yemeğine davet etmişti. İşte o gün, Miranuş ve Hagop'u perdelerin arkasında öpüşürlerken yakaladım. Çok şaşırmıştım ama, çok da merak ettim. Miranuş Senik'le nişanlıydı, Ha-

gop'la öpüşüyordu! Demek Miranuşun da bir kusuru vardı. Anneme bir şey söylememeye karar verdim. Miranuş'a bu konuyu soracaktım hatta azıcık 'şantaj' yapmayı bile düşünüyorum! Kulaklarına kadar kızardı ve anneme bir şey söylememem için yalvardı. Şimdiden sonra Hagop'la ilgili düşüncelerini benimle paylaşacak. Beni sırdaşı ve akıl hocası ilan etti. Akşamları yatmadan önce uzun saç örgülerimizin düğümlerini açar, fırçalarız. Bu günlük işlemi yaparken birbirimize sırlarımızı, gelecekle ilgili planlarımızı anlatırız. Bu aralar çoğunlukla Miranuş'un karışık aşk öyküsüne çözüm üretmeye çalışıyoruz.

Hagop'lar ailece Amerika'ya gittiler... Teyzesi 1896 katliamından hemen sonra gitmiş. Eylül ayında, Avanian ailesine bilet göndermiş, böylece tüm aile Bitlis'i terkedip Amerika'ya gittiler. Bitlis'teki evlerini sattılar, Artametteki yazlık evin kapısına büyük bir asma kilit astılar ve yeni ufuklara, yeni yaşamlara yelken açtılar. Hagop 22 yaşında ve Miranuş'a deli gibi aşık. Gitmeden önce; Amerika'ya yerleşir yerleşmez Van'a gelip Miranuş'la evlenerek onu da alıp geri dönme sözü vermiş.

Bu arada, Bayan Garabedyan, her fırsatta Miranuş'un yanaklarını çimdikleyerek kırmızı yanaklı torunlara sahip olmayı hayal ediyor!! Senik'i hiç tutmuyorum, annesinden ise hiç mi hiç hoşlanmıyorum. Bir defasında yanaklarımı öyle çimdikledi ki canımın acısından az daha gözlerimden yaş boşanacaktı. Bir de anneme sormaz mı: "Liyanuş'un teni neden bu kadar koyu renk? Yoksa bir hastalığı mı var?"

Geçen hafta, Senik İstanbul'dan ailesini görmeye gelmişti. Bize uğradı, Miranuş'la konuşmak istedi ama o hastalık bahanesiyle Senik'in yanına çıkmayı reddetti. Oysa o sabah okulda sağlığı yerindeydi. Bana kalırsa Senik'i görmek fikri onu hasta etti! Annemle konuştuktan sonra ise sıkıntısı azalmış, hafiflemiş görünüyordu.

Daha sonra aynı akşam, bana annemle ne konuştuklarını anlattı. Miranuş annemden Senik'le nişanı bozmak için izin istemiş. Ablam, Hagop'a duyduğu aşkı anlatırken annem dikkatli dikkatli dinliyormuş. Annem hâlâ avukatın oğlu Senik'in uygun bir damat adayı olduğunu düşünüyor. Üstelik onlar Van'da oturuyorlar! Sonunda ikisini de rahatlatan, diplomatça bir çözüme ulaşmışlar. Annem Hagop'un geri dönüp dönmeyeceğinden emin değil. Miranuş ise Hagop'un Van'a gelmesine hiçbir şeyin engel olamayacağından emin. Sonunda; Hagoptan haber alıncaya kadar işleri akışına bırakıp Senik'e bir şey söylememeye karar vermişler. Zaten Senik yarın İstanbul'a dönüyor, dokuz ay, yani, okulunu bitirdikten sonra Van'a dönecek.

Bu aralar, Miranuş'un en sevdiği yer Van telgrafhanesi. Orası Amerika'ya en yakın yer!

4 KASIM, 1913
ARAKSİ (ARAXİ)

Tam Miranuş'un duygusal yaşamı düzene girmişti ki, bu kez de Araksi'nin yaşamı karıştı. O annemin küçük kız kardeşidir, 24 yaşında ve bekar. Herkes onun asla evlenmeyeceğinden emin. Yirmidördüne gelip hâlâ evlenmemiş biri, 'yaşlı kız' olarak kabul edilir. Büyükannem bu konuda kötümser değil, nasılsa birgün birinin karısı ölür, dul kalan bu adam da Araksi ile evlenmek isteyecektir. Bazen büyükannenin bu 'evlilik' fikrinden ne amaçladığını anlamaya çalışıyorum. Yani dul bir erkek, sadece çocuklarına annelik etsin diye mi evlenecek Araksi ile?

Van'lı bir kızdan beklenen davranışlar şunlardır: önce 'cici' bir kız olacak bu, üstünü başını temiz tutmak anlamında da yorumlanabilir. İkinci kural, okulda başarılı olup iyi notlar almaktır. Ayrıca evde de boş durmayıp güzel dol-

ma sarmayı, tatlı yapmayı öğrenmeli, bunlara ilaveten yünden iplik eğirmeyi de bilmesi gerekiyor. Daha sonra Van'lı kız evlendiği zaman mütevazi bir gelin olması da koşul. Bu bağlamda, Van'lı kadınların konuşmaya bile hakları yoktur. Bir de çocuklar dünyaya gelince, yapılacak onca işe çocuk yetiştirmek de eklenir. Sonuna doğru! çocuklar büyür, kadın da kaynana olur. İşte o zaman canı istediği kadar konuşabilir. Van'lı bir kadının bu aşamada da görevi vardır. Tatlı bir büyükanne olmak, bol bol masal anlatıp bir o kadar da dua edecek zaman bulmak. Büyükanneler bu işlerin arasından canlarının istediğini seçip yaparlar.

Araksi, bu yolların hiçbirinden geçmedi. O zamanının çoğunu Amerikalı Misyonerlerin yönettiği Amerikan Hastanesinde geçiriyor. Hemşirelik eğitimi alıyor, sonunda da hemşire olacak. Evde Araksi çok sessizdir. Bazen, yumuşak, gizemli gülüşünün ve sessizliğinin ardında bir sır sakladığından kuşkulanıyorum. Çok az, sadece bir soruyu yanıtlaması gerektiğinde konuşur. Yüzünde onlarca krater görünümünde iz var. Bunlar çocukken geçirdiği çiçek hastalığının kalıntıları. Aynı dönemde ailede iki çocuk çiçekten ölmüş... Araksinin neden evlenmediğini bilmiyorum. Yüzündeki kraterler mi yoksa başka bir nedeni mi var? Yüzündeki izleri görmezsek, ben onun hâlâ oldukça güzel olduğunu düşünüyorum.

29 KASIM, 1913
AMERİKALI MİSYONERLER

Aygestan'da, Noraşen mahallesinin sonunda, Amerikalı Misyonerler kendi binalarını inşa ettiler. Dr. Ussher (Yusşır) ta Amerika'dan Van'a geldi, yıllardır burada yaşıyor. O ve karısı Mrs. Elizabeth, kendi arazilerinde okullar, yetim-

haneler açtılar. Üç üniteli bir hastane inşa ettiler. Ayrıca şehirde, kız erkek karışık bir okul daha açtılar.

Amerikalıların görünüşleri Vanlılardan tamamen başka. Tenleri açık renk, burun yapıları değişik. Vanlıların; Amerikalılardan, Almanlardan, Ruslar ve İtalyanlardan daha iri burunları vardır. Bu yabancıların giyim tarzları da değişik. Örneğin erkekler asla fes kullanmıyor. Pantolonlarının kesimleri de farklı. Öyle 'oturma' bölümü bol, dizin altı dar değil. (küçük yazar, şalvarı, poturu tarif etmeye çalışıyor) Kadınlara gelince; onlar da çok şık elbiseler ve şapkalar giyiyorlar. Tıpkı Fransız kitaplarında görülenler gibi. Van'a gelen ilk Amerikalı doktor olan Dr. Ussher, çok ünlü. İnsanlar onun mucizeler yarattığını ve ölümcül hastalıkları tedavi edebildiğini anlatıyorlar. Bayan Ussher ise daha çok çocuklarla uğraşıyor. Bu çocukların büyük kısmı yetim. Onlar aynı zamanda, Markar ve Ohannes'in de haftada iki kez gittikleri bir yuvayı yönetiyorlar.

Vanlıların hayran bakışları önünde Amerikalılar su gibi Ermenice de konuşuyorlar! Ermeniceleri kulağa biraz tuhaf, komik gelse de bizim İngilizcemizden daha iyi... Amerikan okuluna giden kızlar tanıyorum. Bana anlattıklarına göre, herkesin kendi İncil'i varmış. Bu okulda Ermeni çocuklarına, İncil'in yanı sıra, el sanatları, sanat ve hemşirelik dersleri de veriliyormuş. Araksi işte bu okulda hemşirelik eğitimi aldı. Mezun olup diplomasını aldıktan sonra da orada kalıp asistan hemşire oldu. O; eve İngilizce yazılmış bir İncil getirdi. Bizim evdeki ise Ermenice. Biz okulda İncil'den öyküler okuyoruz, eski Ermenice'yi okumak çok zor ama ben, testlerden hep artı beş alıyorum. Birazcık İngilizce bilgimizle İncil'i okumaya çalışıyoruz. Ne yazık ki Türkiye'de yayınlanan İncillerin ortak noktası, İncilden Ermenistan sözcüğünün çıkarılmış olması. Hangi dilden yayınlanmış olursa olsun İngilizce, Türkçe vs. Türkiye Ermesitan sözcüğüne izin vermiyor!

Van'da Ermenisi Türkü herkes misyonerlere saygı gösteriyor. Herşeyden önce, onlar evlerini bırakıp Türkiye'ye, insanlara yardım etmeye gelmişler. Van'daki Amerikan Hastanesi çok güzel bir yer. Burada Ermeniler, Türkler, Kürtler, yani yardıma muhtaç herkes tedavi ediliyor. Bazen çok şaşırıyorum, bu insanlar, bizim Van gibi uzak bir yere, onca uzak yoldan evlerini barklarını bırakıp (ta buralara) neden gelmişler?

11 ARALIK, 1913
BU YAŞAMDA VAN, BİR SONRAKİNDE CENNET

Günler gittikçe kısalıyor. Yakında Yeni Yıl gelecek. Şimdilerde Van bembeyaz. Kışın etraf sessiz olur çünkü, kuşlar ve cırcır böcekleri (ağustos böceği) susar. Aslında onlar bu mevsimde, Van'ı terkedip ilkbaharda geri dönmek üzere kendilerine daha sıcak yerler bulmaya giderler. Varag Dağlarının ve Süphan Dağının zirveleri bembeyaz. Van'ın dört bir yanı dağlarla çevrelenmiştir. Bunlar: Doğuda Varag, Kuzeyde Süphan ve Kuzeybatıda Nemrut Dağlarıdır. Ermeni topraklarında bir dağ daha vardır ki bu çevredeki dağların hepsinden daha uludur. Ararat... Ancak Ararat Van'dan görülmez. Ben bir keresinde Margos'la Beyazıt'a kelebek avına giderken Ararat'ı gördüm. Öyle büyük ve yüksek ki, yazın bile karlarla kaplı.

Büyükbabamın söylediğine göre biz dünyanın en güzel bölgelerinden birinde yaşamak üzere kutsanmışız. Bunu nasıl bilebildiğini anlayamadım çünkü öyle çok yolculuk etmiş biri değil. Büyükbaba (ve Van'lıların hemen tamamı) şöyle der: "Bu dünyada Van'ı görmek demek öbür dünyada Cennetin nasıl olduğunu bilmek demektir."

Onlara inanıyorum çünkü, dünyanın dört bir yanını gezmiş olan ressam Panos Terlemezyan da aynı şeyleri söylü-

yor. Bu ressamı, Van Gölü kıyısında resim yaparken sık sık izledim. Bir kere de Ktuts Adasında resim yaparken görmüştüm. Yazın bu ada çok rüzgarlıdır. Ressam kendini rügardan korumak için yeşil bir ceket ve güneşten korunmak için de siyah başlık (kalpak gibi) giymişti. Yüzü, Süphan Dağına ve göle dönüktü. Fırçasını elinde döndürerek büyülü görüntüler yaratıyordu. Tahta çerçeveye gerilmiş bezi (tuvali anlatıyor. çev. notu) elindeki fırçayla süpürüyormuş gibi yaptıkça ortaya çiçeklerden, sulardan, çayırlardan ve dağlardan oluşan rengarenk bir manzara çıkıyordu. Fırçası sehpasının (şövalenin) kenarında dinlenirken o, Van Gölüne bakışlarını sabitliyor, su yüzeyindeki dalgaların kıyıya çarpıp geri dönüşlerini teker teker izliyordu. Daha sonra dinlendirdiği fırçasını eline alıp daha koyu renk dalgalar çizecekti. Bazen, onun resimlerinin (tabloların) doğanın kendisinden bile daha güzel, daha mükemmel olduğunu düşünüyorum.

Panos Terlemezyan adlı ressam eserlerini: Almanya'da, Fransa'da, Moskova'da, St. Petersburg'da ve Tiflis'te sergilemiş. Vanlılar onunla gurur duyuyor ve çok saygı gösteriyorlar. Van'ın; Ermeni kiliseleri, sarayları, dağları, Van Gölü ve Urartu kaleleriyle dünyanın en güzel yerlerinden biri olduğunu ressam da doğruluyor. Dünyanın hangi ülkesine yerleşirse yerleşsin, her zaman Van'a geri döneceğini vurguluyor.

18 ARALIK, 1913
VAN ŞEHRİ

Yeni Yıl hazırlıklarına başlamak üzereyiz. Kutlamalar çok eğlenceli olacak. Van'lılar, yiyecekler konusunda çok ciddidirler. Yeni Yıl masasında sergilenecek yiyeceklerin çeşitleri ve miktarı konusunda yarışırlar. Herhangi birinin

masası 'dolu' değilse o kişi saf dışı bırakılır, değersiz kabul edilir. Masasında pastırma eksik olan evin kadınının davranışı "utanılacak durum" olarak konuşulur.

Yeni Yıl'dan bir hafta önce tüm alışveriş büyükbaba, Mişo ve babam tarafından yapılacaktır. Herşeyden önce büyükbabam şehire gider, oradaki pazarı dolaşır, ürünleri, fiyatları gözden geçirir. Bu yıl, büyükbabanın bu geleneksel çarşı turunun ertesi günü, beni de yanında götürdü! Aslında Mişo ile gider ama bir gün önce tespihini bulduğum için Panos Ağanın kahramanı olmuştum. Tespih sabahtan beri ortada yoktu, ben bulunca da ertesi gün beni şehire alışverişe götürmeyi önerdi.

Arabamız Tebriz Kapısından geçip eski Van şehrine vardı. Şehir Ortaçağ surları ile çevrelenmiştir. Kapılar ise şehire girişçıkışlar için kullanılır. Ah! ben Şehire gitmeye bayılırım. Pazar yeri kalabalık ve gürültülüdür. Beni asıl çeken yerler ise, asırlar öncesinden kalan Ermeni Kiliseleri ve Camilerdir. Bu binalar surların ve dört kapının aralarına yayılmış (serpiştirilmiş).

Van'dan pekçok Komutan geçmiş, hepsi de şehirde birer iz bırakmışlar. Bunların en ünlülerinden biri de Asur Kraliçesi Şamiram'dır. Çok ünlü bir Kraliçeymiş... Şehrin her tarafını köprüler, su kemerleri, Şatolar (hisarlar), bahçelerle donatmış. Şamiram bu topraklarda öyle çok yer inşa ettirmiş ki, bazıları şehirden söz ederlerken Şamiramşehri (Şamiramakert; Kert Ermenice şehir anlamındadır. çev. notu) derler.

Van'da, her binanın, her yapının bir öyküsü vardır. Şamiram çok güçlü ve çok zenginmiş. Aslında binlerce tebası ve uyruğu varmış ama o Ermeni Kral Ara'ya aşık olmuş. Ara gözleriyle ünlüymüş, herkes onu 'Güzel Ara' (Ara Keğetzik Erm. çev.) diye ünlermiş. Ara, Kraliçesine ihanet edemeyeceğini söyleyerek Şamiraının aşkını reddetmiş. Bu yanıta çok öfkelenen Şamiram, Ermenilere savaş ilan et-

miş, Asurlular ve Ermeniler arasında kokunç bir savaş olmuş ve Ara öldürülmüş. Şamiram mitolojik (efsanevi) hayvanlarına gidip Ara'nın cansız vücudunu yalayarak diriltmelerini ve kendisine getirmelerini emretmiş. Büyü işe yaramamış ama, Şamiram bu toprakları terk etmemiş, acısıyla yaşamayı yeğlemiş bu arada da şehri bayındır ve zengin bir yere dönüştürmüş. Bu hikaye çok sık alatılan bir efsane, ben de tekrar tekrar dinlemeye bayılıyorum.

Topçu Meydanı, şehrin merkezindedir. Burada çeşit çeşit dükkânlar, lokantalar (Restoran), kütüphaneler ve kitapçı dükkânları vardır. Meydana beş dakika uzaklıkta Amerikan Okulu var.

Şehirde yedi tane Ermeni Kilisesi var. Bu kiliselerin hemen hepsi de çok eski zamanlarda yapılmışlardır. Birbirlerine çok benziyormuş gibi görünseler de aslında aralarında çok fark var. Büyükbabam Panos ve annem Aziz Nişan adlı kilisede vaftiz olmuşlar. Topçu Meydanının yan tarafında bulunan Aziz Bedros ve Aziz Boğos adlı iki kilise vardır ki bunlar her zaman çok kalabalık olurlar. Saat 5'te tüm kilise çanları çalmaya başlar. Eğer pazardaysanız, en yakından duyulanlar, Aziz Boğos ve Aziz Bedros kiliselerinin çanlarıdır. Böyle tüm çanlar aynı anda çalmaya başladığında içimin aydınlandığını hissederim. Kışın, saat beşte çalınan çanların bir anlamı da dükkânların kapanma vaktinin geldiğidir. Bir de şehirde; Ulu Cami, Hosrofi Cami ve Kaya Çelebi camileri var ki onlar da güzel renkli yapılarıyla şehri, büyükannemin anlattığı peri masallarına dönüştürüyorlar.

Ünlü Van Kayası, şehrin kuzey ucundadır. Kayanın tepesine tırmandığınızda, aşağıda şehir minicik görünür, elinizin karışıyla ölçebilirsiniz. Görüntü soluk kesecek kadar güzeldir. Şehir, kayanın eteklerinden doğar! Ve doğudaki vadiye doğru yayılır.

Van Kayası, çok tarihi olay görmüştür. (yaşamıştır) Ermeni Krallıklarından çok önce, hatta Asur Kraliçesi Şami-

ram'dan da önce bu topraklarda Urartu Krallığı vardı. (sahipti) Urartular burada birçok kale, köprü, bahçe ve tapınak inşa ettiler. Bu günümüzden iki bin yıl öncesine dayanıyor. Urartular kalelerini kayaların, dağların tepesine inşa ederlerdi. Bu güç işi gerçekleştirmelerinin nedeni kendilerini düşmanlarından korumaktı. Van Kayasının tepesine inşa edilen kalenin adı Sitadeldir. (Citadel of Van) Çevredeki kayalıkların üzerine kazılmış çok fazla yazı vardır. Biz Urartu yazısı bilmediğimiz için bu yazıtları çözemiyoruz ama yabancı bilim adamları (arkeologlar) uzun yıllar çalışarak, çivi yazılarını günümüz diline çevirmeye uğraşıyorlar. Bütün bildiğimiz, Krallarının Van'ı seçmiş olduğu, başkentini burada kurduğu ve adını Tuşpa (Tushpa) koyduğundan ibaret.

Krallıklarının adı Biainili idi ki bu ad daha sonra Ermenice bir ad olan Van'a dönüştü. Urart kaleleri ve tapınakları depremlerden ve savaşlardan çok büyük zarar görmüş buna karşın arta kalanlar bize ulu (ihtişamlı) Urartu Krallığının gücünü kanıtlamaya yeter. Urartu çok güçlü bir krallıktı, öyle ki tamamiyle yok olduğunda geriye gücünü simgeleyen yapıtlar ve yazıtlar bıraktı. Onca deprem ve savaşa karşın, Van Kalesi ayakta kaldı. Umarım Kaya ve Urartu surları, bu gizli güçleriyle hep ayakta kalırlar ve Şehri düşmanlardan korurlar. Şehre geldiğimizde büyükbabanın yaptığı ilk şey arkadaşı Levon Ağa'nın dükkânını ziyaret etmektir. Levon Ağa burada İstanbul'dan, İrandan (Persia), Tiflis'ten ve Karabağdan getirttiği kilimleri satar. Bir sürü satış elemanı olduğundan, kendisi sadece hesap tutar. Büyükbabam onun işinin para saymak olduğunu söyler!

Dükkanına gittiğimizde Levon Ağa, kendine ve Panos Ağa'ya kahve ısmarlar. Onlar sınıf arkadaşıdırlar, zaman zaman lokantada oturup okuldan bu yana geçen zaman içindeki değişikliklerden konuşmayı severler. Bugün ben

varım, restorana gidemezler. Bazen keşke erkek olsaydım diyorum, böylece ben de lokantaya gidebilirdim.

Levon Ağa sık, sık bizim eve gelir. Bu nedenle onu oldukça iyi tanıyorum. Çok komiktir. Şaka yapmayı ve Van'lılarla ilgili komik olaylar anlatmayı çok sever. Bana kalırsa bunların bazılarını kendi uyduruyor.

Büyükbabam ve arkadaşı sohbet ederlerken, ben de dükkândan dışarı çıktım. Kış olmasına karşın yine de ortalıkta dolaşan bir sürü Van kedisi var. Dükkanların çevresinde dolaşarak bir parça tavuk, yoğurt veya süt bulmayı umut ediyorlar. Bu kedilerin çoğunun evi var eminim ama, yine de dükkân sahiplerinin onlara yiyecek vermesinden hoşlanıyorlar.

Levon Ağayı ziyaret bittiğinde, büyükbaba, dışarıdan getirilmiş et ve tatlı fiyatlarını gözden geçirdi. Kilerimizde bu tür yiyecek bulunmaz çünkü bunlar çok pahalı şeylerdir.

Pazaryeri çok kalabalık, herkes Yeni Yıl alışverişi yapma telaşında. Ermeni, Türk, Kürt tüccarlar mallarını övüyorlar. Büyükbaba, kahve ve tütün satan bir dükkânın önünde durdu. Genellikle 5 dakika boyunca satıcıyla pazarlık eder ve karşısındaki fiyat kırmazsa alışveriş etmez. Kahve satın aldıktan sonra şöyle dedi: (Gerçi her yıl aynı sözleri söyler!) "Geçen yıl bu haydut, bu kahveyi biraz daha ucuza satıyordu." Hep aynı sözler!

Eve geldiğimizde yorgunluktan perişandım. Bir çanak tarhana çorbası içip, her zamankinden daha erken yatmaya gittim. Bulutsuz bir kış akşamıydı, gökyüzünde parlayan yıldızları görebiliyordum.

Yıldızlar gökyüzünde takla atıyor,
Sanki Sirk palyaçoları tekerleklerle sahnede dönüyorlar,
Sabah olunca, göz kırparak eğilip
Gökyüzünden çıkıyor, veda ediyorlar.

YENİ YIL BAŞLARKEN

2 OCAK, 1914

YENİ YIL VE AİLE

Van bembeyaz. Aygestan'ın kavakları karla kaplı. Evler de karla kaplı, bacalar tütüyor, bu görüntü bütün evleri birbirine benzetiyor. YeniYıl. Yeni Yılla birlikte okullar üç hafta tatil ve ta Ermeni Noelinden (Epiphany) sonra açılır. Gerçek Yeni Yıl'dan çok önce bizim ev tatil havasına bürünür. Mutfak bir sürü yiyecek ve tatlı ile doludur. Hava çok erken kararır, biz de sobanın çevresine toplanır, hem gül yaprağı çayı içer hem de geçen yılın olaylarını konuşuruz. Annem tatlıları çok hızlı tükettiğimizden yakınır. Genelde yeniden yapıp misafirler için bir kenara saklar.

Büyükannem ikizlere çorap örüyor. Parmakları artiritten şekilsizleştiği halde, yün örerken öyle çabuk hareket ediyor ki yün ipliğinin beş örgü şişi arasında nasıl gidip geldiğini izlemek mümkün değil. Ördüğü çoraplar ayağı çok sıcak tutarlar ama genellikle yapıldıkları ayağa küçük gelirler! Bir keresinde bize de örmüştü, ayağımıza giymeye çalıştık, küçüktü! Büyükannem gayet sakin: "ben örünceye kadar, bir haftada ayaklarınız büyümüş" dedi. Biz bu duruma yeni bir çözüm ürettik. Çorap benim için örüldüğünde Liyavart'a, Miranuş için yapıldığında da benim oluyor. Yani her durumda herkesin bir çift yeni çorabı oluyor! Çoraplar

ikizlere küçük gelirse biz de onları köydeki küçük çocuklara armağan edeceğiz. Dışarısı gerçekten de çok soğuk, çoraplar ise çok kullanışlı şeyler!

Akşamüstü, karanlık çöktüğünde, lambanın ışığında okumakta zorlanmaya başladığımızda büyükannemize, bize masal anlatması için yalvarırız. Bize kendi büyükannesinin ona anlattığı masalları anlatır ama, bana kalırsa bazılarını kendisi yeniden oluşturuyor. Onun masallarında, bol bol dragonlar (ejderjahalar), cinler, yamyam kızlar ve yılanlar vardır. Bunların hemen hepsi yakışıklı prenslere ya da güzel insanlara dönüşürler, masallar da hep mutlu sonla biter. Anlatmaktan yorgun düştüğünde eğer biz yeniden bir masal daha anlatması için ısrar edersek, "tamam", der "size bir masal daha anlatacağım." Ve başlar: "Bir zamanlar, bir zamanlar, bir zamanlar yılan gibi tıslayan büyük, bir kara kedi varmış!" Sonra susar.

Bu tür masalları defalarca dinlememize rağmen hep bir ağızdan bağrışmaya başlarız: "Sonra, sonra ne olmuş, Büyükanne?"

Bu kez yeniden başlar ama, sesi giderek yükselir: "Bir zamanlar, bir zamanlar, bir zamanlar, bir zamanlar, yılan gibi tıslayan büyük bir kara kedi varmış!" Arkasından yeniden "bir zamanlar" diye başlar, her seferinde bu "bir zamanlar" cümlesi ne bir tane daha ekleyerek durmadan yinelemeye başlar. Bunun anlamı 'yatma vakti geldi'dir.

Yeni Yıl geldiğinde, Vanlılar gün boyunca birbirlerini görmeye giderler. Hazırlanan yiyeceklerin tadına bakarlar, fikirlerini söylerler "çok tuzlu olmuş" "bunun yağı az" "bu et tam yenecek kıvamda olmuş" gibi. Hazırlanan yemeklere gelince; Etli dolma, kuzu çevirme ve pilav, mercimekli dolma, tatlılar, baklava gibi tatlısından tuzlusuna Yılbaşı sofrasını donatırlar. Benim en çok sevdiğim yiyeceklerden bir de ağandtz denen, tuzlanarak kavrulmuş kenevir tohumudur. Çıtır çıtır ve tuzludur, bir yemeye başlarsanız asla

duramazsınız. Bu yiyecek yalnız Yeniyıl için hazırlanır. Büykannem; kimsenin kendisi gibi Ağandtz yapamadığını söyler. Sanırım yine haklı.

Kuzenlerim; Agassi, Serpuhi, Alis ve İris aileleriyle bize geldiler. Onlar da Noraşen mahallesinde oturuyorlar. Akşamüstü de biz onlara gideceğiz! Agassi, annemin kuzini Bayan Takuhi ile kocası Gevond Ağa'nın en büyük oğlu. Merkezdeki Van Okul'na gitmesine karşın başarıları tüm Şehir'de ve Aygestan'da konuşuluyor. Bu konuda öyle ünlü ki aileler çocukları başarısız olduğunda "Neden Agassi gibi olamıyorsun?" diye azarlıyorlarmış. Bunu yaparlarken Agassi Hanciyan diye belirtmeye de gerek yokmuş, çünkü herkes bu Agassi'nin Gevond Ağa'nın büyük oğlu olduğunu biliyormuş.

Agassi'nin saçları başının tepesinde kuru ot yığını (tınaz) gibi durur ve kapkaradır. İri Ermeni burnunun iki yanından herşeyi öğrenmeye çalışarak bakan meraklı gözleri ona, herkesten farklı bir görünüm veriyor. Dikkatimi çekti, Agassi artık büyüklerin konuşmalarına katılacak kadar büyümüş. Konuşanları teker teker izliyor ve kulak kesilmiş dinliyor. Her zaman çok okur. Bazen Türkiye'de yasaklanan kitapları ve Avrupa'dan kaçak yollarla gelmiş broşürleri de okuduğunu gördüm. Giderek fikirlerini, görüş ve duygularını gizlemekte zorlanıyor, yerinde duramıyor. Marx ve Engels adlı birilerinden söz ederek, herkesin kendisini dinlemesini, anlamasını istiyor. Daha önceleri hep bizimle oynardı oysa şimdi, kafasını "Özgürlük" "Özerklik" (otonomi) gibi (artık bunlar ne demekse!) sözcüklere takmış. Daha bir yıl öncesine kadar bizimle saklambaç oynardı, birdenbire bize büyüklük taslamaya başladı. Ukala şey ne olacak, beni çok itiyor. Yanlız bir şeyi söylemeden geçemeyeceğim; Agassi yardıma muhtaç herkese, yardım eder.

Üç kızkardeşe gelince onlar harika oyun arkadaşlarıdır. Hanciyanlar bize geldiklerinde zaman öyle çabuk geçiyor

ki... Dışarda hava çok soğuk olduğunda, büyükannemin kızkardeşi Katik Hatun'a (ki aynı zamanda Agassi'nin büyükannesi) bize Maryam Paşa'nın yaşam öyküsünü anlatmasını isteriz. Bu, bütün torunların en sevdiği şeydir.

Kışı iki güzel şey nedeniyle seviyorum. Birincisi soğuk ve kar, ikincisi ise Aygestandaki akrabalarımızın sıcacık evlerinde şımartılmak, kucaklanıp öpülmek ve tabii harika yiyecekler yemek. Yeni Yıl; yeni dilekler, umutlar zamanıdır. Biz Vanlılar, güzel vatanımız, Vanımız için barış içinde geçecek bir yıl dileriz.

Dört gün sonra da Hazreti İsa'nın doğuşunu (Noel) kutlayacağız. Yine bir yığın güzel yiyecek ve tatlılar olacak ama, Noel sadece aile üyeleriyle kutlanır. Konuk olmaz. Noelden bir gece önce, Noraşen'de Aziz Asdvadzazin Kilisesine gidip, Büyük Dua'yı dinleyeceğiz. (Badarak; Ermenice dini bayramlarda kiliselerde okunan duanın adıdır. Bir merasim gibidir, belli bir düzeni ve sırası vardır. çev. notu) Akrabalarımızın büyük çoğunluğuyla kilisede karşılaşacağız.

Amerikalı misyonerler, Noel Yortusunu, Yeni Yıldan bir hafta önce kutluyorlar. Hepimizin İsa'sı aynı ama, nedense biz onun doğduğu günü iki hafta sonra kutluyoruz. Amerikalılar her yıl; İsa'nın bir ahırda dünyaya gelişini anlatan tiyatro oyunu hazırlarlar. Ermeni çocuklarından bazılarını da izlemeleri için davet ederler. Benim kuzenim Vartan, sanırım böyle bir oyunu sahneleyip yönetebilir. Bunu ona önermeliyim.

21 OCAK, 1914
BÜYÜKBABANIN DOSTU

Van'da, komşularınız sizi davet edilmeden ziyaret edebilir hatta akşam yemeğine de kalabilir. Bu herkes için geçerli değildir ama Büyükbabamın arkadaşı Levon Ağa, sık sık bize gelir. Önce akşam yemeğine kalır, her seferinde

annemin ve büyükannemin yemekleri için şükran duaları eder. Sonra sıra kahvelere gelir, arkasından çaylar içilir bu arada da durmadan konuşulur, konuşulur, konuşulur. Büyükbaba ve Levon Ağa Krimyan Hayrig (Hayrig, Ermenice Baba anlamındadır. Önemli büyükler, Patrikler ve bazen Tanrı için de kullanılır. çev. notu) adlı bir önderin öğrencisiymişler. Sanırım bu Krimyan Baba, Ermenilerin önderlerinden (Mesih gibi) biri Krimyan Hayrig öleli yıllar olmuş ama olsun büyükbabam ve Levon Ağa gibi yaşlı kuşaklar olsun, babam ve Margos gibi daha genç kuşaklar, tüm konuşmalarında, tartışmalarında sık sık Krimyan'dan söz ederler. Büyükbabamın odasının duvarında Krimyan Baba'nın bir resmi var. Eski bir gazeteden kesilerek duvara raptedilmiş. Yıllar ve ışık resmi soldurmuş ama, hâlâ koyu renk hüzünlü gözlerini, kocaman gri sakalını görmek mümkün.

Krimyan Baba, Aygestan'da çok fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş. Çok genç yaşta babasını kaybetmiş, amcası tarafından yetiştirilmiş. İnanılmaz bie öğrenme isteği(açlığı) varmış. Kendi kendini yetiştirmiş. Daha sonra öğretmen olmuş, İstanbul'da bir kız okulunda öğretmenlik yapmış. Öğretme yeteneğiyle tanındığı kadar, Ermenistan'ın kültürü, doğası, gelenekleri ve Ermenistan sevgisi(vatan aşkı) üzerine yaptığı konuşmalar ve vaazlarıyla da ünlenmiş. Sıradan insanları kutsayan ilk ünlü Ermeni öndermiş. Ermenistan'ı bir baştan bir başa gezerek insanlarla konuşmuş, herkesten bir şey öğrenmiş, herkese birşeyler öğretmiş. Vatanlarının ne denli gizemli olduğunu vurgulayarak çevrelerindeki güzellikleri görmelerini öğütlemiş.

Yıllar sonra bir rahip olarak Van'a döndüğünde *Vaspuragan Kartalı* anlamına gelen, *Artsvi Vaspuragan* adlı ilk Ermeni gazetesini çıkarmaya başlamış. Vaspuragan üzerinde uçan bir kartal gibi yayınladığı haberler her tarafa ulaşıyormuş (yayılıyormuş) Gazetesi aracılığıyla, Ermenilere Ermenistanla ilgili öyküler ve mektuplar aktarmaya başla-

mış. Krimyan Baba; aralarında ilk kız okulları da olmak üzere pekçok okul açmış. Varag Manastırında bir basımevi kurarak, aynı yerde erkek çocuklar için de bir okul açmış.

Ermenilerin temsilcisi olarak, bir Ermeni temsilci heyetiyle beraber Berlin'e gidip, Türkiye'deki Ermenilerin çektiklerini (acılarını), Fransızlara, İngilizlere, Almanlara ve Ruslara aktarmaya çalışmış. Ancak, yabancıların; birkaç Ermeninin yaşamını tartışmaktansa yapmayı tercih ettikleri başka şeylerin olduğunu farketmiş. Kendi sözleriyle söylersek: "Kepçemi harisa kazanına daldırdım, yabancı memleketlere ağır ateşte pişmiş 'Özgürlük Yahnisi' dağıtmaktı amacım. Fakat diğerlerinin ellerindeki kepçeler demirden, benimki ise kağıttan yapılmıştı. Islandı, parçalandı ve harisanın içine düştü." Burada Krimyan Babanın anlatmak istediği şudur:Yabancı ülkelerin dikkatlerini "Ermeni Sorunu'na" çekmek için çok uğraşmış ancak başarılı olamamış. Ermeni Sorununun içeriği ise şöyle:Türkiye kırsalında yaşayan Ermenilerin insanlık dışı koşullarla yönetilmeye çalışılması, yoksulluk ve adaletsizlik (haksızlık).

Krimyan Baba, Ermenistan'a döndükten sonra yaptığı ilk konuşmada şunları şöylemiş: "Silahların konuştuğu ve kılıçların parladığı yerde, çağrıların, dilekçelerin ne önemi olabilir ki?" Sesini duyuramamıştı, sesi 'sert' değildi ama yine de haykırmıştı... Büyükbabam hâlâ onun en büyük hayranlarından biridir. Ayrıca Vanlılar için çok önemli işler yapmıştır.

Diğer taraftan babam ve Margos, siyasi partileri destekliyorlar. Yeni, devrimci fikirlerin Vanlılara özerkliklerini kazandıracağını umut ediyorlar. Her ikisi de parti üyeleriyle birlikte toplantılara katılıyorlar. Konuşmalar sırasında Margos sık sık "kalemlerin, kağıt kepçelerin işe yaramadığını, asıl gerekenin silah ve cephane olduğunu" tekrarlıyor.

Büyükbabam ise: "Sizin bu partileriniz başımızı belaya sokacak", diye yanıtlıyor.

Annemin görüşüne göre erkeklerin böyle münakaşa etme nedenleri aralarındaki kuşak ve görüş farklılıkları. Örneğin kendi gençliğinde de babası (yani büyükbabam) ile büyükbabası Hay Ağa, böyle münakaşalar ederlermiş. Babası; Krimyan Ağanın okul açtırma işini övdükçe Hay Ağa kızar ve okul açmanın, Ermenilerin geçmişlerini öğrenmenin, dini inançlarına aykırı olduğunu yinelermiş. İşte şimdi de babam büyükbabamın Krimyan Babanın fikirlerini uygulanamaz (modası geçmiş) buluyor. Babam ki asla büyükbabama karşı çıkmaz, bazen öyle heyecanlanıp geriliyor ki kendinden geçiyor, kontrolünü kaybediyor: "Hazırlanmamız gerek. Biz küçük bir milletiz, dişlerimizi bilemezsek büyük milletler bizi yutar."

Babamın 'sivri diş'demekle silahları kastettiğini anladım. Teslim olma sırası büyükbabaya gelmişti, babamı hiç böyle ağzı köpürmüş halde görmeye alışık değildi!

Birden:

— Paylun, bana biraz daha gül çayı ve tütün getir, diye bağırdı.

Erkekler arasında 'kapışma'! hep böyle yüksek sesle olur ama vedalaşırken dostluk sürer. Levon Ağa her zaman söyleyecek komik bir şey bulur. Bugün gitmeden önce babama baktı ve şöyle dedi:

Say yaşlıları,	Respect the old,
Zeki ve saçsızları.	We are wise and bald.

14 ŞUBAT, 1914
TURNDES

Dün Turndes'ti. Bu asırlardan beri süregelen bir tür 'kutlama' geleneğidir.

Bir yıldan az zamandır nişanlı genç kızları, kadınları

kapsayan bir kutlama... Önce kiliseye gidilir, çıkışta herkesin elinde yanan mumlar vardır. Mumlar etrafa kutsanmış bir aydınlık yayarlar. Tehlikeli bir ateş olmadığından seçilmiş kızlar ve kadınlar ateşin üzerinden atlarlar.

Geride kalanlar da ateşin etrafına dizilip sıranın kendilerine gelmesini beklerler. Kış olduğu için ateş hemen zayıflar (gücünü yitirir) biz de çok hızlı hareket ederek, ateşten atlar, bir kez daha atlamayı umut ederek hemen geriye koşar yeniden sıraya gireriz. Bu yıl Turndes, aslında Miranuş'u da kapsıyor ama o herkesin ısrarına karşın, ateşten atlamayı reddetti.

— Tanrı aşkına Miranuş, atla şu ateşin üzerinden. Ateş tüm kötü ruhları yakacak ve evine mutluluk getirecek, diyerek büyükannem yalvarıyordu. Bu cümleyi üst üste üç kez yineledi. Ben bunu duyar duymaz aklıma bir fikir geldi. Hemen Miranuş'un yanına sokuldum, kulağına şöyle fısıldadım:

— Bu illa ki Senikle evleneceksin anlamına gelmiyor ki, pekala Hagop'la da olabilir.

Miranuş, aklı karışık şaşkın şaşkın yüzüme baktı, kısa bir süre sonra bana:

— Haydi gel Liyanuş, benimle birlikte atla ateşten.

Elimi yakaladı, ateşe doğru koştuk ve birlikte üzerinden atladık. Birer elmizle elele tutuşurken özgür kalan elimizle de elbiselerimizin eteklerini yukarı kaldırdık. Birden, onunla birlikte olduğumuz süre herşeyi yapabileceğimizi hissettim. Ateşten atladıktan sonra Miranuş sakinleşti. Turndes görevini de yapmış olmanın rahatlığı ile eve dönmek istedi. Dışarısı soğuktu, eve girdiğimizde annem Miranuş'un Turndes partisi için hazırlık yapıyordu. Liyavart ise dışarıda kalıp ateşten atlamayı sürdürdü. Birden kendimi kendi sorunlarımla ablamın karışık aşk öyküsü arasında sıkışmış duyumsadım. Dışarıda kalıp ateş külden bir kuleye dönüşünceye kadar ateşten atlamayı seçseydim keşke...

Araksi, öyle gürültülü şeyleri sevmez. Ona da acıyorum. 25ine bastı hâlâ ne nişanlı ne de evli yani Turndes onunla ilgili değil. Van'da her genç kız bir Turndes ister. Bu adil değil, aslında bütün kızları ve kadınları kapsayan başka bir bayram olmalıydı.

Eve girdiğimizde Araksi hiç ilgilenmiyormuş gibi: "Ee, nasıl geçti Turndesin?" diye Miranuş'a sordu. Onun yanıtını beklemeden de sürdürdü: Eve dönerken farkettim, bu yıl ateş her yıl olduğundan daha güçlüydü, sanırım bu yıl Aygestan'da çok düğün olacak.

Sonra arkasını döndü ve Miranuş'un partisi için hazırlanan şarap bardaklarını parlatmaya devam etti.

Miranuş ise ilgisizce omuzlarını silkti. Bu partinin bir an önce verilip bitmesini istediği ortadaydı. Bana gelince onlara ateşten atlamanın ne kadar eğlenceli bir şey olduğunu söylemek isterdim ama baktım hiç kimse ilgilenmiyor, sustum.

Daha sonra Araksi bize Dr. Ussher'in söylediklerini aktardı. Amerika'da Turndes yokmuş ama yıllardır yinelenen başka bir kutlama varmış. Şubat ayında yapılırmış, adı da 'Sevgililer Günü'ymüş. (Saint Valentine's Day) Erkekler kadınlara üzerinde güzel sözler, siirler yazılı şık kartlar gönderirlermiş. Elizabeth Ussher, kocasının ona gönderdiği kartı Araksiye göstermiş. Söyle yazıyormuş kartta. "Sen benim sevgilimsin, ben seni gerçek aşkla seviyorum." Miranuş biraz sarsılmıştı: "Şimdiye kadar duyduğum en güzel sözler bunlar", diye mırıldandı.

Daha sonra ateşler söndü, evlerde gelin adayları ve yeni evliler için partiler verilmeye başladı. Bu arada geleneğe göre gelinlere hediyeler verilir. Bayan Garabedyan da Miranuş'a armağan göndermiş! Bir önlük, bir de masa örtüsü! Miranuş paketi açıp da içine bile bakmak istemedi. Annem; masa örtüsünün İstanbul'dan geldiğini ve çok pahalı olduğunu söyledi. Bir masa örtüsünün servet edeceğine

inanmak çok zor. Gelgelelim Miranuş için bu örtü altından da yapılmış olsaydı hiçbir anlam taşımayacak, ilgisini çekmeyecekti.

Turndes'in çok eğlenceli olduğunu düşünüyorum. Biter bitmez bir sonrakini beklemeye başlıyorum. Ateş insana gözüpeklik ve serüvene atılma duygusu veriyor. Kendi Turndesimin hayalini kuruyorum.

18 MART, 1914
PANTUKHT ADLI TURNA

Bahçemizde ve tüm Aygestan'da güller tomurcuklandı.

Hava tatlı kokular dolu, Gülünkü en güzel koku,
Tek tek düşen taç yaprakları, hepsinden önde tutarım onu.

Çeşitli renklerle açtılar, sarı, kırmızı, beyazı pembesi,
Bir yazgüneşi gibi pembesi, mink kürkü gibi pembesi.

Kırmızı çok sıcak, kavurucu alevlerle,
Pembe yanakları bir çocuğun, oynarken neşeyle.

Van'da, bizim yaşadığımız bölge olan Aygestan'a bu adın verilme nedeni, buranın büyük bir bahçe olmasıdır. Evler, kavak ağaçları, meyva ağaçları ile çevrelenmiştir. Her evin bir üzüm bağı ve bir de gül bahçesi vardır. Vanlılar Haziran'dan Ekim'e kadar hem meyvaları yerler hem de olağanüstü görüntünün tadını çıkarırlar. Aygestan halkı evlerinin etrafını parmaklıkla çevirmiştir gerçi ama, komşular bahçeden bahçeye açtıkları ara kapılarla birbirlerine gider gelirler. Biz çocuklar için bu diğer çocuklarla oynamak için bulunmaz fırsattır. Bir de bu ara kapılar için bir şey duymuştum:bu kapıların amacı, insanlar evlerinin ön

kapısından kaçamadıklarında yan kapılardan kaçmalarını sağlamakmış.

İlkbaharda çok yağmur yağar ama yaz, oldukça kurak geçer, hemen hemen hiç yağmaz. Bol yağdığında Urpat Deresi tepeleme dolar ve şıkır şıkır akar.

Şehirde ve Aygestan'ın her tarafında kavak ağaçları vardır. Bizim evin yanındaki yaşlı kavak ağacında bir yuva var. Her yıl aynı turna ailesi ağaçtaki yuvasına geri dönüyor. Turnalar tek bacaklarının üzerinde durup etraflarında olan biteni izlerler. Her yıl turnalar geri dönmeyecekler diye endişelenirim, sonra da şaşırırım çünkü geri dönerler. Biz sevgili turnamıza bir ad taktık: Pandukht. Turnalar insanlar gibi uzun yolculuklar yapıp, güneye gidiyor sonra da yuvalarına geri dönüyorlar. Büyükbabam, Van Ermenilerinin turnalar gibi olduğunu söylüyor. Onlar da eğitim, iş ya da evlilik gibi nedenlerle Van'ı terk ediyorlar ama sonra yine geriye dönüyorlarmış.

Ermeniler Van'da asırlardır yaşıyorlarmış. Büyükbabam, onun büyükbabası, onun da büyükbabasının büyükbabası hep Van'da yaşamışlar. Büyükbabamın söylediğine göre biz gerçek Van'lıymışız. Köklerimiz ikibin yıl öncesine uzanıyor. Evimizi büyükbaba yapmış. Ondan önceki evleri şimdiki ambarın yerindeymiş. İnsanlar tek odalı evlerde otururlarmış. Ortada da tandır olurmuş bir de dumanın çıkması için tavanda bir delik olurmuş. Kışın çok soğuk olduğunda davarı da içeri alırlarmış!Evi kokuturmuş ama ısıtırmış da...Eskiden evlerin pencereleri yokmuş, kerpiçten inşa edilirlermiş. Köylerde insanlar hâlâ öyle evlerde yaşıyorlar. Bizim tandırımız ise hâlâ ambarda duruyor, bu nedenle büyükbabam adam tutup ambarı temizletir.

Van Türkiye'de ya da eskiden söylendiği gibi Osmanlı topraklarında bulunan bir şehir. Ermeniler Türklerin gelişinden ikibin yıl önce de burada yaşıyorlarmış. Osman ilk Türk yöneticiymiş.

Onun arkasından gelenler Osmanlılar adını almışlar. Osmanlılar savaşçı bir milletmiş, Ermenistan da aralarında olmak üzere pekçok Müslüman olmayan ülkeyi işgal etmişler ve Osmanlı İmparatorluğunu oluşturmuşlar. Türkler 16. yüzyılın başlarında Vaspuragan'ı işgal etmişler, o zamandan beri de yönetimlerinin altında.

Ermenilerle Türkler bu topraklar üzerinde birlikte yaşamışlar. Biz Hristiyan Ermeniler, Gregoryen mezhebindeniz. Bu ad 'Aydınlatıcı Greguar'dan geliyor (Krikor Lusavoriç Ermeni din önderlerinden biridir. Gregoryen Ermenice Lusavorçagan sözcüğü ile ifade edilir. çev. notu) Aydınlatıcı Krikor (Gregory) M. S. 301'de Hristiyanlığı Ermenilere getiren, anlatan liderdir. Krikor, daha çok genç yaşında Bizanslılar tarafından esir alınmış, orada yetişmişti. Orada Hristiyan olmuş, Ermenistan'a geri döndüğünde bu yeni dini onlara öğretmiş, onların önderi olmuştur.

Daha sonra Ermeni Kral Dırtadın yanına gelmiş, orada Hristiyanlık üzerine vaazlar vermiştir. Ancak, Kral Dırtad önceleri; kendi eski Tanrılarına inanmadığı için, Krikoru zehirli örümceklerin bulunduğu derin bir kuyuya hapsetmiş, yıllarca orada tutmuş, işkence ettirmiştir. Yıllar sonra Kral Dırtad garip bir hastalığa yakalanmış, kendisine onu yalnız Krikor'un iyileştirebileceği söylenmiş. Kral Krikor'u azad etmiş ve gerçekten de iyileşmiş. Böylece Kral Hristiyanlığı kabul etmiş, binlerce Ermeni de krallarını izlemişler. Ermenistan; Hristiyanlığı devlet dini olarak kabul eden ilk millettir.

Kurtarıcımız Hazreti İsa'dır, ibadet yerimiz ise kiliseler. Kilisenin başkanı 'Gatoğigos' (Catholicos) adını alır. Şu sıra Gatoğigosumuz Kevork V. Surenyan'dır. Kendisi Krikor Lusavoriç'ten bu yana başa geçen 127. Gatoğigostur. Bu da kilisenin ne kadar eskilere dayandığını gösterir.

Türkler Müslümandır. Onlar Kuran okur, bu onların kut-

sal kitabıdır. Adını Allah diye ünledikleri Tanrıya dua ederler.

Biz Ermeni okullarına gideriz, Türk çocukları da Türk okullarına giderler...Biz onlara benzeriz, onlar da bize. Buna rağmen Aygestanda yaşayan Türklerle Ermeniler birbirleriyle konuşmazlar. Oysa Türkler Ermenice bilir, Ermeniler de Türkçe... Köylerde; Türkler 'cüppe' denen uzun entariler (kisve) giyerler, Ermeniler ise potur ve gömlek. Van'da; Ermeni ve Türk erkekleri pantalon, ceket ve fes'ten oluşan benzer kıyafetler giyerler.

Ermeniler; eğitim konusunda çok zeki ve meraklıdır. Pekçoğu eğitim için Avrupa'ya gider. Van'ın en zengin insanları, Ermeni tüccarlardır. Türkler ise devlet idaresinde yüksek makamlardadır. Jandarmaların hepsi Türktür!Ermenilerle Türkler birbirlerinden sakınır ve pek içiçe olmazlar. Bu kin (düşmanlık) Tükler Ermenistan'ı zaptettiklerinden bu yana, yani asırlardır sürüyor. Sultan Hamid II'nin tahta geçmesiyle bu düşmanlık çok artmış. Hamid 1895-1896 yılları boyunca kırsal kesimde yaşayan binlerce Ermeniyi kanlı bir şekilde kıyıma uğratmış. Evde bize; Türklerin bizim düşmanımız olduğu ve onların bu ülkeyi yalnız kendileri için istedikleri öğretildi. Ermeni çocuklar sokakta oyun kurarlarken, kötüler hep Türk, iyiler Ermeni olur.

Şehir farklıdır. Dükkân sahipleri ve satıcıların tamamı iki dili de konuşur. Böylece mallarını daha kolay satarlar. Şehirde bazı Ermeni ailelerin Türk dostları, komşuları vardır. Hermineler ailece Şehir'de yaşarlar. Zeyna adlı bir Türk arkadaşı var. Pırıl pırıl mavi ışıltılı gözlü bir kızdır. Van'daki kızların büyük çoğunluğunun(ben de içlerindeyim) uzun örgülü saçları olmasına karşın, Zeynanın saçları çenesinin hizasında, düz, kısa kesilmiştir.

Zeyna'nın babası şehirdeki Türk okullarından birinin müdürüdür. Zeyna, babası Paris'te eğitim yaparken dünyaya gelmiş. Onlar konuşurlarken birçok Fransızca sözcük kulla-

nıyorlar. İşte bunlardan bazıları: Mon ami(mon ami=dostum), cheri(şeri=canım), merci(mersi=teşekkür ederim) ve daha bunlar gibi bir sürü sözcük. Zeyna'nın da bir Van kedisi var. O kedisinden söz ederken chat(şa=kedi) diyor. Kedinin adı ise Chocolat (şokola=çukulata) Sanırım kedisi koyu kahverengi! Çok da tatlı olmalı, şeker gibi. Zeyna kedisinin adının çok uygun olduğunu söylüyor, çünkü Chocolat çok tatlıymış. Aman tamam! Zaten tüm Van kedileri beyazdır. Zeyna tek çocuk ve çok şımarık, ayrıca hiç derinliği yok, sığ bir tip! Yine de onu seviyorum. Çok komik ve boşveren biri.

Bir keresinde, Hermine ile Zeynalara gittik. Bizi Türk odasına götürdü. Bazı Ermeni evlerinde de Türk odası vardır. Aslında her tarafı halılarla kaplı bu büyük odaya çocukların girmesi yasaktır. Renkli minderler, Doğu motifleriyle bezenmiş yuvarlak yastıklar, yine başka süslemeli yastıklar odanın dört bir yanına serpiştirilmiştir. Böylece konuklar rahat rahat yerlerde sedirlerin üsünde oturur, yastıklara yaslanırlar. Bu oda özellikle büyüklere aittir çünkü burada kahve, sigara içilir. Odaya girer girmez Zeyna yastık savaşı başlattı, ta ki yastıkların tüyleri havalarda uçuşmaya başlayıncaya kadar. Kendimizi oyun heyecanına öyle kaptırmışız ki, o canım dekorlu güzel odanın bir harabeye dönüştüğünü farkedemedik. Bizden kuşkulanmamaları için alelacele teyzemin evine kaçtık. Neyse bu konuda aileme hiçbir şey söylemediler. Şükürler olsun.

Zeynanın babası çok kibar bir insan. Bir keresinde teyzemlerde kadeh tokuştururlarken Ermenileri içeren çok hoş bir konuşma yaptı. "Ermeniler, yapıcıdır, yaratıcı ve sanatçıdır. Tarihi onlar yazdı. Türkiye'nin ilerlemek için Ermeni milletine ihtiyacı vardır."

Eve döndüğümüzde babam, Zeyna'nın babasının dürüst bir adam olduğunu ama devleti idare eden Türklerin hiç te onun gibi düşünmediklerini vurguladı.

20 MART, 1914
VARTAN'IN OYUNU VE
ERMENİ ALFABESİNİ KUTLAMAK

Van'daki onbir Ermeni okulunun tamamı, aynı anda Ermeni Alfabesinin oluşumunun 1500. yılını kutluyor. Kutlama Varag Manastırında yapılacak. Ermenice Harfleri oluşturan (yaratan) Aziz Mesrop Maşdotz; 50. yüzyılın başlarında yaşamış bir şakirtti (bir tür din öğrencisi. çev. notu) Daha o zamanlar gezdiği her yerde vaazlar veriyor, Hristiyanlığı anlatıyordu. Ermeniler, Mesrop'tan yüzlerce yıl önce de Ermenice konuşurlardı ama yazı yoktu. Yazmak için ya Grekçe'yi ya da Pers dilini kullandılar. Anlatılan hikayeleri ağızdan ağıza, çocuktan toruna aktarmak geleneksellesmişti. Ermenicenin, yazılı dile yani harflere gereksinimi vardı. Mesrop Maşdotz; aralarında Grekçe, Pers ve Suriye dilleri de olmak üzere pekçok dil konuşurdu. Bu yıllar boyunca da kendi milletinin diline 'harf' yaratmak için durmadan çalıştı. Konuşulan dil, tanınan bilinen pek çok dilden farklıydı, bu nedenle Maşdotz çok uzun uğraşlar sonunda bu kendine öz dili yansıtmak, yazıya geçirmek üzere 36 harften oluşan Ermeni Alfabesini oluşturdu. (daha sonra iki harf daha eklendi) İşte günümüzde kullandığımız alfabenin öyküsü. Yazı bulunur bulunmaz ilk iş İncil'i yazıya dökmek olmuş, hemen ardından Ermeni tarihçiler Ermenilerin tarihini kaydetmeye başlamış. Bir kez harfler icat edildikten sonra, öyküler, şiirler yazılmış. Ermenilerin bir zamanlar alfabelerinin olmadığını düşünmek çok zor. Mesrop Maşdotz'a şükran borçluyuz (yoksa şiirlerimi, günlüklerimi nasıl yazardım?) Bu yıl alfabenin oluşturulmasının (yaratılmasının) 1500. yılını kutluyoruz*.

* Ermeni Alfabesi; M. S. 404-405 te bulunmuştur. 1500. yılın 1913-1914'te Van'da kutlanmasının tamamen rastlantı olduğu apaçık ortadadır.

Okulumuz bu kutlamaya bütün olanaklarını kullanarak hazırlanıyor. Kuzinim Siranuş çok yeteneklidir. Öğrenciler arasında bir yıldız! Aziz Krikor Narekatsi'den bir dua okuyacak. (Narek duası olarak da bilinir) Krikor Narekatsi onuncu yüzyılda yaşamış bir keşiştir ve Dualar kitabının yazarıdır. Siranuş'la aynı sınıftayız ve Narek duasını sınıfta öğrendik. Siranuş; temiz, sade ve zevkli giyimiyle annesinin yani halam Bayan Dikranuhi'nin küçük bir kopyası gibidir. Aslında aynı yaştayız ama onun büyümüş de küçülmüş bir tavrı vardır. Yani yeniden küçülüp aramıza karışmış da bizim gibi çocuklara akıl vermeye gelmiş gibidir. Öğretmenlerin gözünde hep ayrıcalıklı bir yer edinmeye çalışır. Ermenicesi kusursuzdur, öyle ki bazen Ermenice öğretmeninden bile daha mükemmel!Bir bardak sütü çok üst düzey bir dille (cümle kurgusuyla) anlatabilir.

Siranuş'un iki ağabeyi de Almanya'nın Leipzig şehrinde öğrenimlerini sürdürüyorlar. Kuzinim onlarla gurur duyuyor ve kendisi de oraya gidip öğrenim görmeyi planlıyor. Ağabeylerine hayrandır ama küçük kızkardeşi Varsen'den hiç hoşnut değildir. Varsen tam bir oğlan çocuğu gibidir. Beyaz elbiselerini çayırçimen, yaprak lekeleriyle bezemekte üstüne yoktur! Aygestan yemyeşildir. her taraf yeşillik, ağaç, çiçek doludur. Varsen hiç durmadan ağaçlara tırmanır ve başına dert açar. Onun davranışlarına tüm kalbimle katılıyorum. Ne yazık ki annem; Liyavart'la benim ağaçlara tırmanmamızı hiç hoş görmüyor.

Siranuş elmayı tereyağı ile yemeyi sever. Bu tür bir damak zevki bana oldukça gülünç geliyor. Elma meyvadır, tereyağın yeri de ekmeğin üstüdür! İkisini nasıl bir araya getirdiğine şaşmamak mümkün değil!

İkinci Kuzenim Vatran ise Meṣrop Maşdotz'un Ermeni Alfabesini bulmasıyla ilgili bir oyun sahneye koyuyor. Çok genç olmasına karşın, tiyatroya çok fazla ilgi duyuyor. Bu yeteneğini amcası Garabet Acem Haçoyan'dan almış bes-

belli. Kendisi Van'ın en ünlü aktörüdür. Vanlılar tiyatroyu çok severler. Yerli tiyatro yeni bir oyun hazırladığında her zaman büyük olay olur ve çok ilgi görür. Bir de İstanbul'dan tiyatro grupları turneye geldiklerinde aynı şey olur. Garabet amca, sahnelenen piyeslerin çoğunda başrol oynar. Vanlılar onunla şakalaşmayı çok severler. Yolda rastlaştıklarında "O, o bakın Yago geliyor" ya da "Nasılsın Hamlet?" veya "Bugün hangi tanrıyı oynayacaksın?" gibi cümlelerle laf atarlar. Garabet amcanın çok komik sahne anıları vardır. Benim en beğendiğim olay Shakespeare'in Otello temsili sırasında seyircinin Garabet amcaya çok kızması (çünkü Yago'yu oynuyormuş). Aniden ellerinde ne varsa sahneye fırlatmaya başlamışlar. Ayrıca sahneye bir sürü de domates fırlatılmaya başlamış...

Bu olay birçok kez yinelenmiş, her seferinde de sahneye uçan nesnelerden kendini kurtarmayı başarmış ama bir keresinde boş bulunmuş ve irice bir domates yüzünün ortasında patlamış. Garabet amca hiç bozuntuya vermeden Desdemona'nın ünlü mendili ile yüzünü sililvermiş!

Vartan hiçbir oyunu kaçırmaz. Resim çizmeyi de çok sever, bu nedenle yanında hep kalem kağıt taşır. Bizim oyunu yönetmeye başlamadan önce, oturmuş, oyun sırasında herkesin yapacağı hareketleri çizmiş. Kendisine gelince iki rol birden üstlendi. Biri Mesrop Maşdotz, diğeri ise bir Grek Rahibi... Vartan'ın kişilikli yüz çizgileri, kıvırcık koyu renk saçları ve Vanlılara özgü iri bir burnu vardır. Oyununda rol alan çocukların çoğundan daha kısa boylu olmasına karşın oyunu çok inandırıcı. Vartan'ın kuzeni Gurken, Maşdotz'un öğrencisini yani İncil'i Ermenice olarak yazan Sahag rolünü oynuyor. Ben de Maşdotz'un başka bir öğrencisini oynuyorum. Van tiyatrolarında erkekler genellikle kadın rollerini de oynarlar. Vartan'ın oyunlarında bunun tersidir. Yani kızlar kadın rolü yaparlar, hatta bazen erkek rolü bile üstlenirler. İşte ben de erkek rolü oynayacağımdan, büyükbabamın uzun

Doğulu giysisini (maşlah) kullanacağım. Rolüm bir tek cümleden oluşuyor: "Ulu Efendimiz, halkımız harfleri seviyor. Size şükran borçluyuz." Söz sırası bana geldiğinde yetişkin bir erkek gibi konuşabilmek için sesimi boğuklaştırıp kalınlaştırmaya çalışıyorum. Keşke büyük büyükannem Maryam Paşa, bizim temsili izleyebilseydi. Ama zaten onun zamanında kızlar okula bile gitmiyordu.

28 MART, 1914
NAREK DUASI

Ermeni Alfabesinin kutlama töreni gerçekten çok etkileyici oldu. Peder (rahip) Eznik olayı kutsadı ve Mesrop Maştotz hakkında bir konuşma yaparak onun Ermeni tarihindeki yerini ve önemini vurguladı. Siranuş; Krikor Narekatsi duasını okudu. Ben, hatırladığım kadarını aşağıya yazacağım. Aslı çok daha uzun.

Beni yoktan var ettin (yarattın)
Ben düşünemezdim, sen beni şekillendirdin.
Dünyaya gelip ışığı görmeden, sen beni gördün.
Ben yardım istemeden, sen bana acıdın.
Seni çağırmadan, beni duydun.
Elimi kaldırmadan, bana doğru baktın.
Ben istemeden, beni bağışladın.
Ben sesimi çıkarmadan, kulağın bendeydi.
İçimi çekmeden, beni duydun.

Binlerce Vanlı, Varag Manastırının avlusunda toplandı. Bizimki gibi olaylar için bu avlu biçilmiş kaftan. Tüm misyonerler aileleriyle geldiler. Ermeni Alfabesi kutlaması tam bir başarıydı, bizim piyes ise listebaşı oldu!

Varag Manastırı yedi kiliseden oluşmuş bir komplekstir

(külliye gibi. çev. notu) Bunlar bir büyük avlunun etrafını çevirir ama, bugün yalnız bir tek kilise kullanılıyor. Krimyan Babanın Vaspuragan Kartalı adlı gazetesini bastığı matbaa da burada bulunuyor. Uzun süre yayın yapılamamış ama bugün hâlâ Varag Manastırının erkek öğrencilerine matbaacılık, baskı dersleri veriliyor. Varag kilisesini Senekerim adlı bir Ermeni Kral inşa ettirmiş. Kral Senekerim, Kral Gagik Iin kızı Prenses Kuşhuş ile evlenmiş. Onbirinci yüzyılda, Bizans saldırıları başgösterince, Kral Senekerim, Krallığını ve halkını korumak için kendisini Sebastia (Sivas)ya kadar izlemelerini emretmiş. Burası Van'ın Kuezeybatısına düşer. Vaspuragan'dan uzaklaşarak halkını kurtarmayı ümit etmiş, Sivas'a gitmiş ama Van'a olan sevgisi yürğinde katlanarak büyümüş. Senekerim öldüğünde Vaspuragan'a geri getirilmiş ve Varag Manastırında gömülmüş. Hemen yanında da Kraliçe Kuşhuş'un mezarı vardır. Krallarıyla Sebastia'ya (Sivas) giden pekçok Vanlı orada yaşamaya devam etmişler. Büyükbaba diyor ki nerede olurlarsa olsunlar, Vanlıları hemen tanıyabilirmiş çünkü, burunlarının üstündeki tümsek başka hiçbir millette yokmuş.

Ben çok mutluyum burnumun üstünde 'tümsek' yok!

5 NİSAN, 1914
BİR PAZAR SABAHI

Bugün günlerden Pazar. Yüzüme vuran ve burnumu gıdıklayan güneş ışığı ile uyandım. Sanırım Vanlı olduğum için çok mutluyum. Krallar, Kraliçeler hakkında anlatılan öyküleri seviyorum. Hem kimbilir, belki de ben bir Vaspuragan Kralının kızının, kızının kızıyımdır da Kral sülalesinden geliyorumdur... Büyükbabama belleğini zorlayıp tazelemesini söyleyeceğim. Kendi kendime:

— Bakalım bugün ne tür harika işler başaracağım, diye sordum.

Birden büyükannemin bağırdığını duydum:

— Liyanuş aşağıya in. Gelecekteki kayınvaldeni etkileyebilmen için sana, güzel dolma nasıl yapılır öğreteceğim.

Miranuş'u dolma konusunda 'usta' yapmıştı ya, şimdi benim peşime düşüyordu işte. Oysa benim yüce ve asil düşlerim var.

— Hemen geliyorum, Marina Büyükanne, diye sesimdeki gerginliği gizlemeye çalışarak bağırdım. Ve ekledim: Yalnız bırak da önce aklımda tuttuğum şu şiiri tamamlayayım.

Parlak güneş ışığı
Verir aydınlığı ısıyı
Tomurcuklanan çiçeklere
Van' da parlak bir bahar sabahı ile.

12 NİSAN, 1914
PASKALYA YUMURTALARI

Bugün Paskalya. Dün gece Büyükannem otuz kadar yumurta boyadı. Bunun için soğan kabuğu kullandı, yumurtaları soğan kabukları ile uzun süre kaynattı. Yumurtalar koyu kırmızı bir renk aldılar. Her yıl Paskalya'da yumurta savaşı yaparız. Herkes bir yumurta kapar sonra da savaşacak bir kız ya da erkek arkadaş bulur. Karşı karşıya olduğunuzda da birbirinizin yumurtalarını çarpıştırırsınız. Tabii sonunda birinin yumurtası çatlar, yumurtası çatlayan oyunu kaybeder. Savaşın sonuna kadar yumurtası kırılmayan kazanır.

Markar ve Ohannes, biz kiliseye gitmeden çok önce başladılar yumurta savaşına. Biz kiliseden geri dönünceye kadar ne kadar yumurta varsa çatlamıştı hatta bazıları ezilmişti. Oğlanlar tüm yumurtaları kırmıştı. Liyavart'la ben

müthiş düş kırıklığına uğradık. Kırılmadan kalmış tek yumurta Markara savaşı kazandıran yumurtaydı.

Kuzinim Siranuş'un ailesi Paskalyamızı kutlamaya geldiler. Vartan da bizim gibi düş kırıklığına uğradı. Kutlayacak bir şey kalmamıştı çünkü ikizler tüm yumurtaları kırmışlardı. Akşam yemeğinden önce, Siranuş'a Ermeni Alfabesi kutlamasında okuduğu duayı okumasını söylediler. Aslında ben de o duayı okuyabilirim ama kimse benden bir şey istemedi.

Paskalya yemeği her zaman olduğu gibi, kuru meyva ve ceviz katılmış pilavdan oluşuyordu. Bu benim en çok sevdiğim pilav türüdür. Ne yazık ki annem bunu yılda bir kez, yalnız Paskalya'da yapar. Bir de tabii Paskalya yemeğinin tamamlayıcıları olan kızarmış Tarek balığı ile ıspanak vardı. Büyükbaba yemekleri eleştirdi; pilavın tereyağı azdı, Tarek balığı ise çok fazla kızartıldığı için kuru yemişe dönmüştü! Bunların yanısıra sofrada haşlandıktan sonra üzerlerine bol yeşillik doğranmış mercimek ve fasulya da vardı ama, büyükbabam onları 'fakir' yemeğinden saydığı için değil eleştirmek lafını bile etmez.

Yakında okul yılı bitiyor. Aygestan'da yaz çok sıcak olur. Bizler de bu nedenle, yazın büyük bölümünü Artametteki yazlık evimizde geçiririz. Artamet Van'ın 13 kilometre güneyindedir. Burada Van'ın tüm zengin ailelerinin yazlık evleri vardır. Bizim yazlığımız Van Gölüne çok yakındır o nedenle, akşamüstü gölden esen hafif rüzgar çok keyiflidir. Bu yıl Miranuş yaz tatili için sabırsızlanmıyor çünkü Hagop Artamette olmayacak.

29 MAYIS, 1914
İSTANBUL (CONSTANTİNOPOLE)

Margos; hasta babasını görmek için İstanbul'a gitmek

zorunda kaldı. Orada aşağı yukarı üç hafta kadar kaldı. İçine tüm eşyalarını doldurduğu büyük bir sandık ve bizler için satın aldığı tatlılarla geri döndü. Büyükbabamla annemin konuşmalarına istemeden kulak misafiri oldum. Oradan duyduğuma göre, İstanbul'a gidişinin asıl nedeni, babasının Margos adına planladığı bir evlilikmiş. Zaten büyükbaba, Bedros Ağanın hasta olduğuna da pek inanmıyor. Neyse, Margos bizim beklediğimizden daha erken geri döndü. Belki de gelin adayını beğenmedi, ya da büyükannenin söylediği gibi "O anasının mezarından uzakta yaşayamaz." Biz Miranuş'la başka bir şey düşünüyoruz. Acaba Van'da aklına takılan biri mi var? İyi de kim?

Bu akşamın erken saatlerinde, Margos'un İstanbul'dan getirdiği tatlılarla güzel bir çay saati keyfi yaptık. Hepimiz Margos'un İstanbul hakkında anlattıklarını dinliyorduk. Daha önce Margos'un bu şehir hakkındaki düşüncelerini bilmiyordum.

"Çok güzel bir şehir. Hem seviyorum hem de nefret ediyorum. İstanbul çeşitli milletlere ev sahipliği yapıyor. Dik yokuşlu, inişli çıkışlı dar yollarında yürürken işlerine koşan Rumlarla, Türklerle, Ermenilerle, Musevilerle, Araplarla ve Mısırlılarla karşılaşırsınız. Bu insanlar birbirlerine benzemeye çalışmadan kendileri olarak yaşamaya devam ederler. Galataya ve Pera'ya bağlanan Galata köprüsünden geçerken, Arnavut, Korsikalı ya da Yugoslav denizcilerin naraları siren seslerine karışır. İstanbul, ortasından denizle bölünen ve yedi tepeye kurulmuş bir şehirdir. Eski ile yeninin karıştığı melez bir şehirdir. Birçok milletin kültürünün ve tarihinin izlerini taşır. Birçok cami ile Bizanslıların yaptığı onlarca kilise vardır. Örneğin Ayasofya bunlardan biridir ama camiye çevrilmiştir. Aya İrini'ye gelince o da çirkin bir pembe renge boyanmış olup müze ve silah deposu olarak kullanılıyor."

Birden Araksi'nin yüzünde büyülenmiş bir gülümseyiş-

le gözlerini alamadan Margos'u izlediğini farkettim. Aslında anlattıkları beni de büyülemişti de neden acaba o şehirden bu denli nefret ediyordu?

"Yıdız Köşkü'nün yanındaki müzede Sultan Hamid'e ait bir takım mobilya satılıyordu. Masaların ve sandalyelerin ayakları silahlardan, tabancalardan oluşturulmuştu. Düşünebiliyor musunuz kimbilir kaç konuk ağırlandı bunların üstünde..."Sanırım Margos bu soruyu kendine soruyordu.

Margos birden sustu, bize döndü ve: "Yarın hepimizin okulu var. Araksi de erken kalkmak zorunda." Büyükbaba, büyükanne, babam ve annem bir süre önce yatmaya gitmişlerdi. "Haydi kızlar...", diye Margos başladı...Ama biz sözünü kestik ve: "Ne olursun bize biraz daha İstanbul'u anlat", diye yalvarmaya başladık.

"Kanlı Sultan tahttan indirildi ve sürgüne gönderildi ama, yerine geçen Jön Türkler Hükümeti Osmanlı İmparatorluğuna ve halkına hiçte iyi şeyler yapmadı. Ermenilerle diğer Hristiyanlar hiçbir hakka sahip olmadıkları gibi korku içinde yaşıyorlar. Yanlız bu kadar da değil. Avrupa ülkeleri, Jön Türklerin faaliyetlerini sessizce izlerken, Yeni Türk Hükümeti binlerce Ermeniyi katletti." Margos bunları söylerken, yüzü kasıldı, çok ciddiydi. Sesinden de bu olanlardan çok rahatsız olduğu seziliyordu. Kısa bir süre sustu, hafif tebessüm etti:

"Ben İstanbul'da öğrenciyken, en sevdiğim yer geniş taş avlulu Güvercinli Camiydi. Yani Bayezit II Cami. Bu cami şehrin eski bölümünde bulunur. Her zaman öyle çok güvercin olurdu ki burada. Benim arzuhalci Türk bir arkadaşım vardı. Bütün gün bu avluda oturur, dilekçesini kendi yazamayanlar için dilekçe yazardı. Bir masası, üzerinde mürekkep hokkası, tüy kalemi ve bir yığın da beyaz kağıdı olurdu. Güvercinli Caminin avlusunda birçok arzuhalci vardı. İşi çok olduğu zamanlarda bazen ona yardım ederdim." Margos yine bir an sustu ve sürdürdü: "Bu kez gittiğimde

ise avlu bomboştu. Arzuhalciler yoktu, mermer çeşme kurumuştu. İbadet edenlerden başka kimsecikler yoktu ortada ama güvercinler hâlâ oradaydı. Yaşlı, uzun rengarenk giysili bir çingene, yüzünde anlaşılmaz bir ifade ile kaldırıma oturmuş güvercinlere yem atıyordu. Yüzlerce güvercin yemlere saldırıyor sonra havalanıyorlardı. Minarelere doğru yükseldiklerinde kara bir bulut gibi zaman zaman ışığı karartıyorlardı. Meydan boşaldığında yaşlı adam yine yem atıyordu çünkü güvercinler yem için oradaydılar." Margos böyle bir yorum yaptı ve sustu.

— Margos, İstanbul'a taşınmak ister miydin?

Birden hepimiz şaşırdık çünkü bu soru Liyavart'tan gelmişti.

— "Hayır, Van'da yaşamak isterim. Van benim evim", dedi Margos hiç duraksamadan. Sonra yüzünde geniş bir gülümseme ile: "Ama siz, kızlar, birgün mutlaka bu güzel ve gizemli şehri gidip görmelisiniz." Ardından yine gülümseyerek hemen ekledi: "Ama hemen geri dönün ve Van'lı efendi Ermeni erkeklerle evlenin."

Hepimiz kahkahalarla güldük. Bir tek Miranuş gülmüyordu, konuşulanları komik bulmamıştı. Sonunda hepimiz kalktık. Araksi bulaşıkları yıkamak için kaldı, Margos ise yorgun olmasına karşın ona yardım etmeyi önerdi.

Büyükannem diyor ki; İstanbul'da bazı kadınlar dudaklarına, adına 'ruj' denen bir şey sürüyorlarmış. "Tabii oradaki kadınların dudakları yeteri kadar renkli değil de ondan" diye de ekliyor. Çok merak ediyorum, acaba bu söylediği doğru mu?

MİRANUŞ'A VEDA
6 HAZİRAN, 1914
ONCA YOLDAN... AMERİKA'DAN

Herkes çok şaşırdı çünkü bugün Hagop Amerika'dan, onca yoldan kalkıp geldi. Şehirde akrabalarının yanında kalıyor. Çok eminim, geriye dönüş nedenini biliyorum. Amerika'ya bir kez gittikten sonra öyle her Ermeni geri dönmez.

Hagop'un Vanda olduğunu duyar duymaz Miranuş, sanki kapana kısılmış kedi yavrusu gibi dışarı çıkmak için çabalamaya başladı. Bize gelen haberlerin hemen ardından Hagop'un kendisi! çıkageldi. Miranuş onun geleceğini bildiği (hatta emin olduğu) halde, Hagopu karşısında gördüğü an baygınlık geçirdi. Onu öyle bir çimdikledim ki (yöntem işe yaradı) hemen toparlandı, bana da 'teşekkür ederim' der gibi bir bakış fırlattı ve gülümsedi.

Hagop çok değişmiş görünüyordu. Çocuksu, köylü görünüşü kaybolmuş, yerini gözlerinin etrafında kara halkalar oluşmuş ince, zayıf bir tipe bırakmıştı. Yaşından çok daha fazla gösteriyordu. Bıyıkları da değişmişti. Van'lı erkekler gibi yukarı, yanaklarına doğru burulmuş bıyıklarının uçlarını kesmiş, yok etmişti. Ayrıca Hagop'un giyim tarzı değişmiş, bu kıyafetiyle daha çok Amerikalı misyonerlere benzemiş.

Babamın daveti üzerine akşam yemeğine kaldı. Bu arada sofrada, Hagop'la Miranuş birbirlerine tek söz söylemediler. Herkes Hagop'a Amerika hakkında sorular soruyordu. O da bize, gemiyle yaptıkları uzun deniz yolculuğunu ve Boston adlı büyük şehire nasıl yerleştiklerini anlattı. Ailesi bize saygılarını sevgilerini gönderiyorlarmış.

Büyükbaba politika içeren sorular sorarken, babam da 'otomobil' adlı şeyin ne olduğunu öğrenmek istiyordu. Babamın açıkladığına göre, otomobiller, at ya da eşeğe gerek duyulmadan hareket eden arabalarmış. Hagop, otomobillerin lambalar gibi yağ yaktığını anlattı. Annem; "Oralarda Ermeni kiliseleri, Ermeni okulları var mı?" diye sordu. Hagop bu soruya kesin bir yanıt veremedi sadece, çok fazla sayıda Hristiyan Kilisesi varmış, demek ki Amerikalılar Tanrıya inanıyorlarmış, türünden bir açıklama yaptı. Büyükannem Amerika'da Türk olup olmadığını öğrenmek istedi. Hagop güldü ve. "Şu ana kadar bir tane bile görmedim" dedi. Ben de söze karışıp: "Amerika'da Van kedisi var mı?" diye sordum. Hagop oralarda bir sürü kedi görmesine karşın, bir tek Van kedisi bile görmemiş.

Bu 'Van Kedisi' meselesi dışında Amerika hakkında anlattığı herşey kulağa harika geliyordu. Kedi konusu büyük sorun işte! Gece boyunca Miranuş'un ağzından hiç ses çıkmadı, tek kelime edemedi. Göz ucuyla hep onu süzdüm. İkinci bir 'çimdik' gerekirse... Solgun görünüyordu ama kendini kötü hissetiği için değil!!

Hagop bize bir armağan getirmiş. Bu kendi kendine müzik çalan bir kutu, adı da Gramofon. Hagop Gramofona yassı, tabak gibi bir şey yerleştirdi, alet çok güzel İngilizce bir şarkı çalmaya başladı. Büyükanne Marina'nın aklı karışmıştı. Aleti kendine rakip gibi gördü!! Kulağına şöyle fısıldadım: "Büyükanneciğim, bu senin şarkılarını söyleyemez."

Akşam yemeğinden sonra, sıra kahve içmeye gelmişti.

Hagop, işte o an ayağa kalktı ve söyleyecek çok önemli birşeyi olduğunu bildirdi. Ben onun buraya sadece Amerika'yı anlatmaya gelmediğini biliyordum. Kalbim çok hızlı çarpmaya başlamıştı, ayrıca Miranuş'u çimdiklemenin zamanı gelmişti!

Hagop önce anneme güzel yemekleri için teşekkür etti. Sonra babama ve büyükbabama döndü, derin bir soluk aldı ve konuşmaya başladı:

"Sevgili Bay Teos ve Panos Ağa, onca yoldan, Amerika'dan buralara gelme nedenim, yüreğimi Van'da bırakmış olmamdır. Kızınız kalbimi çaldı, ben de sizlerden onu istemeye geldim." Bir saniye sustu, odada ölüm sessizliği vardı! Devam etti: "Miranuş'la evlenip onu Amerika'ya götürmek istiyorum. İzniniz olur da bizi kutsarsanız, geri dönmek için iki adet gemi yolcusu biletim var. Üç haftada orada olabiliriz."

Herkes onun Miranuş için birşeyler söyleyeceğini düşünürken... Konuşması beni bile çok şaşırttı. Hagop'un söyledikleri öyle gerçek dışı geldi ki. Ne yani, Miranuş üç hafta içinde evden ayrılacak mıydı yani? Aklım karıştı, Miranuş'u çimdiklemeyi de unuttum ve tabii o da sonunda bayıldı!

Kahve tepsisini taşıyan Araksi, Miranuş'a yardım edeyim derken, tepsi elinden düştü. Hagop'un konuşması aileyi birbirine kattı, evin içine yıldırım düşmüş gibi oldu. Miranuş kendine gelip bir sandalyeye oturur oturmaz, Hagop hemen onun yanına giderek elini tuttu. Birbirlerini bir yıla yakın zamandır görmemelerine karşın, Miranuş'un Hagopun teklifini kabul ettiği apaçık ortadaydı. Annem ise büyük olasılıkla babamı hazırlamıştı çünkü o, büyükbabam kadar şoka girmedi.

Mişo yerdeki cam kırıklarını ve kahveleri temizledi. Herkes babamın ya da büyükbabamın konuşmasını, birşeyler söylemesini bekliyordu. Hiç bitmeyecekmiş gibi süren bir sessizliğin ardından büyükbaba konuşmaya başladı: "İyi ya

da kötü Van bizim evimiz yurdumuzdur. Babam, büyükbabam, onların da babaları yani asırlardanberi ailemiz burada doğdu, büyüdü. Yürümeyi, konuşmayı, okumayı, yazmayı burada öğrendik. Ailelerimiz çocuklarını burada yetiştirdiler, evler, kiliseler inşa ettiler. Hepsinin mezarı burada. Asırlardır Ermeniler burada yaşıyor. Yurdumuz doğanın armağanlarıyla doludur. Van dünyanın en güzel yeridir. Van Gölü, Ahtamar Adası, Varag Dağları, Sipan Dağı, Eski Şehir ve Aygestan bizim evimizyuvamızdır. Tanrı bize bu güzel vatanı el üsyünde tutmamız, korumamız için bağışladı, terk etmek için değil. Şu Amerika dediğin yerde, kendi kendine yürüyen arabalar, müzikli kutulardan başka ne var ki? Benim kızım bu kadarcık şey için mi atalarının toprağını terk edecek? Ben bu anlattıklarınıın hepsinin Tiflis'te de bulunduğunu duymuştum. Neden burada evlenip, burada kalmıyorsun? Size buradan uzak hiç te uzak olmayan, Hankuysner'de iki katlı ev inşa etmeniz için yardım da ederiz. "

Bu konuşma Hagopu şaşırtmamıştı, o yaşlı Vanlıların aşağı yukarı benzer şekilde konuştuklarını bilirdi. 'Bu dünyada Van'ı görmek, öbür dünyada cennetin ne olduğunu bilmektir' deyişini de yalnız yaşlılar değil, tüm Vanlılar söylerdi. Hagop Vanlı değildi, o Bitlisliydi. Büyükbabam lafı oralara uzatmadı… Merak ettim doğrusu. Çünküü…

Vanlılar, başka şehirden olan Ermenilerle alay etmek istediklerinde şöyle derler: "Oh, bu Bitlisliler bencil ve ukala olur." "İstanbullu Ermeniye kız verme, çirkin olurlar." "Tiflisliler boş kafa olur zaten Ermeniceyi bile doğru dürüst konuşamazlar."

Başka yörelerin Ermenilerine gelince onlar da Vanlılar için bir sürü saçma sapan şey söylerler. Örneğin: "Vanlılar cimridir, basittir" ya da bunun gibi bir sürü şey…

Ben ilk elden Vanlıları tanıdığım kadarıyla onlar çok cömert insanlardır. Ayrıca büyükbabam Hagopa Bitlisliler üzerine bir şey söylemediği için de onunla gurur duyuyo-

rum. Ne olsa o şehir, onun doğduğu yer. Ama Hagop gider gitmez içindekileri dökeceği kesin!

Hagop bir yanıt alabilmek için babama bakıyordu, o ise gözlerini bahçedeki nar ağacına dikmiş, pencereden dışarı bakıyordu. Ağaç minik narlarla ve sarıya çalan çiçeklerle doluydu, ağaca çanlar asılmış gibi. Bu sonbahar bol nar toplayacağız sanırım. Babam başka bir evrende gibi görünüyordu.

"Panos Ağa", diye yeniden konuşmaya başladı Hagop ve sürdürdü: "Ben de anavatanımı seviyorum. Benim için de dünyanın en güzel yerini terk edip, ıraklara yaşamaya gitmek çok zor. Ancak ben, vatanın; ailemin kendisini güvende hissettiği yerdir diye düşünüyorum. Yurt, hergün öldürülme korkusu olmadan yaşanılan, işini, dükkânını kaybetme tehlikesi duymadan ömür geçirilen yerdir. Vatan davarını, koyununu özgürce yaylalara (çayırlara) saldığın ve güven içinde topladığın yerdir. Vatan; eğitimini, yeteneğini geliştirme doğrultusunda ilerletebildiğin ve insanlara mutluluk sunduğun yerdir."

"Amerika sadece otomobillerin, gramofonların ülkesi değil. Orada Ermeni olduğun için hiç kimse seni öldürmüyor. Sultan Hamit gitti ama bizi yönetenler Osmanlı Türkleri. Jön Türkler Ermenilere barış getiremeyecek. Krimyan Baba ise hiç barış getiremez! Gelelim İngiliz, Fransız ve Ruslara onlar hiç mi hiç barış sağlayamazlar Ermenilere. Burada Ermenilerin yaşamının bir kuruş değeri yok. Türkler bizi daha önce de öldürdü. Yine öldürecekler. Ben burada aile kurmak istemiyorum." Bir yudum su içti, konuşmasını sürdürdü:

"Amerika düşler ve olanaklar ülkesi. Okula gidebilirsin, dükkân açabilirsin, para kazamabilirsin ve hiç kimse bunları bir günde yakıp yıkamaz. Varag Manastırında öğrendiğim matbaacılık bilgileri doğrultusunda, Boston'da kendi

matbamı açmayı düşünüyorum. Miranuş ta kendi düşlerini gerçekleştirmek için, hemşirelik okuluna gidebilecek."

Miranuş bana hiç hemşire olamak istediğinden söz etmemişti. Ama, Hagopa söylediğine dair bahse girerim. Araksi gibi olmak istediğini biliyorum. Miranuş öyle hassastır ki bence kan görür görmez bayılacaktır!

Bu arada herkes, Hagop'un söylediklerini düşünmeye başladı. Kısa bir sessizlikten sonra Hagop yeniden konuşmaya başladı: "Uzun bir yolculuk olduğunu biliyorum ama, ailem beni ve Miranuş'u bekliyor. Size söz veriyorum, annemin üstüne titrer gibi Miranuş'a bakacağım. Üstüne titreyeceğim. "

Annem hıçkırmaya başladı. İlk kez olayları kontrol edememişti, üstelik kızının istikbali konusunda... Babam en sonunda yüzünü pencereden Miranuş'a çevirdi. Miranuş'un yüzünde ise "baba, lütfen" der gibi bir ifade okunuyordu. Hagop'a olan güçlü aşkının, aile bağlarının da Van sevgisinin de üstüne çıktığı aşikardı.

"Bu günlük bu kadar yeter. Yarın sabah aydın kafayla konuşuruz bunu." Böyle söyleyerek babam Hagop'u kapıya doğru götürdü.

Hagop ve Miranuş için defalarca dua etmiştim. Ablamı bir daha görememek dayanılmaz birşeydi, buna rağmen beraber olmalarını diledim.

Demek Amerika'da Van kedisi yokmuş ha! Dur şu Tavi ile Tagi'ye büyükannemin yoğurdundan biraz daha vereyim.

Peki acaba nar ağacı var mı Amerika'da?

8 HAZİRAN, 1914
VAN ŞEHRİNDE BİR GÜL TOMURCUKLANDI

Aile bir süredir ikiye bölündü. Bir yanda annem ve büyükbabam, diğer yanda ailenin geri kalanları. Uzun süren

söz düellolarından sonra: Miranuş'un Hagop'la evlenmesine, düğünleri burada yapıldıktan sonra da Amerika'ya gitmelerine izin verilmesi kararlaştırıldı. Araksi bu kararın alınmasında çok etkin oldu. Miranuş'un Hagop'la mutlu olacağını, eğer bu beraberlik engellenirse, engel olanın ömrünün sonuna kadar vicdan azabı çekeceğini yineledi durdu. Araksi çok inandırıcı konuşuyordu. Onu hiç bu kadar canlı ve bir konuyu inanarak savunduğunu görmemiştim. Annemin kaygıları tabii ki anlaşılabilir. Yanlız kızına veda etmek durumunda olması, ya da bir daha kimbilir ne zaman Miranuş'u görebilecek olması değildi onu tedirgin eden. Öte yandan da Bayan Garabedyan'ın uğradığı hayal kırıklığını düşünüyor, nişanın bozulmasını uygun dille nasıl anlatabileceğini kuruyordu. Evlilik sözlerinin bozulması Van'da sık rastlanan olaylardandır. Annem de kendi bozulan nişanını anımsıyordu mutlaka. O nedenle de kızının da aynı tür bir olayın içinde olmasını istemiyordu. Miranuş'un seçimini tüm yüreğimle onaylıyorum. Hem böylece Bayan Garabedyan bir daha asla yanaklarımı çimdikleyemeyecek!

Gramofon bütün gün çalıyordu. Şarkıların içeriği hep aşk, aşk, daha çok aşktı. Şarkıların hepsi de çok neşeli parçalardı bu beni şaşırttı. Büyükannem de çok güzel şarkılar söyler ama onunkiler hep çok acıklıdır. O bütün gün şarkı mırıldanır.

Van şehrinde bir gül tomurcuklandı
Uzun örgülü güzel kadın canlandı.
Bütün dünyayı ve Van halkını istiyorum
Sen benim aşkım, benim olduğunu bilmek istiyorum.

Aşkı düşünüyorum. "Aşk" nedir? Miranuş'a bu soruyu daha önce sormuştum. Çok emin olmadığını ama bana verilecek bir yanıtı olduğunu söylemişti. "Aşk sürekli aynı insanı düşünmek, hayallerini onunla doldurmak ve yaşamı-

nın geri kalanını onunla geçirmeyi arzulamaktır. "Sonra da bana en sevdiği kitap olan *"Savaş ve Barış"*ı ödünç verdi. "Aşkın ne olduğunu öğrenmek istiyorsan bu kitabı okuman gerek." Kitaba şöyle bir baktım. Aslında okumaya da başladım, ancak benim Fransızcam iyi değil bir, bu kadar kalın bir kitabı okumaya sabrım yok bu da iki! Ayrıca o kadar çok savaştan söz ediliyordu ki, ben öyle birçok insanın öldüğünü anlatan şeyleri okumayı sevmem.

Veee, bu konuyu ailenin diğer kadın üyesine sormaya karar verdim. Büyükannem! Onun yanıtı dümdüzdü, konuya da uzaktan şöyle bir dokunuveriyordu. İşte yanıtı: "Aşk ailene özen göstermektir. Ailen herşeyden önce gelmelidir. Aşk, evinin temiz olması, çocukların pırıl pırıl ve sağlıklı olmalarıdır. Sende böylece hergün Tanrıya şükredersin." Büyükannemin bu % 100 Vanlı kadın düşüncelerini değiştirmeye çalışmak için ona 'bir kadınla bir erkeğin arasındaki aşk'tan söz edeyim dedim... İşte ikinci yanıt: "Kadınlar erkeklerle evlenir, çünkü aileleri öyle karar vermiştir. Evlenince de yeni yaşamına alışırsın. Belki de aşk budur." Bana göre bu, cevaptan çok soru gibiydi. Anneme bu konu hakkında soru sormaya cesaret edemedim ama Araksi'ye sorabilirdim. Araksi, yüzünde garip bir gülümseme ile bana baktı. Çabucak yanıtlamak istemediği ortadaydı: "Liyanuş, çok dürüstçe söylemem gerekirse bilmiyorum."

12 HAZİRAN, 1914
AİLE FOTOĞRAFI

Bugün ailece Bay Bedros'un dükkânına resim çektirmeye gittik. Bu boyanmış bir resim değildir. Önce bir karanlık kutuya bakarsınız, sonra flaş çakar ve daha sonra da kağıdın üstünde büyülü bir şekilde fotoğraf belirir. Annem; Miranuş ve Hagop'la çekilecek iki aile fotoğrafına ihtiyacımız

olduğunu söyledi. Birini Miranuş yanında Amerika'ya götürecek diğeri de bizim için.

Büyükannem, büyükbabam, ikizler, Liyavart ve ben ön sırada oturduk. Miranuş, Hagop, annem, babam ve Araksi ise ikinci sırada. Margos gelemedi, Mişo ise evi düğün için hazırlamakla meşgul. Bay Bedros, bir saat boyunca bize poz verdirmeye çalıştı. Bir de tabii ikizlerin flaş çakılırken gülmeyeceğinden ya da garip yüz hareketleri yapmayacaklarından emin olmak istiyordu. Ayrıca Bay Bedros; kollarımızı nasıl tutacağımız ya da çenelerimizi ne yana çevireceğimiz konusunda ikide bir karar değiştiriyordu. Sonunda her iki fotoğraf ta çekildi. Babam Bay Bedros'a ücretini ödedikten sonra, bizler şık giysilerimizle Aygestan'dan yürüyerek evimize geri döndük. Ben; annemin Paskalya için bana diktiği beyaz elbiseyi giymiştim. Yanlız annem bu elbiseyi biraz bol dikti, savı da"daha iyi, bol olsun dar olmasın, nasılsa büyüyorsun"du. Tabii şimdi bu görüşün eziyetini yine ben çekiyorum. Çuval gibi bol olduğu için bu sabah annem alelacele koltuk altlarını tutturuverdi. Acele ettiği için sağlam dikmemiş, kollarımı oynattıkça dikişler attı.

Fotoğrafçıya gelince, o da Liyavart'la bana örgülerimizi kulaklarımızın arkasından geriye atmamızı söyledi. Ben böyle şekilci elbiseleri, beni saçsızmışım gibi gösteren saç biçimlerini sevmiyorum. O nedenle eve gelir gelmez, örgülerimi yeniden dizlerime doğru sarkıtıp, Miranuş'tan bana devredilen kahverengi elbisemi giymek beni çok rahatlattı.

Eve dönüş yolunda büyükbabam, fotoğrafçı Bay Bedros'un bizi 'kazıkladığını' yineledi durdu. "Dört altın!" diyordu "İki fotoğraf için dört altın? Bu adam bir hırsız! Ben o kadar altın kazanmak için günlerce çalışıyorum!"Ne demek istediğini gerçekten de anlamadım, çünkü babam işleri devraldığından bu yana büyükbabam çalışmıyor ki. Neyse, kimse de onu sakinleştirmeye ya da birşey söylemeye kalkışmadı. Zaten böyle bir çabaya girişmek boşunadır, işe ya-

ramaz! Eve gelinceye kadar homurdandı. Hagop'un yüzünde bir gülümseme yakaladım. Birşey söylemedi ama içinden Vanlıların ünlü "cimrilikleri"ni düşündüğünden eminim.

Çektirdiğimiz fotoğrafı düşünüyorum. Annem Miranuş'un bizi unutmamasını, bizim de onun yüzünü anımsamamızı istiyor. Birbirimizi nasıl unutabiliriz? Ayrıca beyinlerimize kazınmış yüzlerce fotoğrafımız var. Tabii zamanla bu şekiller solacak, hem çocuklarla yaşlıların bellekleri de çok sağlam değildir. Kişisel fikrim; annem gibi düşünüyorum. Onca eziyetimize değdi bence. Çünkü bu fotoğraflara ihtiyacımız var. Ne kadar para ödemiş olduğumuz da hiç önemli değil.

18 HAZİRAN, 1914
DÜĞÜN

Düğün hazırlıkları epey (maddi) yıkıma neden oluu. Annem ve babam ilk çocukları için aslında böyle bir düğün planlamamışlardı besbelli. Düğüne öyle az zaman vardı ki... Dört kuzu kesildi, derileri yüzülüp pişirildi. Yirmi tepsi baklava yapıldı. Yirmi fıçı şarap, karıştırılıp içmek üzere hazırlandı.

Düğün merasimi (Dini) Noraşen'de Aziz Asdvatzatzin kilisesinde yapıldı. 16 yıl önce Miranuş'u vaftiz eden Peder Diran bu kez de onu evlendirdi.

Miranuş annemin kendi düğününde giydiği elbiseyi giydi. Dantelli ve şeritlerle, bantlarla bezenmiş uzun beyaz bir elbise. Başında beyaz duvağı, yüzünde ise duvağının uzantısı olan beyaz tül vardı. Alnında altınlarla süslü bir alınlık vardı. Bu annemin ve büyükannemin de taktığı bir alın süsüdür. Gelenekler gereği, ata bindi ve düğün alayı Hagop'un beklediği kiliseye gitti. At, Boğos Ağa'nın harasın-

dan ünlü Nazik adlı attı. Bu at beyaz, güzel bir Arap atıdır. Sipandan çok daha genç ve uysaldır (eğitilmiştir) Van'daki pekçok düğünde Nazik kullanılır. Gelinin uzun beyaz duvağının üstündeki yüzlerce boncuk, atın sağrısının iki yanından sallanıyordu. Miranuş ata binmeyi bilmez. Aslında bir şey yapması da gerekmiyor. Düşmeden atın sırtında oturması yeterli. Miranuş heykel gibi, hiç kıpırdamadan Nazik'in sırtında oturuyor. Bence ölmekten korkuyor. Babam atın yularından tutarak atın önünden yürüyordu. O anda büyük büyükannem Maryam Paşa'yı ve onun cesurca atını dörtnala sürüşünü düşündüm. Babamdan bana ata binmeyi öğretmesini isteyeceğim.

Kilisedeki tören çok sakin geçti. Peder Diran uzun bir tören düzenlemişti. Ohannes ve Markar çok sıkıldılar, Margos onları ikide birde kiliseden dışarı çıkarmak zorunda kaldı. Tören bitince bu kez Miranuş ve Hagop bir atlı arabaya binerek eve döndüler. Nazik ise başka bir düğün beklemek üzere ahırına geri götürüldü.

Garabedyanlar düğüne gelmediler. Hiç şaşırmadım! İki hafta önce, babam Senikle nişanın bozulduğunu bildiren bir mektup yazdı ve Mişo ile Garabedyanlara gönderdi. Bayan Garabedyan mektubu alındığında tek kelime çıkmamış ağzından. Bir hafta önce, evde süregelen uzun bir münakaşadan sonra büyükbabam Garabedyanların da düğüne davet edilmeleri gerektiğine karar vardi. Yine Mişo bu kez elinde bir davetiye ile Garabedyanlara gönderildi ama, Bayan Garabedyan kapıyı açmamış. Zavallı Mişo zarfı kapının altından içeri atmış. Yani sonuçta düğünde onlardan hiç iz yoktu!

Vanlıların çoğu düğüne gelmişti. Delikanlıların, genç kadınların dans ettikleri, aşk, yemek ve aile kutlaması yapıldı. Erkekler el ele tutuşup ayaklarını öne atıyorlar sanki bir kale oluşturuyorlardı. Hepsi de güçlü kuvvetli görünüyorlardı. Miranuş ve Hagop başbaşa dans ederlerken biraz

yalnız, biraz yaralı gibi görünüyorlardı. Sanki bir kızla bir oğlan, kendilerini ait oldukları güçlü topluluktan ayırmışlar da başbaşa kendi hayatlarını yaşamaya kalkışmışlar gibiydiler.

Büyükanne her zamankinden daha fazla şarkı söyledi. Sanırım *arak rakısı*'nı fazla kaçırmıştı.

Levon Ağa ise bizim *tamada*'mızdı (bir doğulu terimi. Rakı sofrasında söylev yapan, şakalar fıkralar anlatan şahıs. çev. notu) Tam havasındaydı. Durmadan herkesle kadeh tokuşturdu, fıkralar anlattı. Bunlardan bir tanesi Vanlı bir kadının Paris'te yaşayan oğlunu görmeye gidip dönüşü ile ilgiliydi. Geri döndüğünde şöyle demiş: "Paris te ne ki. Dünyada üç tane güzel şehir vardır; Van, Iğdır ve Amerika." Herkes çok güldü. Bir başka fıkra daha anlattı ki ben bunu daha önce duymamıştım. Vanlılar kendileriyle dalga geçmeyi çok severler. Levon Ağa coşmuştu, bu kez de yumurta kaynattıktan sonra kaynamış suyu dökmeyen Vanlının öyküsünü anlattı. Orada bulunanların çoğu bu öyküleri defalarca dinledikleri halde sanki ilk kez duyuyorlarmış gibi kahkahalarla güldüler. Ben de bunların çoğunu biliyordum!

Düğünden bir gün önce annem, büyükbabama siyasi tartışmalardan kaçınmasını söyledi. Herşey yolunda gidiyordu derken içkiyi fazla kaçıran biri politikacılara atıp tutmaya başladı. Büyükbabamla ikisi kadehleri tokuşturarak Vanın, Vanlılardan başkasına ait olamayacağını ulu orta bağırmaya başladılar. Türk Hükümetinde danışman olarak çalışan Bay Tatikyan Ermenilerin Osmanlı Hükümetine itaat etmeleri gerektiğini söyledi.

Bay Suren ise ayağa kalktı, arak kadehini kaldırdı : "Asırlardır esir muamelesi gördük, kendi öz vatanımızda bizlere, ikinci sınıf vatandaş muamelesi yaplıdı. gerektiğinde öne eğildik, asla kırmakdan yana olmadık ama bu daha ne kadar zaman sürecek böyle? Bizler, Van Ermenileri, zin-

cirlerimizi kırıp, başlarımızı kaldırarak Kuzeydeki özgür Hristiyan kardeşlerimize doğru bakmalıyız. Özgür gelecek orada." Bu konuşmayı davetlilerin çoğu coşkuyla alkışlayınca, Bay Tatikyan derhal ayağa kalktı, anneme ve babama teşekkür etti, onların ısrarlarına aldırmayarak sofrayı terkederek gitti. Vanlıların davetlerinde (partilerinde) fikir ayrılıklarından doğan münakaşalar çok sık olur. Vanlılar çok kavgacıdır.

Büyükbaba, her Vanlının içinde bir parça Bell vardır der. Hayk ve Bell, Nuh'un ailesinden gelen efsanevi kahramanlardır. Bell şeytan gibiydi, Hayk'a boyun eğdirmek istiyordu (baskısı altına almak) Hayk da kabilesini toplayıp dağlık bir araziye gitti. Bell onu izledi, korkunç bir savaşın sonunda Hayk Bell'i öldürdü, özgürlüğüne kavuştu. Haykın yerleştiği toprak Hayastan (Ermenistan) adını aldı. Ermeniler Hayk'ın soyundan gelmiştir. Her Vanlının içinde biraz Bell var demek ise; bazen Vanlılar öyle şeyler yaparlar ki bu onların menfaatlerine tamamiyle ters birşeydir. İşte o nedenle kendi yararına şeyler yapanlara 'içinde Bell var' denir.

Davet sürüyordu ama, ben öyle yorgundum ki canım yatmak istedi. Tavi ve Tagi yatağımın altında yerdeydiler. Gürültüyü hiç sevmezler. Ben de fazla gürültü sevmem. Tavi yatağın altından çıktı, sırtını gerdi ve yatağımın üstüne atladı. Kedilerimi hep koruyacağım.

Umarım bir gün Hagop gibi biri beyaz atı ile beni almaya gelir.

27 HAZİRAN, 1914
MİRANUŞ'A VEDA

Bugün hepimiz Van Gölü kıyısındaki limana, Avants'a gittik. Bir tek büyükbaba Panos gelmemişti. Miranuş ayrı-

lırken onun elini öptü, büyükbabam da ablamı başından öptükten sonra şöyle dedi: "Tanrı seninle olsun. Anayurdunu unutma yavrum. Umarım birgün ailenle birlikte Van'a dönersin."

Annem Miranuş'un çehizinin tamamını yanında götürmesini istemişti ama Hagop, sadece Amerika'ya kadar gerekli olabilecek eşyaları yanlarına almalarının daha uygun olacağını söyledi. Gemiyle Amerika yolculuğu bir ay kadar sürüyor. Hagop; yolluk nevaleyi İstanbul'dan almayı planlamıştı. Biz, ayrı ayrı iki atlı arabaya binip, beyaz bir yelkenlinin onları beklediği Avants'a gittik. Van Gölünü geçip Bitlis'ten uzak olmayan Tatvan limanına varacaklar. Oradan da İstanbul'a gidecek bir arabaya binecekler. Herkes Miranuş'a birşeyler söylemeye çalışıyordu. Annem ona öğütler veriyordu: "Vücudunu sıcak tutacak giysiler giyin, ayağından çorabı eksik etme. Ayağını başını sıcak tut. Hastalanırsan oralarda sana kim bakar?"

Miranuş'a bakıyor onu beynime resmetmeye çalışıyordum. Birden farkettim. Hagop geldiğinden bu yana, birbirimizi bir daha ne zaman göreceğimizi hiç konuşmamıştık.

Neşeyle: "Önümüzdeki yıl görüşürüz", dedim. Herkes bana baktı, onların bilmediği bir şey mi biliyorum kuşkusuyla. Oysa ben öyle dilediğim için söylemiştim bu cümleyi. Çünkü herkes, sanki bir daha Miranuş'u sonsuza kadar göremeyecekmişiz gibi veda ediyordu ona.

Yeni evliler tekneye bindiler. Babamın son sözleri ise. "Nereye gidersen git, kim olduğunu sakın unutma!" idi.

"Unutmam" diye yanıtladı Miranuş. O kadar çok ağlamıştı ve gözleri öyle kızarmıştı ki artık ağlayamıyordu. Defalarca herkese sarıldı, kucaklaştı, öpüştü. Beyaz yelkenli geminin, Van Gölünün lacivert sularında yavaş yavaş gözden kayboluşunu izledik. Miranuş teknenin en arkasındaydı, el sallıyordu. Gemi giderek küçüldü, küçüldü sonunda Van Gölünün sularına gömülen bir inci tanesi gibi kaldı.

Dönüş yolunda büyükannem durmadan “O ay ışığından bile daha parlaktır” dedi durdu. Bu cümle beni irkiltiyor. Bir kere Miranuş ölmedi, ayrıca ya ben ay ışığından daha fazla parlarsam? Büyükannemin aklı böyle şeylere çalışmıyor. Çok kötü!

Eve döndüğümüzde hayatımdaki değişiklikleri düşünmeye başladım. Miranuş Amerika’ya gittiğine göre ailenin büyük kızı durumuna geçmiştim. Artık kediler özgürce odama gelebilirlerdi. Büyük olasılıkla annem Miranuş’un üst başını bana verecektir. Miranuş’u şimdiden özledim...

Ayrıca onunla gurur duyuyorum. Ailesinden, evinden uzakta kendine yepyeni bir yaşam kurmayı göze aldı. Belki de aşk böyle birşeydir. Güçlü, cesur olmak.

Belki bir gün ben de Amerika’ya giderim. Peki ama atalarımızın topraklarında kimler kalacak?

24 TEMMUZ, 1914
VARTAVAR

Bugün Vartavar. Ermeniler Vartavarı çok eski zamanlardan beri kutlarlar. Pagan Tanrıçalarından, güzelliği ve suyu temsil eden Astğik’e dualar edilen (tapınılan) bir tür dini bayramdır. Hasat zamanının başında kutlanır çünkü o sıralarda Ermeni köylülerin suya çok ihtiyacı olur. Eski bir dini tatil olmasına karşın bu bayram sanki daha çok çocuklar içindir. Ermeni mahallelerinin kız ve erkek çocukları birbirlerine sular atarlar. İşte Vartavar’ı böyle kutlarsınız! Ohannes ve Markar için tam anlamıyla bir eğlenceydi bu. Ellerinde bakır kaplar, çılgın gibi etrafta koşuşturuyorlardı ve çok mutluydular. Bu küçük haydutlar kedilerime durmadan su atıyorlar. Tavi ve Tagi sudan korkmuyorlar, onların asıl korktukları şey, iki küçük canavarın ellerinde kaplarla koşturarak üstlerine saldırmaları.

Annem bizi; Aygestan'ın en büyük pazarının kurulduğu yer olan Arark mahallesine götürdü. Pazaryeri çok kalabalıktı. Arark mahallesi; Arark Kilisesi, Arark Okulu ve mezarlıkla çevrelenmiş çok büyük bir yerleşim bölgesidir. Çevre köylerden çiftçiler, eşeklerin ya da katırların koşulduğu tepeleme yüklü arabalarla gelirler. Armut, şeftali, karpuz, kavun ve elmalardan oluşan rengarenk meyva dağları! vardır. Bir bölüm çiftçi ise yanına toprak testiler içinde su gizler ve çocuklarla müşterilerin üstlerine atarlar. Hava öyle sıcaktı ki bu tür bir su banyosu insana cennetteymiş hissi veriyordu. Etrafta aynı zamanda palyaçolar, uzun tahta bacaklar üstünde yürüyen cambazlar da vardı. Bunlar sanki dans ediyorlarmış gibi yapıp, yüksekten insanların üstüne su fışkırtarak herkesi ıslatıyorlardı. Çiftçiler mallarını övmek için avazları çıktığı kadar bağırıyorlardı.

"Kavunlarım öyle iri ki, iki tanesi bir deveye hörgüç olur. Tatları dilinizi damağınıza yapıştırır", diye bağırıyordu bir tanesi. Diğeri onu bastırmak için daha da yüksek sesle.

"Bu sıcakta tam size gereken var bende...Buz gibi karpuzlar."

Annem bir karpuz seçti, fiskeler vurarak olgun olup olmadığını kontrol etmeye başladı. Büyükbabam da hep öyle yapar.

Birdenbire yerden bitmiş gibi, Bayan Garabedyan annemin tam yanıbaşında belirdi. Annem bugüne kadar ondan kendini iyi sakınmıştı ama işte şu an tuzağa düşmüştü.

— İyi günler Paylun, dedi kaba ve sert bir ifade ile.

Annem bir an boğazına balık kılçığı saplanmış gibi kadının yüzüne baktı, sonra toparlanmaya gayret ederek yüzüne bir gülücük yerleştirmeye! çalıştı.

— İyi günler Davartuhi, umarım ailece iyisiniz. Hava öyle sıcak ki, çocukların çılgın gibi Vartavar kutlamalarına şaşmamak lazım.

Bu cümleyi söyleyerek konuşmayı noktalayacağını uman annem yanıldığını birkaç saniye sonra anladı. Bayan Garabedyan yoluna devam edecekmiş gibi yapıp, yarım daire çizdi geriye döndü ve anneme doğru adeta 'tısladı':

— Demek böyle, demek benim oğlum kızına uygun değildi öyle mi? Hıh! Benim özgün, safkan Vanlı oğluma Bitlis'li bir köylü çocuğu tercih ettiniz!

Annem şaşkınlıktan ne diyeceğini bilmez halde kendini savunmaya çalıştı:

— Davartuhi can, bugünün gençleri büyüklerin öğütlerine kulak asmıyorlar. Kendi bildiklerini yapıyorlar. Eminim Senik harika bir eş bulacak.

Bayan Garabedyan hor gören bir ifade ile anneme baktı:

— Bulacak, tabii bulacak! Hem onunla evlenmeyi düşleyen bir sürü genç kız var. Üstelik oğlum çok ünlü bir avukat olacak.

— Kendi öz çocuklarıma dua eder gibi ona dualar ediyorum.

Bayan Garabedyan annemin söyledikleriyle ne ilgileniyor ne de dinliyordu. Bir misilleme ile yanıtladı annemi:

— Elma dibine düşer derler!

Sonra sırtını döndü, acele ile yoluna devam etti.

Bu annemin hiç duymak istemediği birşeydi. Bozulan nişanının kendisine hatırlatılması. Senik'in hırstan çıldırmış annesine rastladığı andan beri, demin seçtiği karpuzu elinde tutuyordu. Birden: "Haydi bu karpuzu alalım, eminim büyükbaban da beğenecek." dedi.

Dönüş yolunda annemi eğlendirmeye, yaşadığı olayı aklından uzaklaştırmasını sağlamaya karar verdim.

Aynı anda da elinde bakır bir testi ile kuzenimiz Varsen'i gördüm. Bir şey söylememe fırsat kalmadan testideki suyu, annemin ve benim üstümüze boşalttı. Başka Vartavarlardan birinde olsaydık annem gülümserdi. Ama bugün

hayır! Sırılsıklam ve mutsuz olan annem işaret parmağını tehdit eder gibi Varsen'e doğru salladı sonra:

— Liyanuş! Liyavart! İkizler! Çabuk olun hemen eve dönüyoruz! diye bağırdı. Satıcı da düşkırıklığına uğramıştı çünkü annem elindeki karpuzu tezgaha bıraktı, oğlanları yakaladı, hızla uçar gibi pazardan çıktık.

Akşamüstü saat 6'da tüm kiliselerin çanı aynı anda çalar. Bu, su oyunlarının bittiğini, üstbaş değiştirme zamanının geldiğini haber verir. Oysa biz çoktan eve gelmiştik. Ne kötü...Halbuki Vartavar hep eğlencelidir.

29 TEMMUZ 1914
İKİZLERİN DOĞUM GÜNÜ

Bugün ikizlerin doğum günü. Ohannes ve Markar beşinci yaşlarını bitiriyorlar. İkiz olmalarına karşın birbirlerine hiç benzemezler, kişilikleri de farklıdır. Ohannesin büyük bir başı ve kahverengi cin gibi bakan gözleri vardır. Annem onu "Benim Bismarck"ım diye sever Alman şansölyesine gönderme yaparak. Bundan başka, Ohannes çok çok korkaktır. Büyükannemin bu konuda durmadan dualar etmesine karşın, ne korkunç öykü dinleyebilir ne de karanlık bir yere tek başına girebilir. İkizler bu tür bir şeyle karşılaştıklarında ise Ohannes; Hep Markar'ın arkasına gizlenir. Gelelim Markar'a o da tam tersine çok gözüpektir, hiçbir seyden korkmaz. Markar'ın gözleri yeşil saçları da açık renktir. Çok hareketlidir, enerji yüklüdür, hızlı hareket eder. Hem yanlız fiziksel olarak değil, beyni de hızlı çalışır onun. Yaşına göre matematik konusunda çok başarılıdır. Annem onu da "Benim Pisagor"um diye ünler. İkisinin buluştukları ortak konuları ise kedilerime işkence etmektir.

Bu Miranuş'un düğününden bu yana ilk aile toplantımızdı. Gevont Ağa oğlanları kucağına oturttu ve onlardan

bir şiir söylemelerini istedi. Ancak ikizler oturdukları yerden fırlayıp koşarak uzaklaştılar, tabii şiir filan da söylemediler.

Her zaman olduğu gibi akşam yemeği önce erkeklere verildi. Yemeklere gelince: Karnına elma doldurulmuş kuzu çevirme, patlıcanlı pilav bir de biber ve domatesle yapılmış yaz dolması. Kahvelerini de aldıktan sonra erkekler yan odaya geçtiler ve politika konuşmaya başladılar. Tabii yine her zamanki gibi birbirlerine bağırıp çağırdılar.

Kadınlar ve çocuklar birlikte yemek yediler. Küçükler beş dakikada yemeklerini yiyip kaçtılar. Yemekten sonra üç kuzinim, Liyavart ve ben odama çıktık. Konumuz genellikle Miranuş'tu. Onun düğünde ne kadar güzel olduğu, zerafeti, elbisesi konuşulurken, onu ne kadar çok özlediğimizi farkettik. En sonunda kadınlar da yemek yiyerek dedikodular ettiler. Onların konuşmalarının konusu da Miranuş'un düğünüydü.

İşte böylece ikizlerin doğum günü toplantısı bitmiş oldu. Konuklar gitti, ikizler sakin sakin uyuyorlar. Büyükler ise çay içerek bu sıcak Van akşamında serinlemeye çalışıyorlar.

Ben ikizlerin doğduğu günü hatırlıyorum. Ben o sıralar sekiz yaşındaydım. Annem bir tek çocuk doğurmaya hazırlanıyordu. Babam ve büyükbabam bu sefer doğacak olanın ilk erkek çocuk olacağını umuyorlardı. Vanlılar "Paylun çok güzelleşti, oğlan doğuracak herhalde", diyorlardı. Yani ne demekti şimdi bu? Annem kız doğurduğunda çirkinleşiyor muydu? Her neyse… Annem gözüme çok büyük ve şişmiş gözüküyordu.

Beglaryan Kosparyan ailesinin üç kız çocuğu vardı, bu kez gelenin erkek olmasını diliyorduk. Aslında dört kızları olmuştu. Ben doğmadan hemen önce bir kız doğmuş, ama ne yazık ki Liyanuş adlı bu bebek kızıla yakalanarak, henüz bir yaşındayken ölmüş. Annem çok çok üzülmüş. Bi-

rinci Liyanuş'un ölümünün ertesi günü ben doğmuşum. Onun anısına adımı Liyanuş koymuşlar. O nedenle babam beni İkinci. Liyanuş diye ünler. Onun beni böyle çağırması çok hoşuma gidiyor çünkü kulağa bir prenses adı gibi geliyor.

Beş yıl önce bugün annem doğum anının geldiğini anlayınca babam eve bir ebe çağırdı. Büyükannem de yardım ediyordu. Miranuş ve ben de odaya girmek istedik ama dışarı atıldık. Biz de alt kattaki odada bekledik. Büyükbabam ve babam sigara içiyorlardı. Aniden büyükannem dışarı koştu ve bağırmaya başladı: "Bir oğlan! bir oğlan. Tanrım sana şükürler olsun bir oğlan!" Aileye ilk kez bir erkek çocuk doğmuştu adını Ohannes koydular. Büyükannem odaya, anneme bakmaya gitti ve aynı hızla dışarı koştu "Bir oğlan daha var!" diye avaz avaz bağırmaya başladı. Onun adını da Markar koydular. Korkularla yüklü ikizinin tam tersi, her türlü riski göze alan korkusuz Markar dünyaya gelmişti.

Oğlanların doğumundan sonra annem, hemen hemen bir ay yattı. Nana, bir süre bizimle yaşamak ve ikizlerle ilgilenmek için evimize geldi. Nana'nın farklı bir öyküsü var, en başından anlatmalıyım.

30 TEMMUZ, 1914
NANA

Nana her zaman üzgündü. Cam gibi mavi gözleri, açık kahverengi saçları, bir de sol gözünün altında bir beni vardı. Yazın bile başını ve yüzünün yarısını örten siyah bir başörtüsü taşırdı. Nana kaç yaşında olduğunu da bilmezdi ama yirmisinde gösterirdi. Onun yaşındaki Vanlı kadınlar sadece cenazeye ya da kiliseye giderlerken baş örtüsü kullanırlar. Ona gelince; o ne kiliseye ne de cenazeye giderdi.

Nana, zamanının çoğunu Vandaki Amerikan Yetimhanesinde geçirirdi. İkizlerin doğumunda annem çok hastalanınca, Araksi; Nanayı yetimhaneden bebeklerle ilgilenmesi için getirdi. Annem iyileşip yataktan kalkıncaya kadar kalmak üzere gelmişti ama, daha sonra da bizim evde kaldı. O zaman Araksi bize bu kızın asıl adının Nana olmadığını söyledi. Nana'nın ailesi, Van'ın kuzey kıyısında bulunan Arjes şehrinde yaşarmış. Sultan Hamidin adamları ailesinin tamamını katletmiş. Şans eseri sağ kalan küçük kız, bulunup da Amerikan yetimhanesine getirilinceye kadar, uzun süre meyva bahçelerinde gizlenmiş, dağa çıkmış. Hiç kimse onun ne kadar süreyle meyva bahçelerinde gizlenip, meyva fındık yiyerek yaşadığını bilmiyor. Bazılarının anlattığına göre; bacaklarındaki kanayan derin yaralar, elbiselerinin yırtık pırtık oluşu onun, bir aydan fazla gizlendiğinin kanıtıymış. Bulunduğu zaman, konuşmamış. Ne adını söylemiş, ne de kaç yaşında olduğunu. Köyünden bir şey anımsayıp anımsamadığı da bilinmiyor çünkü bu konuda da susmuş. Belki bir gün yeniden konuşmaya başlar umuduyla ona, bulunduğu an mırıldandığı hece ad olarak verilmiş. Nana, nana... 1896'nın o korkunç günlerinde pekçok çocuk ailelerini kaybetmiş ama hemen hepsi de hiç olmazsa beyinlerini çizen bir iz, bir anı anlatıyorlarmış. Nana asla!

Nana yetimhanede 13 yıl kalmış. Okuma yazma ve halı dokumayı öğrenmiş. Çok sessiz bir insandı. Ancak ona bir şey sorulduğunda yanıtını vermek için konuşurdu. Bizimle kaldığı üç yıl boyunca çok az konuştu, neredeyse evdeki varlığı bile hissedilmedi. İkizler ona çok düşkündü ve zaten ilk söyledikleri sözcük te Nana oldu.

İki yıl önce adı Harutyun olan bir adam geldi, Nanayı buldu. Nananın ağabeyi imiş. Harutyun bir rahipti. İstanbul'da dini eğitim almış ve Arjes yakınlarında bir köye gelmiş. 1896 katliamında, Arjes'te ne kadar erkek varsa toplayıp kiliseye doldurmuşlar ve kurşunlamışlar. Sonra da kili-

seyi ateşe verip yakmışlar. Harutyun ölmemiş. Önce dumanın kokusunu duymuş, ölmediğini anlamış ama kalkamıyormuş çünkü üstüne yığılmış bir sürü ceset varmış. İnsanüstü gayret sarfederek üstündeki cesetleri itip kalkmayı başarmış. Yanan kiliseden dışarı çıkmış. Ailesini bulmaya çalışmış ama etrafta cesetten başka bir şey yokmuş.

Açlıktan avurdu avurduna yapışmış vaziyette Rusya Ermenistanında Erivan adlı bir kasabaya ulaşmış. Harutyun, Arjes'li, büyük mavi gözlü ve sol gözünün altında beni olan kızın öyküsünü duyuncaya değin tüm ailesini öldü sanıyormuş. Yetimhaneden bir genç kız evlenip Erivan'a taşınmış. Harutyun'la karşılaşıp Arjes'li olduğunu öğrenince ona, Van'da yetimhanede tanıdığı Arjes'li kızın öyküsünü anlatmış. Uzun, zahmetli yolculuğa rağmen, Harutyun; belki kızkardeşidir umuduyla Erivan'dan kalkıp gelmiş.

Birgün bizim kapının eşiğinde belirdi ve Nana'yı görmek istediğini söyledi. Büyükannem önce Nana'nın yabancılarla konuşmaktan hoşlanmadığını, evden dışarı çıkmak da istemediğini anlatıyordu, derken Harutyun'un öyküsünü dinler dinlemez, koşar adım gidip Nana'yı aldı geldi. Harutyun Nana'yı gördüğünde bize onun annesinin kopyası olduğunu anlattı. Kuşku yoktu. Nana onun kızkardeşiydi. Asıl adı Nargizmiş, 1896'da ailesi öldürüldüğünde altı yaşındaymış. Oturup saatlerce konuştular. İşte biz o zaman ilk kez Nana'nın ağladığını duyduk. Ertesi gün Nana annemlere bizden ayrılıp ağabeyi ile gideceğini söylemiş. Başörtüsü yoktu. Meğer, Nana güzelmiş...

12 EYLÜL, 1914
MER (MHER) KAPISI

Bugün okulda Ermeni Mitolojisi öğrendik. Sasna Tsrer (Sasna Srer: Ermeni mitolojisinin en önemli, en gözüpek

kahramanları olarak anlatılırlar. çev. notu) Sasna Tsrer ya da Sasun'un gözüpek şeytanları. Sasun, Ermenistan'da, Van Gölünün batısında kalan bölgedir. Mitolojik öyküye göre: Kral Gagik'in kızı Tzovinar Van Kayasında bulunan bir kaynaktan avuç dolusu süt içmiş. Sonra da Sanasar ve Bağdasar adlı ikiz erkek çocukları dünyaya getirmiş. İkizler birbirlerine hiç benzemiyorlarmış. Sanasar iri yapılı yakışıklı bir kahramanken ikizi kıskanç, haset karakterli zavallının biriymiş. Sanasarın soyundan gelenler üç kuşak boyunca Sasun'lu kahramanlar yetiştirmişler. Bunlar: Ulu Aslan Mher, Sasun'lu Tavit ve Küçük Mher.

Ulu Aslan Mher, tek koluyla bir aslanı öldürmüş ve kırk yıl boyunca düşmanlarına korku salmış. Oğlu Tavit'in doğduğu gün ölmüş. Aslan Mher öldükten hemen sonra düşmanları Sasun'u ele geçirmişler. Tavit çok kuvvetliymiş ama kim olduğunu bilmiyormuş. Kendini tanır tanımaz, Ateşten atına binip (ya da çok özel bir cins atına binip) ışıklı kılıcını kuşanarak düşmanları püskürtmüş, hepsini altedip Sasundan kovmuş.

Tavit'in oğlu büyürken babası yurt dışındaymış. Bu nedenle karşılaştıklarında babasını tanımamış. Aralarında korkunç bir dövüş olmuş, sonunda Mher babasını öldürmüş. Tavit ölürken oğlunu lanetlemiş. 'Seni ölümsüzlüğe mahkum ediyorum ve asla çocuğun olmasın!' Mher perişan olmuş, yıkılmış. İri kuzguni bir karganın rehberliğinde Van'ın 'Kör Kaya kapısına' ulaşmış ve kapının ardında gözden yitmiş. Anlatıya göre, her tarafından saçlar bitmiş... O artık bir vahşiydi. Mitolojiye göre; diğer yıldızlar dünyayı yok etmeye kalkıştıklarında ortaya çıkabilirdi.

Mitolojik öykü çok uzun, içindeki kahramanların davranış biçimleri ise giderek daha güçlü. Kişiliklerin hemen tamamı iyi yürekli devlerden oluşuyor. Etrafları ise hep çok trajik olaylarla örülmüş. Gerçekten de çok acıklı bir öykü.

Efsaneye göre, Mher; Aygestan'ın kuzeyinde bulunan

Toprak Kale tepelerinin ardındaki Mher Kapısının ardında gizleniyormuş. Türkler bu kapının çok yakınına Askeri barakalar inşa ettiler, içini cephane ile doldurdular ve oradan sürekli Aygestan'ı gözetliyorlar.

1 EKİM, 1914
BABAMIN ARKADAŞLARI

Liyavart, ikizler ve ben, hepimiz bugün babama şarap yapımında yardım ettik. İlk iş üzüm salkımlarının devşirilmesiydi. Üzümün tamamının toplandığından emin olmak için asmaları gözden geçirdik. Babam, toplanan üzümleri çok büyük bir bakır kazana boşalttı. İkizler çıplak ayaklarıyla içine girip üzümleri ezmeye başladılar. Onlar yorulduklarında da biz Liyavart'la kazanın içine atladık, kalan posaları iyice çiğnedik. Üzüm tanesinin içi kabuğundan ayrılırken çıkarttığı sesi çok severim 'plop!' Biz salkım denizinde eğlenirken, babam da daha sonra yemeklik sirke elde etmek için sapları, çöpleri! beğenmediği salkımları kenara koymakla meşguldu. Elbisemin eteklerini yukarı sıyırdığım halde üstüm başım üzüm suyu oldu. Üzüm salkımları iyice ezilip kütle haline geldiğinde, Margos bu yığını üstü kapalı bir varile boşaltabilmesi için babama yardım etti.

"İyi şarap yapabilmek için kimya bilmek gerekir" diyordu Margos. Babam her ne kadar Margos'un kendisinden daha fazla eğitimli olduğunu bilmekten hazzetmese de onun yardımından çok hoşnut kalmıştı. Bir de şu var ki; Vanlılar asırlardan beri kimya filan bilmeden şarap yapmış.

Şarap temizlenip lal rengini alıncaya kadar, babam ve Margos, her hafta şarabı bir varilden ötekine boşaltacaklar. Bu arada da içinde kalmış sapları, çekirdekleri ayıklayacaklar. Tertemiz olduğunda bile ben içemem çünkü bu büyüklerin içtiği bir içki ya da babamın dediği gibi: "Tanrıla-

rın içkisi... Bir hafta sonra adına majar dedikleri 'taze şarap' sofraya konur. İşte bizlerin o ilk şarabı tatmaya iznimiz vardır. Daha sonra şarap çok sertleşir. Ben zaten öyle tatları sevmem! Başımı döndürür, beni serseme çevirir. Şarap kilerin en uzak köşesine yerleştirilir ve orada aylarca bekletilir. Ancak ondan sonra içilmeye hazır olur.

Büyükannem şarap yaptığımızı fark edince, dışarı koştu ve bir düzine kadar nar koparttı. Babamdan nar şarabı yapmasını istedi. Büyükannem bunu ilaç olarak kullanır ve midemiz ağrıdığında bize verir. Narları önlüğünün içinde taşıyordu, derken ayağı tökezledi, düşer gibi olunca önlüğünün eteğindeki narlar yerlere saçıldı. Çatlayan narlardan birinden, koyu kırmızı bir sıvı dışarı sızdı ve yerde gölcükler oluşturdu. Patlamış haliyle bu meyva çok zavallı görünüyordu. Büyükannem ise, büyüklerinin sözünü dinlememiş suçlu bir çocuk gibi bakınıyordu. Suç konusu tamamen de yanlış değildi. İçinde gerçek payı vardı. Babam sabah erken ona, nar şarabını yarın yapabileceğini söylemiş, ama büyükannem işte böyle acelecidir. (Sabırsızdır) Kendisine aksi de söylense, istediği şeyin istediği anda yapılmasını bekler. Nar suyu yeri lekelemiş, boyamıştı. Büyükanne, kendini azarlamaya başladı, sonra yerdekileri toplayıp temizlemek için bize yardım etti. Biz de kalan narları ayıklamaya başladık. Kalın kabuklarından ayırdığımız nar tanelerinin bir bölümünü kovaya doldururken bir yandan da sulu nar tanesi kümelerini ağzımıza atıyorduk.

Bugün büyük bir gündü. Babam: "Arkadaşla çalışmak işin kendisinden çok daha zevklidir." Babamın arkadaşı olmaktan gurur duymuştum. Çok sıkı çalıştık ve sonunda erkekler şaraplarına, büyükanne de ilacına kavuştu. Bizlere gelince, hepimiz çok eğlenmiştik. Annem dışında... O bir yığın şey yıkadı, temizledi, elbiselerdeki üzüm ve nar lekelerini çıkarmaya uğraştı. En ağır işleri annem yaptı.

20 KASIM, 1914
KÜÇÜK KUŞ

Bugün okula gitmedim çünkü hastaydım. Çok kötü hastalanmıştım, başım da çok ağrıyordu. Büyükanne hastalığıma teşhis koyarak "Miranuş'un yokluğu seni hasta etti, 'üzüntü' hastalığı bu!" dedi. Evde herhangi biri hastalandığında büyükannenin iki teşhisi vardır: Ya 'üzüntü', ya da 'nazar değmesi'.

'Nazar değmesi'nin nedeni genellikle komşuların ya da yaşlı kadınların birini çok methetmeleriymiş. Tedavi için bol bol dua etmeli eğer büyükannem dua ederken esnemeye başlarsa bu nazar edenin gözünün etkisinin zayıfladığına işaret edermiş. Nazarı yok etmenin bir başka yolu ise, ortasına göz şekli kazılmış mavi bir taşı yatağının yanına koymakmış! Hepimizin başucunda bu mavi taşlardan vardır ve bizi gözetler, korur! Büyükannemin nazarı yok etmek için son çaresi ise; Biri bizleri çok övmeye başladığında hemen yerinden fırlar kalçalarımızı çimdikler. ('Gözün kıçıma' yazar bu deyişi vurguluyor. çev. notu) Böyle yapmak göz değmesini engellermiş. Tedavi etmekten de daha kolaymış

"Üzüntü" bir çok hastalığın nedeni olarak kabul edilir. Birini, birşeyi çok özlediğinizde ya da bir konu sizi çok kızdırıp üzdüğünde hastalanırsınız. Ben Miranuş'u çok özledim. Turndes günü eteklerimizi toplayıp, el ele tutuşarak ateşin üzerinden atlayışımızı hatırlıyorum. Kendimi yalnız hissediyorum. Hergün birlikte olmaya, görmeye alıştığınız insanlar bir gün uzaklara gittiğinde onların hayatınızdaki yerinin ne denli önemli olduğunu anlıyor, farkediyorsunuz. Bana bir şey oldu. Son zamanlarda hiç şiir yazamaz oldum. geçen ay ondördümü bitirdim ve birden kendimi çok büyümüş hissettim. Hayır, etrafımda herkes çok büyüdüğümü söylediği için değil, gerçekten de öyle hissediyorum. Daha önce sevdiğim pek çok şey beni itiyor, canımı sıkıyor. Üs-

telik acaba benim yaşımdayken aynı şeyleri duyumsamış mıydı diye soracak kimsem yok. Miranuş gitti. Başımın sağ yanında, sağ gözümün çevresinden başlayan bir başağrım var.

Annem odama geldi ve büyükannemin ünlü buğdaylı ve yoğurtlu çorbasından getirdi. Bana hiçbir şey söylemesini istemiyordum. Ya da söylemek üzere olduğu şeyi…

— Ceketini giymedin. Ayakların ve saçların nemliydi. Şapka giymedin. Büyüklerin öğütlerini dinlemiyorsun.

Bu ve buna benzer bir sürü şey söyledi. Anneme göre her hastalığın başı soğuk algınlığıydı. Bu aptal 'soğuk' sözcüğünü edeceğine, annemin benimle Miranuş hakkında konuşmasını isterdim. Annemin kendinden söz etmesini ya da bana benimle ilgili sorular sormasını yeğlerdim.

Her neyse yine de çorba için teşekkür borçluyum. Büyükanneme göre bu çorba hastalığı kovar, ölüyü diriltirdi. Bu çorbayı ne zaman pişirse aynı sözleri yinelerdi. Canım kalkıp koşmak istemese de çorbayı içtikten sonra kendimi daha iyi hissettim.

Çok yakında Yeni Yıl gelecek, en çok sevdiğim tatil bile beni neşelendirmiyor. Artık ondört yaşındayım ve ailenin en büyük çocuğuyum. Ablamı özledim. Hâlâ ondan hiçbir haber almadık.

Markar ve Ohannes, başlarında Bayan Elizabeth Ussher'ın bulunduğu Amerikalı misyonerlerin yönettiği yuvaya gidiyorlar. Orada İngilizce öğreniyorlar. Bugün okul dönüşü evde İngilizce bir şiir okumaya başladılar

Küçük kuş, küçük kuş, gel bana, Little bird, little bird, come to me,
Temiz bir kafes var sana… I have a clean cage for thee…

Ben eminim, bu şiirin devamı vardır ama onların hatır-

layabildiği bu kadar. Onların işi kedileri kovalamak, bu iki mısrayı da can sıkıncaya kadar tekrarlamak. Bu şiir beni çok etkilemedi. Neden bir kuş esareti istesin ki? Ben de mısrayı yeniden oluşturdum.

Küçük kuş, küçük kuş, gel bana, Little bird, little bird, come to me,
Kafesi açacağım, işte özgürlük sana. I will open the cage and set thee free.

29 KASIM, 1914
AİLENİN LANETLENMESİ

Tam akşam yemeği için aşağı iniyordum ki, Araksi'nin odasından annemin sesini duydum, sesinin tonu beni ürküttü. Merak ettim, bu onun her zaman duymaya alışık olduğumuz sesi değildi. Bu ses, mutsuz, umusuz ve sorunlara çözüm bulamamış bir insanın sesiydi.

Sessizce kapıya yaklaştım. Önce Miranuş hakkında konuşuyorlar sandım. Hayır, konu farklıydı, annem şöyle diyordu:

— Araksi, Dikran öldüğünden beri, bunu tek ve son şansınmış gibi gördüğünün farkındayım. Hayır, ben öyle düşünmüyorum, daha karşına pek çok olasılık çıkacak.

Sonra devam etti:

— Boyacıyanların Zaruhi'yi görmüyor musun? 32 yaşına geldiğinde harika bir adamla evlendi. Sen ise sadece 25 yaşındasın. Bir kadın ve bir erkek arasında yedi göbek olmadan birbirleriyle evlenemezler. Bize böyle öğretildi. O senin birinci kuşak kuzenin.

Bulunduğum yerde istemeden "Ne!" diye şaşkınlıktan bağırdım ama yine de kapının arkasından uzaklaşamadım. Annem, onun neden Margos'la evlenemeyeceğini uzun

uzun açıklarken Araksi gayet sakindi. Birden Araksi ve Margos bir arada olduklarında aralarındaki garip 'enerjiyi' defalarca hissettiğimi hatırladım. Onlar birbirine AŞIK! Peki Dikran kimdi? Miranuş'a bu buluşumu haber vermeliyim! Yani yedi göbek fark diyerek annemin anlatmaya çalıştığı: birbirleriyle evlenebilmeleri için yedinci göbek kuzen olmaları gerekiyor.

Araksi ellerini oğuşturarak odanın bir ucundan ötekine gidip geliyordu. Gözlerinden de yaşlar akıyordu. Hâlâ tek sözcük söylememişti. İlk kuzenle evlenmek neden kötü anlayamadım. Sonunda bir oğlanla bir kız evleniyor, üstelik birbirlerini de uzun zamandan beri tanıyor olacaklar!

Annem devam ediyordu:

— Aileyi lanetleyeceksin. Sakat çocuklar doğurabilirsin. Çocukların sağır, kör ya da dilsiz olabilir.

Yavaşçacık kapının arkasından ayrıldım, merdivenlerden inip yemek yemeğe gittim.

Yemekte en çok sevdiğim şeyler var. Kuzu eti ve pilav. Liyavart, ikizler, büyükannem, büyükbabam yemeklerini yemişler. Büyükbabam pencerenin yanında oturmuş nargilesini fokurdatıyordu. Margos ve babam bir yandan Türkiye'nin girdiği savaşı konuşuyor, bir yandan da annemin gelip yemeklerini vermesini bekliyorlardı. Babam Türklerin pek yakında Ermeni erkeklerini askere alacaklarını söylüyordu. Endişeli görünüyordu. Annem aşağı inince sustular. Daha sonra annem herkesin tabağına pilav doldurdu. Annem Margos'a tabağını uzatırken o anneme "Araksi nerede, yoksa yine Amerikan Hastanesinde mi?" diye çok neşeli bir ifadeyle sordu. Annem hiç ona bakmadan ve çok soğuk bir sesle "Araksi kendini iyi hissetmiyor, Mişo yemeğini odasına çıkaracak." Birden sırtımın buz kestiğini hissettim. Sanırım Margos da bir şey hissetti çünkü yemeğin geri kalan bölümünde hiç konuşulmadı, herkes sessizdi.

Oh, iyi yürekli bağışlayıcı Tanrı, lütfen Araksi'ye acı.

29 OCAK, 1915
BOSTON'DAN MEKTUP VAR

Bugün mutlu bir gün. Arark'lı Bay Parunyan Amerika'dan döndü. Ailesini alıp yeniden Amerika'ya dönecek. Avanyan ailesinin dostudur ve bize Miranuş'tan bir mektup getirdi. İşte mektubun tam kopyası:

Sevgili anne, baba, büyükbaba, büyükanne, Liyanuş, Liyavart, Ohannes, Markar, Araksi ve Margos,

Hepinizi çok özledim. Keşke burada olsanız. Amerika yolculuğu çok uzun ve çok zorluydu ama sağ salim vardık. Büyük gemide otuz gün geçirdik, asla Amerika'ya varamayacağız sandım.. Pekçok insan hastalandı. Sanki gemi hiç ilerlemiyormuş gibiydi. Dualarınız sayesinde, sonunda Ellis Adası denen yere vardık. Bütün göçmenlerin buradan geçmesi gerekiyormuş. Bize neden göçtüğümüz konusunda sorular sordular. Bir görevli bana daha kolay telaffuz edilebilecek bir ad edinmemi söyledi. Hagop, Ellis Adasına ilk geldiğinde adını Jacop yapmış. Amerikalılar ona Jake (Ceyk) diyor. Ben de adımı kısaltıp Myra (Mira) yapmaya karar verdim. Myra Avanyan. Aslında bize soyadımızı da değiştirmemizi önerdiler ama Hagop Avanyan'dan vaz geçmeyeceğini söyledi.

Ellis Adasına gittiğimizde bizi iki hafta boyunca karantinada tuttular. O uzun yolculuktan sonra öyle yorgunduk ve öyle zayıflamıştık ki sanırım bizi veremli sandılar ya da bulaşıcı hastalık taşıyor olabileceğimizden kuşkulandılar. Yeniden sağlıklı görünüm kazanınca bizi özgür bıraktılar. Artık Hagop'un ailesine gidebilirdik.

Daha sonra trene bindik ve Hagop'un ailesinin yaşadığı Watertown adlı küçük bir şehire geldik. Burası Van'dan küçük ama hemen yakınında Boston adlı büyük bir şehir var. Burası da Türkiye gibi bölgelere bölünmüş ama, burada bu

bölgelere 'eyalet' deniyor. Boston ise Massachusetts adlı eyaletin başkenti. Boston Van'dan çok daha büyük. Çok yüksek binalar, kiliseler ayrıca metrolar, troleybüsler ve arabalar (otomobil) var.

Burada pek çok yeni şey gördüm. Troleybüs elektrikle hareket eden bir otobüs., Metro ise bunun yer altında olanı. Telefon ise sesleri bir kişiden diğerine ulaştırıyor. Uzaklık önemli değil. Yani bu şu demek; ben burada bir telefon alırsam, siz de orada bir tane edinirseniz birbirimizle konuşabiliriz. Dilerim yakında bu isteğim gerçekleşir. Eminim babam bu insan taşıyan çeşit çeşit arabaları görmeyi çok isterdi.

Hagop ve ben küçük bir apartman dairesinde oturuyoruz. Hagop, kağıt fabrikasının yakınındaki bir basımevinde çalışıyor. Bu şirket gazete basıyor. Gazeteler arabalara yükleniyor ve satılmaya gidiyor. Hagop, Varag Manastırında ticaret eğitimi almış ama burada öğreneceğimiz pek çok şey var. Amerikalı kadınlar Vanlıların aksine çalışıyorlar. Üstelik çoğu da Ermeni göçmen kadınlar. Ben önümüzdeki eylül, Watertown'da liseye başlayacağım. Oradan sonra hemşirelik okuluna geçeceğim. Boston'da bir de Kadın Doktor yetiştiren okul olduğunu görünce çok şaşırdım. Kayınvaldem çok nazik bir insan ve benim hemşirelik okumamı da destekliyor. Belki de okuyup doktor olurum? Ama şimdi sadece ingilizce öğreniyorum. Oldukça karışık bir dil. Amerikalılar konuşurken sanki suya taşlar düşüyormuş gibi sesler duyuyorum. Anlamakta güçlük çekiyorum ama Hagop yakında bunun değişeceğine dair bana garanti veriyor.

Amerikan yiyecekleri de oldukça değişik. Hot dog (sosisli sandviç. çev. notu), hamburger, bir de Jello dedikleri bizim Türk lokumuna benzeyen garip renkli yumuşak bir şey var. Bizim lokum gibi fıstıklı da değil. Hot dog, ısıtılmış köpek anlamına gelmiyor! Dar uzun yuvarlak et parçaları ekmeğin arasında satılıyor ama ekmeğin şekli de bu etlere

uygun. Hamburger ise iki yuvarlak ekmeğin arasına konan yuvarlak şekilli et, etin üzerine de domates dilimi ve yeşillik konuyor. Yani bu yiyecekler soğansız kebap gibi. Benim en sevdiğim yiyecek Graham Krakerleri. Bunlar; bir iskambil kağıdından biraz daha büyük, şekerli, yassı bisküviler. Büyük bir kutunun fiyatı 5 sent. Her akşam, Hagop ve ben çayla birer kraker yiyoruz. Graham krakerleri lezzetli ama annemin kekleri gibi değil.

Evde, gayet doğal olarak, Ermeni yemekleri yiyoruz. Yani dolma, lahmacun (Amerikalılar buna pizza diyorlar) çorba ve diğer şeyler işte. Kayınvalidem çok güzel yemek pişiriyor ama burada yemeklerin tadı farklı. Büyükannemin çorbalarından birini isterdim örneğin hani şu "hastayı koşturur, ölüyü diriltir" olanından! Büyükannem kesin içine farklı bir şey koyuyor bunu da bir sır gibi saklıyor.

Watertown'da çok güzel kiliseler var. Ermeni kiliselerine benzemiyorlar. Daha çok Van'da Amerikalı misyonerlerin inşa ettiği kiliseye benziyorlar ama daha büyük ve daha güzeller. Bayan Avanyan bana, burada yaşayan Ermenilerin Watertown'da da bir Ermeni kilisesi inşa etmek için görüşmeler yaptıklarını söyledi. Ayrıca Worcester'da "Kurtarıcı İsa" adlı bir Ermeni kilisesi varmış. Buraya uzak değil, Pazar günü ziyaret edeceğiz.

Boston ve Watertown düz arazilere yayılmış yerler. Burada dağ yok. Charles Nehri adlı nehir Boston ve Watertown arasından akıyor. Bu nehir bizim Urpat nehrinden çok daha büyük. Araks nehri gibi.

Eminim Liyanuş burada olmayı isterdi. Ona kollu mekanik bir kalemtraş göndermek istedim. Kalemi metal deliğe koyuyorsunuz, kolu çeviriyorsunuz, kalem yontuluyor. Ne yazık ki Bay Parumyan onu yanında götüremeyeceğini söyledi. Görevlilerin el koyacağından emin.

Hagop'un annesi de teyzesi de bana karşı çok iyi davranıyorlar. Bana hep armağanlar alıyorlar. Yavaş yavaş bu-

rasını, evimmiş gibi hissetmeye başlıyorum ama hepinizi korkunç özledim. Birgün Hagop'la benim, paramız olursa buraya gelebilmeniz için size bilet göndereceğiz. Hagop Amerika'nın çocuk yetiştirmek için çok uygun bir yer olduğunu söylüyor.

Van'ı, Vanalici (Van Gölünü), dağları, evimizi, bahçemizi ve herşeyden fazla sizleri özledim. Her gece dua ederken, baş ucumdaki aile resmimize bakıyorum.

Her zaman kızınız
Miranuş

Miranuş'un mektubunu en az otuz kez okudum. Ona Myra demeye başlamalıyım. Sanırım ben de Amerika'ya gittiğim zaman adım Lia olacak. Eh, o kadar da kötü değil! Adımın Anuş olan bölümünü çok severim. İnşallah Amerikalılar Anuş sözcüğünü telaffuz etmeyi becerirler?

Margos'un okuldan getirdiği atlasa bakarak Boston'un yerini saptamaya çalıştım. Eğer İstanbul bir karış uzaktaysa, Boston iki karış uzak üstelik bir sürü de okyanus var. Miranuş bizlerden çok uzakta ve ben onu çok özledim. Ama Amerika'da mutlu olduğu için ben de mutluyum. Yeni evi hoş bir yermiş gibi geldi bana.

Annem mektubun satır aralarından anlam çıkarmaya çalıştı. Miranuş yazdığı kadar mutlu olmasa bile, bizler ondan çok uzakta olduğumuz için, gerçeği yazmayıp sır gibi saklayacağından kuşkulanıyor. Altıncı hissini kuşanmış olarak! Mektubu defalarca okudu, okudu, ama sonunda kuşkularını doğrulayacak bir şey bulamadı. Annemin böyle herşeyden kuşku duyması (hep negatif olması) beni geriyor. Miranuş'a onunla paylaşmak istediğim şeyler yazmak istiyordum, annem yüzünden kararsız kaldım. Sanırım karışık duygularını Miranuş'a yazmasam daha doğru olacak. Ona kısa bir mektup yazıp, onu ne kadar çok özlediğimi

vurgulayacağım ayrıca Amerika'ya gidip onu görmekten çok hoşlanacağımı da belirteceğim.

Bay Parumyan'ın kollu kalemtraşı getirmek istememesi ne kötü. Ayrıca 5 sentin de kaç para olduğunu çok merak ediyorum...

TEHLİKE HABERCİSİ OLAYLAR
17 ŞUBAT, 1915
RÜYA

Bu gece acaip bir rüya gördüm. Gerçek yaşam gibi renkliydi. Ahtamar adasında uyuyorum ve bana bir melek geliyor. Büyük beyaz kanatları, çok da tatlı bir sesi vardı. Kendini tanıttı: Cebrail. Benimle sanki çok eski iki dostmuşuz ve beni çok iyi tanıyormuş gibi konuştu. "Liyanuş, gidip büyüklerinle konuş. Türklerin yakında Ermenilere saldıracağını anlat, Ermeniler hazırlansınlar. Tanrı onların yanında olacak. Cesur olmalısın. Bol bol dua et, kurtulacaksın."

Uyanır uyanmaz ilk yaptığım şey o günün haftanın hangi günü olduğunu hatırlamak oldu. Büyükanne Marina, Pazar gecesi görülen rüyaların asla gerçekleşmeyeceğini söyler. Bugün Salı! Bunu hatırlamak beni düş kırıklığına uğrattı. Giyinip aşağı koştum. Büyükannem yün örüyor, Tavi ve Tagi ise yumakla oynuyordu.

— Tanrı aşkına Liyanuş, canım, şu kedileri dışarı çıkar, yumağı birbirine karıştırdılar.

Kedileri dışarı gönderip büyükannemin yanına döndüm. Rüyamın büyükanneyi fazla duygu yüklü olmasından korkuyor ama bir yandan da yorumunu öğrenmek için meraktan ölüyordum.

— Büyükanne, rüyada Cebrail insanı ziyaret ederse bu ne anlama gelir?

— Melekler sizi korur, söyledikleri şeyler de doğrudur.

Bu yanıtı verirken başını elindeki örgüden kaldırmamıştı. Miranuş ve Hagop'a üçüncü çift çoraplarını örüyordu. Sonra rüyamla biraz daha ilgilenerek sordu:

— Canım, melek neler söyledi sana?

— Hiiç, dedim aceleyle.

— Margos kahvaltı ediyordu. Haşlanmış katı yumurta, lavaş ekmeği bir de tabii yumurta için tuz vardı sofrada. Yumurtasını önce küçük kayık biçimli sekiz eşit parçaya kesiyor, sonra üzerlerine kara biber serpiyor ve lavaşla sarıp sarmalıyor. Margos bunu her sabah yapıyor, gerçek bir kimyacı gibi. Büyükannemle yaptığım konuşmaya kulak misafiri olmuştu. Neşeli bir sesle sordu:

— Hangi melek seni ziyaret etti, Prenses?

— Ben İkinci Liyanuş olduğum için o beni böyle ünler.

Bu melek Cebraildi, dedim ve hızımı alamayıp kontrolümü kaybederek:

— Bana, Türklerin Ermenilere saldıracağını söyledi.

Margos, yemeyi bıraktı, yüzündeki neşeli ifade, gülülmseme yok oldu. Hiçbir şey söylemeden şapkasını kaptı, saçlarımı okşadı ve koşarak evden dışarı çıktı, gitti.

19 ŞUBAT, 1915
VAN'IN YENİ VALİSİ CEVDET BEY

Bugün okulda bizlere, Van'a yeni tayin olan validen söz ettiler. Adı Cevdet Beymiş. Van'ın ileri gelenlerinden bir grup Ermeni ve Türk, Tebriz Kapısına gidip onu karşıladılar, "Hoş geldiniz" dediler. Cevdet, altı yüz atlı eşliğinde şehire girdi. Eski vali Hasan Tahsin Bey, Erzurum'a atandı. Tahsin Bey, iki yıldır Van valisiydi. Bir kez okulumuzu zi-

yaret etti, bizlerle Türkçe konuştu. Biz ona güzel bir "Hoşgeldiniz" töreni düzenlemiştik. Müdürümüzden de hoşnuttu.

Liyavart'la eve döndüğümüzde, büyükbaba çok mutsuz görünüyordu. Cevdet Bey'in görüş açısını dile getiriyor: "Buraya gelmesinin bir nedeni var. Kötü bir nedeni var hem de. Enver bizlerden kurtulmayı kafasına koydu o nedenle 'eli kanlı' kayınbiraderini buraya gönderdi." Güya Cevdet Bey Van'da büyümüş! Büyükbabam devam etti anlatmaya:

— Ben Cevdet'in çocukluğunu hatırlarım. Şehirde, Cideciyanların evinde otururlardı. Çocukken bile korkunç haindi. Bir keresinde onbir yaşlarında var yok birşeydi, bir köpeği canlı canlı bir ağaca çivilemişti.

Büyükbabam durmadan yineliyordu...

— Kötü haber... Tahsin Bey edepli adamdır, Ermenilere saygı gösterir. Cevdet Bey ise sadece hainliği ile tanınır.

Enver Paşa, Türk Hükümetini devralan üç bakandan biridir. Savunma (savaş) Bakanıdır. Diğer ikisi ise; İçişleri Bakanı Talat Paşa ile, Ulaştırma Bakanı Cemal Paşa. Bu üç ileri gelen Türk, Yeni Jöntürk Osmanlı İmparatorluğunun başına geçtiler. Büyükbaba onlara "üç başlı ejderha" (canavar) diyor. Cevdet de bu canavar üçlüden birinin kayınbiraderi zaten.

Margos anlattı:Bu Cevdet öyle hainmiş ki, insanların tabanına nal çaktırdığı için ona "Kara Smith" adını takmışlar! Ayrıca insanlara işkence etmekten zevk duyar, onları ölürken izlemeye bayılırmış.

Akşam yemeğinden sonra babam ve Margos, birinin evine toplantıya gittiler ve eve çok geç döndüler. Erkekler hemen hemen her akşam bu tür gizli toplantılara katılıyorlar, evde bizlerle çok az zaman geçiriyorlar.

3 MART, 1915
BÜYÜKBABA'NIN SIRRI

Dün gece, geceyarısı üşüyerek uyandım. Düşümde güya kışmış, ben de Van Gölüne düşmüşüm. Bir sandal vardı ama içinde hiç kimseler yoktu. Ben sandala tırmanmaya çalışıyorum ama her seferinde sandal ellerimin arasından kayıyor. Böyle uzun süre mücadele ettim, sonra da birden uyandım. Soğuk soğuk terlemiştim. Ev buz gibiydi çünkü henüz soba yakılmamıştı. Liyavart'ın düzenli soluklarını işitiyordum. Birden ayak sesleri duydum ve yün battaniyemi burnuma kadar çekerek uyumaya çalıştım. Bir an korkmuştum ama sonra büyükbabamın 'ağır' ayak sesini tanıdım.

Geceliğimin üstüne hırkamı giyip, hiç gürültü etmeden yavaşçacık odamdan dışarı süzüldüm. Büyükbabam giyinmiş kuşanmış, aşağıda sokak kapısının oradaydı. Tuhaf bir hali vardı, sanki bir şey gizliyormuş gibi... evet, evet, ceketinin altında bir şey gizliyordu. Ne yaptığını bilmek istiyorum. Büyüklerin sırlarından bıktım! Onu avluya kadar izledim. Büyükbabamın elinde bir kürek, bir de toprak testi vardı. İzleyebildiğim kadarıyla, büyük kayısı ağacının dibini kazıyordu. Zorlukla nefes alışını da duyabiliyordum. Yaşlanmıştı... Çok iyi kazamıyor, yağmurlar nedeniyle toprak yumuşacık buna rağmen kazmakta zorlanıyordu. Daha fazla susamadım.

— Büyükbaba ne yapıyorsun?

— Sus! "Kara gün" için biraz altın saklamaya çalışıyorum.

Derin bir nefes aldı. İşte o an farkettim, toprak testinin altınla dolu olduğunu. Yine mi bu "Karagün" öyküsü! Ben Karagünün yalnızca yiyecekleri kapsadığını sanıyordum.

— Ne demeye çalışıyorsun büyükbaba?

— Eğer Türkler evlerimize saldırıp da neyimiz var neyi-

miz yok elimizden aldığında, hiç değilse elimizde biraz altınımız olur. Hem avluda gömülü olduğunu akıllarına getiremezler.

Böyle kısık sesle adeta mırıldanır gibi konuştukça, kocaman gri bıyığı aşağı yukarı oynayıp duruyordu. Büyükbabam Türklerden söz ederken hep sanki bir kişiden söz edermiş gibi konuşur. Türk!

Bana söyledikleri çok mantıklı görünmedi. Türkler saldıracak, saldırıdan sonra bizim hâlâ altınımız olacak? Yalnız bir şeyi anladım sanırım... O gün Kara Gün olacak.

Testinin gömülmesi sona erince keyfi yerine geldi. Sanki önemli bir görevi tamamlamış gibiydi. Ben, gömünün yeri iyice belirsizleşsin (kaybolsun) diye ona yardım bile ettim. Bu gece konusunda kimseye bir şey söylemeyeceğime dair ona söz verdim, sonra da yataklarımıza geri döndük.

Uzun süre uyuyamadım. Van Gölünde boğulduğumu düşlemek ve Karagün altını beynimi deliyordu.

24 MART, 1915
DOĞUM GÜNLERİNİN EN ACIKLISI

Bugün benim hayatımın en acı günü. Gün her zamanki gibi başlamıştı. Üstelik Liyavart'ın onikinci yaş günüydü ve bir akşam yemeğiyle ailece kutlamayı kararlaştırmıştık. Büyükbabam Mişo'ya bir kuzu kesip yüzmesini söyledi çünkü, kışlık depo neredeyse bitmişti. Büyükannem kuzuyu çok ağır ateşte kaynattı. Sanırım bir daha bu yöntemle pişmiş kuzu yiyemeyeceğim. Herkes akşam yemeği için güzel giyinmiş, şıklaşmıştı. Büyükannem böyle günlerde her zaman yaptığı gibi mücevherlerini takmıştı. Alnında altın paralardan oluşmuş alınlık, boynunda ise kalın bir altın zincir vardı. Tam sofraya oturduk, duamızı etmek üzerey-

dik ki, kapıyı vurmaya bile gerek görmeden altı Türk askeri (saldırır gibi) eve daldı.

Türk askerlerinden biri haykırmaya başladı: "Pislik, mundar Ermeniler, Türkiye savaşa girdi, siz burada tavşanlar gibi gizlenip, üstüne üstlük partiler veriyorsunuz ha! Emir aldık, Ermeni erkeklerini götüreceğiz. Türk Ordusuna siperler kazılırken yardım edecekler."

Sırtım ürperdi, her yanım buz kesti. Ermeni erkeklerini amele adı altında topladıklarını duymuştuk. Türk Ordusunun işçi taburu! Türkler, Ermenilerin silah taşımasını yasaklıyor, düzenli olarak orduda savaşmalarını da istemiyor ama, çukur kazmak, arkalarından pisliklerini temizletmek için onları kullanmak istiyor. Babamın; Ermenileri savaşta amele olarak kullanmanın onur kırıcı, alçaltıcı bir şey olduğunu söylediğini duymuştum.

Büyükannem içini çekip hıçkırmaya başladı. Ben ve Liyavart da büyükannem gibi hıçkırmaya başlamıştık. Annem donmuş bir heykel gibi ayaktaydı. Türk askerlerinden biri babama yaklaştı "bizimle geleceksin" sonra Margos'a döndü: "Sen de."

Bu arada Mişo'nun ortadan kaybolduğunu farkettim. Hiçbir kapının açıldığını ya da kapandığını da duymamıştım. Margos Türklerden birine doğru döndü, yüzüne bakmadan çok sakin bir sesle Türkçe olarak: "Ben öğretmenim, ordudan muafım" dedi. Türklerden biri onu tanımıştı. Başını salladı, sonra yanındakine sesini alçaltarak birşeyler söyledi. Geçen yıl yaz boyunca Margos oğluna özel ders vermişti. Margos'u bıraktılar. Babam, Türklerin silahlı gözetiminde özel eşyalarını topluyordu. Annem birden kendi etrafında döndü, babama doğru bir adım attı ve... bayıldı. Babam annemi yakalamaya çalışacaktı ki Türklerden biri silahı ile başına vurdu. Markar ve Ohannes çığlık çığlığa bağırmaya başladılar. Araksi hemen onları kaptı, yukarıya koştu.

Büyükannem ağzının içinden: "kafalarınız batsın, gömülsün" gibi birşeyler mırıldandı. Türklerin çoğu onun söylediğini anlayacak kadar Ermenice bilirler. Türklerden kaba bıyıklı ve kırmızı suratlı olanı üstüne yürüdü, önce kolyesini kopardı sonra da alınlığını çekip aldı, altın paralardan bazıları yerlere saçıldı. Sonra büyükannemi itti.

"Asıl biz sizi gömeceğiz Gavurlar." Bunu söylerken gülüşünü zaptedemeyip kıkırdadı. Sonra eğilip yerlere saçılan altın paraları toplayp ceplerine doldurdu. Diğer ikisi de onu izlediler.

Yüreğim parçalanıyordu. Yalnız babamı götürdükleri için değil, aynı zamanda da malımızı çalıp bizi 'gavur' diye ünleyerek hakaret ettikleri için.

Babamı alıp gittiler, giderlerken babamın sırtını, iki kürek kemiğinin arasını, tüfeklerinin süngüsü ile durmadan itekliyorlardı. Ona 'güle güle' demeye bile hakkımız yoktu.

O gece hiç uyumadım. Oysa derin bir uykuya dalıp, rüyamda Cebrail'i görmek istiyordum.

Lütfen sevgili Tanrım, babama acı, anneme dayanma gücü ver.

2 NİSAN, 1915
AMELELER

Aygestandan ve şehirden pek çok Ermeni erkek toplamışlardı. Türk amele taburlarını oluşturmak için. Cevdat Bey, Türk Ordusuna dört bin kişi katılacağını bildirmiş. Aralarında babam da olmak üzere beşyüz kişi Türk-Rus sınırına götürülmüş. Ermeni liderler Türk Ordusu için daha fazla 'çalışma gücü' (işçi ordusu) oluşturamayacaklarını bildirmişler. Bunun üzerine Cevdet Bey, düş kırıklığına uğramış ve çok kızmış. Savaştan önce, Ermeniler asla Türk

ordusuna alınmıyorlar, onun yerine çok yüksek vergiler ödüyorlardı. İşte şimdi de orduya alınmışlardı ama ellerine silah verilmemişti. Bana göre Türklerin böyle davranmalarının iki amacı vardı: Önce erkekleri toplamak böylece Ermeni toplumunu zayıflatmak. İkinci amaç ise, erkeklerin ellerine silah vermemek böylece savaşmalarını engellemek.

Evde herkes çok korkmuştu ve gergindi. Büyükannem, Türklerin altınlarını alıp, babamı götürdükleri günden bu yana hasta yatıyor. Ohannes durmadan bağırıyor ve annemin eteğinin arkasına gizleniyor. Büyükbabam zamanının çoğunu pencere kenarında oturup nargilesini tüttürerek geçiriyor. Liyavart Tavi'yi kollarının arasına alıp, saatlerce anlamsız biçimde, kıpırdamadan duvara bakıyor. Babamın atı Sipan, bütün gün durmadan kişniyor, yelesini savurup kuyruğunu sallıyor. Çok gergin, birşeyden ürktüğü belli oluyor.

Margos bir kez sırtına binmeyi deneyecek oldu, onusırtından attı. Margos bir daha semerine bile elini süremedi. Atların koku alma duyusu olağanüstü, insanları kokularından ayırt edebiliyorlar. Sipan babamın yolunu gözlüyor.

Sipan aşağı yukarı yirmi yaşında. Annem, onun bu kadar uzun yaşama nedeninin babamın bakımı olduğunu söylüyor. Atın kişnemesi içimizi parçalıyor. Sonunda Sipan'ın Boğos Ağa'ya verilmesi kararlaştırıldı. O deneyimlidir, hem atlara nasıl davranılması gerektiğini bilir hem de ahırları çok geniş. Babam geri döndüğünde nasılsa oraya gidip atını alır gelir.

5 NİSAN, 1915
RAHATSIZ EDİCİ HABERLER

Bugün okulda öğretmenlerin tümü de garip davranıyordu. Sanki bir şey olacakmış gibi. Tarih dersinde, aslında

Fransız tarihi okuyorduk ama öğretmenimiz Yeprem Ağa, durmadan Ermenilerin asırlardan beri Van'da yaşadığını, bizleri ayakta tutan şeyin ise, kiliselerimiz ve inancımız olduğunu yineleyip durdu. İkinci dersten sonra eve gönderildik. Bizlere sokaklarda oyalanmadan (oynamadan) çabucak eve gitmemiz öğütlendi.

Artık Liyavart'la ikimiz kaldığımız için yol çok sessiz geçiyor. Liyavart bizlerle çok konuşmaz ama yine de sanırım o da benim gibi Miranuş'u çok özledi. Bunu hiç konuşmadık ama biliyorum, o farklıdır. Türk Jandarmaların babamı götürdükleri günden beri Mişo geri dönmedi. Garip olan ise büyükbabamın bu duruma hiç de şaşırmamış olması. Sanırım o, bizim bilmediğimiz birşey biliyor.

Havalar giderek ısınıyor, ağaçlar yavaş yavaş filizlenmeye, tomurcuklar baş vermeye başladı. Van'ı ilkbaharda da seviyorum. Eriyen karlar dağlardan şehire doğru sel oluşturarak akıyor, sular Urpat nehrinin sularını yükseltiyor. Bu aralar suyun sesinden mutluluğunu anlayabilirsiniz.

Evde de işler değişti. Genelde yılın bu zamanları, büyükbaba ile Mişo, haftada en az iki kez değirmenleri ziyaret ederler. Büyükbabam köylülerin yaptıkları çalışmaları izlemek, gözden geçirmek ister. Değirmenler temizlenmiş mi? Değirmen taşları iyice kurutulmuş mu? Eksikleri saptar onları da babama bildirirdi. Onarılacak şeyler ve eksikler konusunda da babamı uyarırdı. Ama şimdi, hem babamı Türkler götürdü hem de Mişo esrarlı şekilde ortadan kayboldu. Büyükbabam Mart ortalarından beri değirmenlere gitmemişti. Bunun nedeni yalnızca Kürt aşiretlerinin ve Türk askerlerinin Van'ın dış mahallelerindeki Hristiyanlara saldırıp, ezmeleri değildi, bunun dışında köylülerin işkence çektikleri konusunda anlatılan korkunç şeyler de vardı. Yani köylere gitmek tehlikeliydi, güvenlik yoktu.

Margos eve çok geç dönüyor. Araksi günlerinin çoğunu Amerikalılarla ve hastalarla geçiriyor. Büyükanne Marina

hâlâ kendini iyi hissetmiyor, gün içinde sık sık yatıyor. Zavallı annem, herşeyle ilgilenmek zorunda. İkizler, büyükannenin bakımı, temizlik ve yemek pişirmek hep ona kaldı. Şimdiye kadar büyükanne ve Mişo ile paylaşarak yaptığı işleri tek başına üstlenmiş durumda. Liyavart ve ben elimizden geldiği kadar yardım ediyoruz. Etrafta dolaşan en mutlu yaratıklar Tavi ile Tagi. Bir dışarı bir içeri koşuyor, ılık ilkbahar güneşinin tadını çıkarıyorlar. Bu arada da oğlanlarla daha iyi anlaşmaya başladıklarını farkettim.

VAN KUŞATMASI
7 NİSAN, 1915
SAVAŞTAYIZ

Yaşam değişti. Savaştayız. Bunu Margos söyledi bizlere. Cevdet Bey, Van Ermenilerine savaşı getirdi. Van'ın Ermeni liderlerinden kurtulmaya çalışarak savaş başlattı. Geçen Cumartesi yani 4 Nisan günü Taşnak Partisi başkanlarından İşğhan'a Şatak köyüne gidip orada yaşayanları "sükunete davet ederek, mantıklı olmalarını" istemek üzere aracılık yapması söylendi. Aslında bu bir tuzakmış. Cevdet Bey, İşğhan'ın ve ona eşlik eden dört Ermeni arkadaşının öldürülmelerini emretmiş.

Ben İşğhan'ı çok iyi tanıyorum. Onun evi tam bizim okulun yanındaydı, sabahları talikasına (atlı araba. çev. notu) binerken görürdüm onu. Kısa bir bıyığı ve sakalı vardı. Koyu renk gözleri hep umutla bakıyor gibiydi. Çok tanınmış politikacılardan biriydi. Ölümü Ermenilere çok büyük darbe vurdu. Bir diğer Ermeni lider, Arşak Vramyan tutuklanmış. Kendisi Parlamento üyesidir. Kulağımıza gelen söylentilere göre, Bitlis'e götürülürken yolda, teknede öldürülmüş.

Taşnak Partisinin çok tanınmış başkanı Aram Manukyan'a gelince, tutuklanmış ama kaçmayı başarmış. Şu anda da Van'ı savunmak üzere Ermenilerden oluşan askeri sa-

vunma komitesi kurmuş. Hiçbir zaman hiçbir konuda fikir birliğini sağlayamayan Van'ın üç Ermeni partisi, Van halkını korumak ve savunmak üzere birleştiler. Komitenin başkanları; Armenakan Partisi başkanı Armenak Ekaryan ile Aram Manukyan'mış. Hiçbir partiye üye olmayan Ressam da Askeri Komiteye katılmış. Van Ermenileri hiçbir dönem bugünlerde olduğu kadar birlik oluşturamamıştı. Türklerin cephanesi, silahları (mühimmatları), bombaları ve tabii askerleri bizden çok daha fazla. Yani aslında neredeyse on misli fazla.

Askeri Komitenin emirleri doğrultusunda, Norşen Sufla, Norşen Ulya, Karoyan ve Boyents gibi; Müslümanlarla Ermenilerin karışık olduğu mahalleler, yalnız Ermenilerin yaşadığı Ermeni mahallelerine taşınmak üzere boşaltıldı. Kaç Polan'da bulunan pekçok Ermeni evi savaş merkezine dönüştürüldü. Her merkezin kendi başkanı ve savaşçıları var.

Dünyam birden bire altüst oldu. Evimizin kuralları, evimizde yaşayanlar, herşey değişti. Beş kişiden oluşan Hasmig Hatun ve ailesi, yani: gelini Vartuhi ile yaşları üç yedi arasında değişen üç çocuğu, bir süre birlikte yaşamak üzere bize geldiler. Evlerini Türkler zaptetmiş. Kocasını da tıpkı babam gibi amele olup çukur (ya da siper) kazmaya götürmüşlerdi.

Yaşantımız tam bir karmaşaya (kaos) dönüştü. Büyükannem sessizce yatağında yatıyordu. Hasmig Hatun'a gelince o; bir minderin üstünde oturmuş, sağa sola sallanarak durmadan mırıldanıyordu. "Vay aman! Aman, aman, başımıza neler getirdiniz? Vay, aman, aman, aman!" Bu mırıltı benim sinirime dokunmaya başlıyor. Genelde kadınlar cenazelerde buna benzer ağıtlar yakarlar. Ona bir bardak gül çayı ikram etmek istedim, 'hayır' dedi, az sonra da kahve içmek istediğini belirtti. Kahvesini bitirir bitirmez yeniden ağıta başladı ama, bu kez o denli sıkıcı değildi söyledikleri.

Üç çocuğa gelince öyle korkmuşlardı ki, onları neşelen-

dirmeye çalıştım. Ohannes de çok korkmuş görünüyordu. Küçükler uyuyamıyorlardı, ben de onlara büyükanmin ninnisini söyledim

Uyu küçük çocuk, yasla başını Sleep little child, lay down your head
Sabah olmak üzere, yasla başını Morning comes soon, lay down your head
Uyu küçük çocuk, şeker gibi tatlı rüyalar gör Sleep little child, have sugar sweet dreams
Dinlen gevşe, melekler gözetirken seni relax in rest, under watchful eyes of angels

Uyan küçük çocuk, mutlu ol oyna Wake little child, happy to play
Uyan küçük çocuk, yeni güne başla Wake little child, start a new day
Ama şimdi uyu küçük çocuk, yasla başını But now sleep little child, lay down your head
Sabah olmak üzere, yasla başını Morning comes soon, lay down your head

12 NİSAN, 1915
KUŞATMA

İki gündür evden dışarı çıkmadık. İki gün önce başlayan bombardıman, geceleri yalnızca bir iki saat için durdu. Margos ve Araksi günlerdir evde değiller. Araksi, Arark mahallesinde, Totovanların evlerinde oluşturulan hastanede çalışıyor. Margos ise, tüfek için kurşun, fişek ve patlayıcılar/bombalar için toz bileşim hazırlamak üzere, kurşun malzemesi imalathanesine dönüştürülen bir başka Ermeni evinde kalıyor.

Günlük yöresel gazetemiz yine hergün basılıyor. Biz de hemen hergün cepheden haberler alabiliyoruz. Askeri Komite alkol tüketimini kesinlikle yasakladı. Büyükbabama gelince o "çarpışanların şerefine" deyip arak rakısını içmeye devam ediyor!

Evimiz iki kere Türklerin açtığı top ateşinde isabet aldı ama, neyse ki fazla zararımız yok. Türkler, İngiliz Konsolosluğuna el koydular ve topları oraya yerleştirdiler. Konsolosluk binası, Aygestan'da benim en sevdiğim binaydı. Şimdi verandasından Ermeni mahalleleri bombardımana tutuluyor.

Şehirde yaşayan Vanlılara gelince onlar tamamen ayrı bir bölgede yaşadıklarından, tecrit edilmiş gibiler. Kendi savaşlarını kendileri veriyorlar. Türkler, Aygestan'dan şehire giden yolu gözaltında tutuyorlar. Ermeni askerleri çok nadir olarak Haygavank'tan geçmeyi göze alıp şehirde olup biten şeylerin haberini aktarabiliyorlar. Şehirdeki zengin evleri askeri üslere dönüştürülmüş halde. Ermeni savaşçılar bu üslerde bir araya geliyorlar.

Türk ordusunun Ermenilere karşı üç yönden üstünlüğü var. Bol silah ve cephane, bol gıda/yiyecek, bir de dış dünya ile bağlantı kurabilme özgürlüğü. Böylece bir eksikleri olduğunda isteyebiliyorlar. Bunun dışında da Türklerin bir çoğu asker olduğundan zaten orduda savaşmayı öğrenmişler. Diğer yanda Ermeniler sivillerden oluşuyor. Tüccarlar, dükkân sahipleri, öğretmenler, şairler, sanatçılar. Bu kadar büyük eşitsizliğe karşın, Vanlı Ermeniler, Türk saldırılarına karşı koymaya çalışıyorlar.

17 NİSAN, 1915
KARAGÜN YİYECEĞİ (GIDASI)

Askeri Komite herkese alt katlara (ilk kat) taşınmalarını

emretti. İkinci kat güvenli değildi artık. Oniki kişi alt kattaki oturma odasında yaşıyoruz. En büyük sorun su. Birisinin çok hızlı dışarı koşup çeşmeden su getirmesi gerekiyor. Annem bu işi yapma yetkisinin kendisinde olduğunu söylüyor ama, sanırım ben de yapabilirim.

Günler uzadıkça uzuyor, sonsuza kadar böyle sürecekmiş gibi görünüyor. Annem bizi beslemekte zorlanıyor. Kendini başkaları için feda etmek annemin günlük işlerindendir. Fazla birşey yediğini sanmıyorum. Herkesin gündelik yemek payını çok dikkatlice bölüyor. Sabah kahvaltısında birer lavaş yaprağı! ile peynir. Öğle yemeğinde ikişer lavaş, birer çanak yoğurt veya çorba. Akşam yemeğinde ise mercimek. Savaştan önce, her mercimek yeyişimizde büyükbabam. "Bugün fakir adam yemeği yiyoruz" derdi. Tabii şimdi tek söz söylemiyor. Sessizce yiyor ve anneme bize verdiği her yiyecek için teşekkür ediyoruz. her Nisan ayında olduğu gibi, kilerdeki yiyecekler azalıyor, üstelik bu kez doyuracak daha fazla insan var.

Yiyecek depomuza "Karagün yiyeceği" adını verdiğimiz ilk günü hatırlıyorum. Şu son haftalarda neden bu yiyeceklere "Karagün yiyeceği" dendiğini anladım. Kara günler yaşıyoruz. Dışarıya çıkamıyoruz, yiyeceğimiz ise hızla tükeniyor.

Aklıma büyükbabamın gömdüğü toprak testi dolusu altın geldi. Sordum, kimsenin duyamayacağı kadar alçak sesle bana: "Bunlar kara günler ama altın işe yaramaz", deyip devam etti "onlarla yiyecek alamazsın, silah bile alamazsın." Silahlar kullanma süreleri kısa süren gereçler, sahibi ölür ölmez el değiştiriyor. Silahlara hep karşı olan büyükbaba bile son zamanlarda fikrini değiştirdi. Bir tüfek almak istiyor. Margos'a evdeki tek erkek olduğunu, Türkler saldırırsa bir silaha gereksinme duyacağını anlattı. Margos ona tüfek bulamadı ama eski bir tabanca verdi, o da silahı yastı-

ğınınn altında saklıyor. Büyükbabamın fikrine katılıyorum. Şu anda altına ihtiyacımız yok. İşimize yaramaz.

Aygestan'ı bombalamaya başladıklarından beri Tavi ve Tagi'yi görmedik. Annem bir gün su almak için dışarı çıktığında dışarı kaçtılar, bir daha da geri dönmediler. Annem dışarı çıkıp onları arayabilmem için bana izin vermedi. Van kedileri gürültüden hiç hoşlanmazlar. Umarım sessiz ve sakin bir köşede gizleniyorlardır.

20 NİSAN, 1915
LİYAVART

Korkunç bir gün, neresinden başlayacağımı bilemiyorum.

Sonunda annem benim dışarı çıkıp su getirmeme razı oldu. Bugün annem kilere indiğinde, Liyavart onun sözünü dinlemeyip, avluya koşmuş, o da biraz su getirmek istiyormuş. Tam o anda bizim avluya bir havantopu mermisi düştü, patladı ve üst katın tüm camları kırıldı. Patlamanın şiddeti Liyavart'ı bulunduğu yerden en az 20 metre ötede bulunan ahırın oraya fırlattı. Derken yer sarsıntısı bitti. Hepimiz evden dışarı koştuk. Liyavart kir pas içinde, yerde, kendinden habersiz yatıyordu. Annemin tüm vücudu sarsılıyor, sessiz gözyaşları döküyordu. Liyavart'ı kucaklayıp evimize getirdik. Yüzü sararmıştı. Başının altına bir yastık yerleştirdik. Neyse bu arada farkettik, nefes alıyordu. Titriyordum, kalbim çok hızlı çarpıyordu: Gidip Araksi'yi bulmalıyım. O ne yapılması gerektiğini bilir.

— Bir günde iki kızımı birden kaybedemem, dedi annem.

— Buradan sadece iki blok ötede. Açıklıktan gitmem. Ateşten kendimi korurum. Bana bir şey olmaz, Liyavart'ın yardıma ihtiyacı var.

Bunları söyleyip fırladım, Totovenlerin evine, yani has-

taneye dönüşen eve kadar koştum. Ararak mahallesinde kurşunların vızıltısı işitiliyordu. Bir yerlere düşen bombanın gümbürtüsü duyuluyordu. Sağ salim hastaneye ulaştım ve Araksi'yi buldum. Çökmüş, iki hafta öncesine kıyasla on yaş yaşlanmış gibiydi. Neler olduğunu öğrendiğinde ise hemen iki genç erkeğe gerekenleri alıp onu izlemelerini emretti. Dördümüz de salimen eve ulaştık. Liyavart gözlerini açmıştı ama sol yanını oynatamıyordu. Araksi yanına gitti, alnını öptü, ellerini okşadı: "Doktora gözükmesi gerek" dedi. Annem ise Liyavart'a şekerli su veriyor, saçlarını okşuyor, alnını öpüyordu. Araksi'nin yardımcıları, yavaşça Liyavart'ı sedyeye yerleştirdiler. Liyavart'ın yüzü acıdan kasıldı. Annemin Araksi'ye bakışını gördüm. Gözleriyle. "Lütfen kurtar onu" diyordu.

Büyükbaba Panos, yaralı bir hayvan görünümündeydi. Çakmak, çakmak olmuş gözlerinden ateş fışkırıyordu. Tespihini bu kadar yavaş çektiğini hiç görmemiştim. Sanki her bir tespih tanesi bir ton geliyormuş gibi.

Aynı gece yine Araksi'nin genç yardımcıları Liyavartı geri getirdiler. Sol kalçasından bir mermi parçası çıkarmışlardı, ayrıca leğen kemiği de kırılmıştı. Bir süre yatakta kalması gerekiyordu. Araksi hergün gelip pansuman yapacak, sargılarını değiştirecekti. Ayrıca çok sancısı olduğunda Liyavarta içirilmek için bir şurup getirdi.

Tanrım, Liyavart'a yardım et, iyileşsin. O henüz 12 yaşında. Ömrünün sonuna kadar topal kalsın önemli değil, ama yaşasın.

22 NİSAN, 1915
VANLILARIN YİĞİTÇE SAVAŞMALARI

Türkler, Aygestanı dört bir yandan çevirdiler, daire içine aldılar, oradan Ermeni mahallelerine gece gündüz ateş edi-

yorlar, mermi yağmuruna tutuyorlar. Mermiler: güneydeki Hacı Bekir kışlalarından, kuzeyde konuşlanan Toprak Kale kışlasından ve merkezde kışla haline getirilen, Hamud Ağa ile İngiliz Konsolosluğu binalarından atılıyordu. Ermeni askerleri Aygestan'ın etrafına çepeçevre çukur kazdılar. Geceleri de yoğun top ateşi altında, savunma (istihkam duvarı) duvarı örmeye çalışıyorlardı. Araksi cephe haberlerini getiriyordu.

Van Ermenileri tüm yaratıcı niteliklerini ortaya koyuyorlar. Kadınlar da erkeklerin yanında yer almış savaşıyorlar. Bu kadınlar; görevleri okula gitmek, temiz giyinmek, evlenmek, çocuk doğurmak, onları yetiştirmek, erkeklerine 'binek atı'! olmak sanılan sıradan ev kadınlarıydı.

Cephaneleri öyle azdı ki, bazı kahraman Ermeni kadınları, patlamamış havantopu mermilerini arayıp buluyor, onları çakıldıkları topraktan çıkarıyorlardı. Ellerinde testilerle su taşıyorlar, fitili uzun olup da, yere düştüğünde patlamadan önce yanmaya devam eden el bombalarının yanına kadar sokulup, fitillerin üzerine su dökerek söndürüyorlardı. Bomba soğuduktan sonra, silah atölyesine dönüştürülen yere götürülüyor, orada çalışan kuyumcular, kimya öğretmenleri, kalaycılar, hep birlikte bombanın içindeki patlayıcı bileşimi çıkarıp, mermi yapımında kullanıyorlardı. Margos bu imalathanede çalışıyordu.

Bazı kadınlar da evden eve koşup, Singer marka dikiş makinalarını topluyorlardı. Bir dikiş atölyesi oluşturmuşlardı. Savaşanlara giysi dikilecekti.

Bu arada bir sürü de uydurma öykü anlatılıyordu. Örneğin: Bir gece Ermeniler, küçük bir köpeğin boynuna bir lamba asmışlar, Türkler lamba ışığının hareket ettiğini görünce bunun bir grup Ermeni olduğunu varsayarak, ateş etmeye başlamışlar. Karşı tarafta bulunan Türk mevzilerinde ise Ermenilerin Türklere ateş açtığını sanıp onlar da ateş etmeye başlamış böylece dünya kadar mermi ziyan etmişler.

Köpeğe gelince o hiç yara almadan sahibinin yanına dönmüş.

Geceleri, Ermeni askerleri, önemli Türk mevzilerine ulaşmak için tüneller kazıyorlarmış. Türkler de aynı şeyi karşı taraftan yapıyorlarmış. Derken birbirlerine çok yaklaştıkları bir anda, aradaki duvar çökmüş ve savaş yer altında devam etmiş!

Sevo adlı oniki yaşındaki bir kız çocuğu, siperden sipere koşarak önemli bilgiler aktardığı için "Onur Haçı" ile ödüllendirildi. Yiğitliği nedeniyle Sevo'ya hayranım. Aralarında kuzenim Agassi de olmak üzere birçok lise öğrencisi delikanlı, uçuşan mermilerin gölgesinde her biri birer Gavroş gibi (Gavroş: Victor Hugo'nun *Sefiller* adlı eserindeki genç kişiliklerden biridir) koşuşturarak, savaşanlara verebilmek için patlamamış mermi avına çıkıyorlardı.

Ermeni askerlerini coşturmak için, bütün gün, top ateşi altında canlı müzik yayını yapılıyordu. En çok çalınan parça ise 'Vatanımız'dı. Müzisyenlerin büyük çoğunluğunu da liseli gençler oluşturuyordu. Bazılarını tanıyordum. Yoğun top ateşine karşın zaman zaman bando müziğini duyabiliyorduk.

Cevdet Bey bildirisinde şöyle diyor: "Bu ülke ileride Ermenilerin ya da Türklerin ülkesi olarak hatırlanabilir ama, ikisinin bir arada varlıklarını sürdürmeleri imkansızdır." Vanlı Ermeniler canları pahasına savaşıyorlardı. Savaşı Türkler kazanırsa kimseyi bağışlamayacakları kesin. Ben de yararlı olmak istiyorum ama annem bensiz evi yönetemeyeceğini söylüyor. Liyavart konusunda da çok endişeliyim. Sanki daha dikkatli olamaz mıydı? Şimdi evde oturup ona mektuplar, öyküler okumak zorundayım, yoksa annem aklını yitirecek. Üzgünüm ve çıldırmak üzereyim ama ne yapabilirim ki?

Sık sık babamı düşünüyorum. Acaba hayatta mı? Evde hiç birimiz, yüksek sesle onun hakkında soru sormaya ce-

saret edemiyor. Vartuhi'nin anlattıkları buz gibi ter dökmeme neden oldu. Türk ordusuna siper kazmak için toplanan Ermeni erkeklerine önce çukurlar kazdırılıp daha sonra onları öldürerek kazdıkları çukurlara atıyorlarmış. Gözlerimi kapadığımda babam, bir yığın cesedin altına gömülmüş...

Belki de kaçmayı becermiştir ? Onun kaçıp eve gelmesini öyle çok istiyorum ki. Babamı bizlerden koparıp uzaklara götürmeleri bizim için çok acı, peki ya onun başına gelenler bizimkinden de korkunç. Ailesini koruma hakkı da elinden alındı. Gözlerimi kapıyor ve onun sıcak, yumuşak ifadeli yüzünü görüyorum. Onun sakünetine, düzenli alışkanlıklarına ihtiyacım var. Moralimi yüksek tutup kendime ve çevreme umut dağıtmalıyım.

Ulu Tanrım, bizi izle, bize yardım et, senin yardımın olmadan hiçbir şey yapamayız.

24 NİSAN, 1915
BU TOPRAK LANETLİ Mİ?

Bugün, İngiliz Konsolosluk binası, akşama kadar alev alev yandı. Göğe yükselen dumanları, Aygestan'da yanmakta olan tüm binalardan daha yükseğe çıkıyordu. Bir gece önce Vanlı direnişçiler Konsolosluk binasının duvarlarına benzin püskürtmüşler. Binadan dolu gibi kurşun yağıyordu ki büyük, çok büyük alevler birden binayı sarmış. Türk askerler canlarını kurtarmak için binadan dışarı kaçmaya başlamışlar.

Kuşatmanın ilk günleri, Türkler Rus Konsolosluğunu bombaladılar. Büyük olasılıkla binada kimseler yoktu. Çünkü, geçen yıl sonbaharda, Türk Hükümeti Almanların yanını tutarak savaşa girmeye karar verdiğinde, Konsolos ve erkanı binayı terkedip gittiler.

İtalyan Konsolosluğuna gelince; binanın her tarafına be-

yaz bayraklar asarak, bu savaşta hiç kimsenin yanında olmadıklarını, tarafsız kalacaklarını belirttiler. Bu ararda da hem Cevdet'e hem de Ermenilere, ateş ederlerken binalarını hedef almamaları konusunda uyarıda bulundular. Amerikalılar da beyaz bayraklar asarak savaşın dışında kalacaklarını belirtmiş oldular. Duyduğumuza göre; Cevdet Bey, Amerikalıların binasına Türk askerleri yerleştirmek istemiş. Gerekçesi de onları 'vahşi' Ermenilerden korumakmış! Dr. Ussher çok nazik ama kesin bir tavırla; "ince düşünceleri" için teşekkür ederek Valinin önerisini geri çevirmiş. Türkler Amerikan binasına girebilselerdi bize güneydoğudan da ateş edebileceklerdi.

Türkler Van'ın alışveriş merkezini ateşe verdiler. Şehirdeki güzel alışveriş merkezini... Bu alışveriş merkezinin tarihi şehirin tarihi kadar eskiydi. Ve şimdi yanıyordu. Dükkânlar, kahvehaneler, kitapçılar, kütüphaneler, tiyatrolar, kiliseler, yani herşey alev alev yanıyordu. Şehrin altında pekçok tünel vardır. Bu tünellerin bir bölümünü Kraliçe Şamiram, su kanalı olarak yaptırmış. Bombalar patlayınca, su kanalları da patladı, her yer alev ve su içinde ama ne yazık ki kanallarda yangınları söndürecek kadar su yok.

Gece geç vakit, büyükanneme su getirmek için dışarı koştum. Etraf sanki bir anlık sessizliğe bürünmüştü. Gökyüzüne baktım. Yılın bu zamanı gökyüzü yıldızlarla doludur. Ama şimdi gök karanlık ve boştu. Yıdızlar ve ay ışığı Van'ı terk etmişlerdi. Urartu Krallığını ve başlarına gelenleri düşündüm.

Urartlar güçlüydüler. Kalelerini yüksek tepelerin üstüne kurdular, yani zaptetmek zordu. Ne yazık ki bu önlemler de düşman saldırılarından korunmak için yeterli olmadı. Asurlular da aynı şekilde çile çekip, aynı kaderi paylaştılar. Güçlü Kraliçe Şamiram'ın ülkesi tarihin sayfaları arasında yok oldu gitti, bugün geri kalan Asurluların kendi ülkeleri yok. Memleket yok demek, anavatan da yok demektir. Bu

topraklar lanetli mi? Yoksa şimdi de sıra bizde mi? Aynı şeyler biz Ermenilerin başına da mı gelecek? Tarihin yaprakları arasında yok olup, arkamızda 'yazılı belgelerimizi ve kiliselerimizi' bizden geriye kalan anılar olarak mı bırakacağız?

Birkaç hafta önce gördüğüm rüyayı, Cebrailin bana haber verdiği ve şu an yaşamakta olduğumuz şeyleri düşündüm. O günden bugüne öyle çok şey oldu ki, sanki o rüyayı çok zaman önce görmüşüm gibi hissediyorum. "Bazen rüyalar önemli insanlardan önemli mesajlar iletirler". Büyükannem böyle söyler, ona katılıyorum. Açık seçik hatırlıyorum; Cebrail Türklerin saldıracağını söyledi. Kuvvetli olursak kurtulacağımızı da eklemişti. Acaba doğru mu? Sağ kalabilecek miyiz? Türklerin bizi 'yok etme' planlarına daha ne kadar zaman karşı koyabiliriz?

Meleğim neredesin?

27 NİSAN, 1915
KORKUSUZ LEVON AĞA

Kuşatmaya ve bombardımana karşın, Levon Ağa sık sık bizi görmeye ve savaş alanından haberler getirmeye devam ediyor. Anlattığına bakılırsa, Türk birlikleri, dün Varag Manastırını ele geçirmişler. İçerde çevre köylerden pekçok insan gizleniyormuş. Bu haber çok kötü işte. Kötü olmasının iki nedeni var. Biri; binlerce Ermeni ailesi, en önemli sığınaklarını kaybettiler. İkinci ve daha kötü olanı da, Türkler giderek daha fazla Ermeni mevzisi ele geçirmeye başladılar ve bizleri hapsettikleri dairenin çapını genişletiyorlar. Levon Ağa asker olup Türklere karşı savaşmak için Askeri Komiteye baş vurmuş ama yaşı nedeniyle reddedilmiş. Ellerinde yeterli silah olmadığından, ayrıca yaşlılara verecek cephaneleri de yokmuş zaten.

Bugün bize geldiğinde ona çok cesur olduğunu söyledim. Çünkü Aygestan'da mermiler vızıldarken uluorta yürümek cesaret ister. İnsan her an serseri bir kurşunla vurulup ölebilir. Epey zamandır Levon Ağa gülmüyordu, bu akşam güldü!

— Liyanuş, canım. Benim hiç kimseden, hiçbir şeyden korkum yok. Türkler neyim var neyim yok çok zaman önce elimden aldılar. Bir dükkânım vardı, o da gitti. Marketten yükselen kırmızı alevleri gördünüz mü? İşte onlar da benim yanan kilimlerimdi. Ölüm değil yaşam korkutuyor beni.

Yüzünü küçümseyen bir tavırla buruşturdu. Ben ne söyleyeceğimi bilemedim. Neyse ki büyükbabam imdada yetişti, beni bu zor durumdan kurtardı:

— Liyanuş, kilere git, biraz lavaş, peynir ve arak getir.

Koşarak kilere indim, kilerin neredeyse boşalmış rafları beni mutlu etmedi ama Levon Ağa'nın yüzündeki acı ifadeyi görmekten yine de daha iyiydi. Son pastırma parçasını bitireli uzun zaman olduğu halde, kokusu kilere sinmişti. Neredeyse boşalmış kilerimizden yukarı çıkarken, "bu kargaşalı günler bitse de pastırmalı yumurta yesem" diye düşündüm.

O gün Levon Ağa gittikten sonra, büyükanneme; onun ailesine ne olduğunu sordum. Böylece Levon Ağa ve çevresi hakkında bir sürü şey öğrendim:

Levon Ağanın çok güzel bir karısı varmış. Adı Sirun'muş. Büyükannemin yorumuna göre, kızın kendi ailesi kem gözlü, lanetliymiş. Sirun gelirken beraberinde bu kötülükleri de getirmiş Levon Ağa'ya! Sirun'la evlenmek isteyen çokmuş ama şans Levon Ağa'ya gülmüş. Sirun zengin ve tanınmış bir ailenin kızıymış. Vaspuraganda pekçok malları mülkleri varmış. Sultan Hamid'in adamları, Sirun'un annesini, babasını, kız kardeşlerini ve erkek kardeşlerini öldürmüş, tüm mallarını yakıp yıkmışlar. Ailesine

olanları öğrendiğinde Sirun bunalım geçirmiş ve çok hastalanmış.

Sirun ve Levon Ağa'nın üç erkek evlatları olmuş. Uzun yıllar, Levon Ağa hem çocukları büyütmüş hem de 13 yıl boyunca hasta karısına bakmış. Sonunda karısı ölmüş. Levon Ağa bir daha hiç evlenmemiş. Oğullarını bir başına yetiştirmiş. Oğullarından biri ona halı işinde yardım ediyormuş. Bir gün İstanbul'dan halı yüklü bir araba ile gelirken, sıcaktan nefes darlığı (solunum yetmezliği) krizi geçirip ölmüş.

Diğer iki oğlu, halı işiyle uğraşmak istememişler. Taşnak partisinin etkin üyeleriymişler. Birinin adı Dikran. Ben bu adı daha önce duydum. Çok yakın bir zamanda hem de, kulak misafiri olduğum bir konuşma sırasında Araksi'nin onunla nişanlı olduğunu öğrenmiştim.

Yedi yıl kadar önce, Taşnak partisinden iki kişi, kadın yüzünden kavgaya tutuşmuşlar. Bunlardan Davo, kavganın sonunda hırsından çıldırmış halde gidip Türklere, Ermenilerin silah depolarının yerlerini bildirmiş. Türkler Ermeni evlerini kuşatıp, arama yapmışlar. Dikran ve kardeşi Türk jandarmalara karşı koyarlarken ölmüşler. Daha önce Davo adlı adamın ihanetini ve sebep olduğu korkunç olayları işitmiştim ama Levon Ağa'nın ve Araksi'nin ne denli acı çektiklerini bilmiyordum. Hagop'un Miranuş'u istemeye geldiği gün söylediği bir şey vardı: "Türkler bizi, Ermeni olduğumuz için öldürürler. Hiç kimse Türkleri durduramaz." Bizleri daha önce de öldürmüşlerdi, şimdi de öldürüyorlar...

Peki ama, hepimiz birden nasıl Amerika'ya gidebiliriz?

29 NİSAN, 1915
GECE YARISI KONUĞU

Bugün bize garip bir konuk geldi. Karanlık çöktükten sonra, biri kapıyı tıklattı. Kapının vurulma şekli kulağımıza

çok yabancı gelmemesine rağmen, yine de çok korktuk. Büyükbabam bana baktı bu: "Hemen koş, yastığımın altından tabancamı kap gel" anlamına geliyordu. Daha ben yerimden kalkmamıştım ki kapının ardından bir ses duyduk: "Liyanuş, Liyavart kapıyı açın, benim ben, Mişo."

Kapıyı açtık. Mişo karşımızda duruyordu ama tanımakta zorluk çektik. Uzun, siyah bir kadın entarisi giymiş başına da baş örtüsü sarmıştı. Kendimi tutmaya çalışayım dedim, beceremedim. Bu elbise ve eşarbın arasından görünen bıyığı öyle komikti ki gülmeye başladım. Onun görmek hepimizi sevince, mutluluğa boğmuştu. Büyükbabam bir çocuk gibi Mişo'nun etrafında dönüyordu. Gözleri ışıldıyor sanki "döneceğini biliyordum" diyordu.

Mişo'nun elinde büyük kirli bir torba vardı. Kapının yanında duruyor oradan konuşuyordu: "Sizleri çok merak ettim fakat gelemezdim. Türk Hükümeti; Ermenilere yardım eden Türkleri ve Kürtleri derhal öldüreceklerini bildirdiler. Bugün Membar köyündeydim Köy bomboştu. Ermeni köylüler ya öldürülmüş ya da sürgüne gönderilmişti. Bize Mart ayında un vermesi gereken küçük tahıl ambarında (sahipleri yoktu ama) birkaç çuval un gözüme ilişti. Ben de bir tanesini size getirdim, ağırlığı nedeniyle istesem de daha fazla taşıyamazdım."

Öyle çok un tüketiyorduk ki, bu bizim için çok iyi bir haberdi. Annem minnetle onun yüzüne bakıyordu. Büyükbabam anneme, biraz ekmek, peynir ve arak getirmesini söyledi. İlk kez Mişo'yu bir konuk gibi ağırlıyorduk. Bize yataklarımıza gitmemiz söylendi. Hepimiz aynı odada yaşayıp aynı odada uyuduğumuzdan, yattığım yerden onların konuşmalarını takip edebiliyordum. Mişo çok uzun kalamayacağını söylüyordu. Büyükbabanın ise ona sormak istediği pek çok şey vardı. Bir saat boyunca aralıksız konuştular. Anneme ve büyükbabama neler anlattığını kavramaya çalışıyordum. Tüm anlayabildiğim; Cevdet'in hükümeti,

Kürtlere; Ermeniler sürgüne gönderildikten ya da öldürülüp yok edildikten sonra, Ermeni evlerine kendi mallarıymış gibi girip yerleşmeleri konusunda, söz vermiş olduğuydu.

Mişo Ermeni evlerinden birine taşınmak istemiyordu. O; Ermenilerin kuşaklar boyu Vandaki evlerinde yaşadıklarını ve evlerinde kalmaları gerektiğine inanıyordu. Zaten Mişo babası gibi çoban olmak istiyordu. Koyun sürülerini dağ bayır, güzel çayırlıklarda gütmekten başka bir isteği yoktu. Mişo'nun babasının izinde yürümek istediğinden hiç haberim yoktu. Birden ona hiçbir zaman ne olmak istediğini sormadığımızı farkettim. Sadece ne yapması gerektiğini söylemiştik.

Mişo hepimizle vedalaştıktan sonra gitti. İlk kez büyükbabamın gözleri dolmuştu. Mişo onun oğlu gibiydi.

Ermenileri öldüren Kürtlere, evlerimiz armağan olarak verilecekti demek. Vanlılar böyle birşeyin gerçekleşmesine engel olmalılar.

Sevgili Tanrım, lütfen bize yardım et.

30 NİSAN, 1915
SIĞINMACILAR

Son iki gündür, kuşatılmış çevre köylerden Ermeniler akın akın Aygestan'a geliyorlar. İlk başta herkes komşu köylerde, Türk 'mezalimine' karşın bazılarının sağ kalmış olmasına çok sevindi. Aslında bu da Cevdet'in yeni bir oyunuydu. Erkekleri öldürdükten sonra kadınları, çocukları ve yaşlıları Aygestan'a yönlendirmişti. Cevdet bizi açlıktan öldürmeye çalışıyor. Binlerce aç susuz, üstleri başları yırtık pırtık, açlıktan iskelete dönmüş insan, önce zorla evlerini terk etmeye mecbur edilmişler şimdi de Aygestan'a gelmişlerdi. Zavallı köylüler, sevgili evlerinden/yuvalarından ay-

rılarak yaşadıkları acı deneyim yetmezmiş gibi, şimdi de haftalardır kuşatma altında bulunan Vanlıların insafına terk edilmişlerdi. Sığınmacıların yüzleri çektikleri acılardan, hastalık ve açlıktan adeta şekilsizleşmişti. Sığınmacıların büyük bölümü Amerikan merkezinde korunma altına alındılar.

Annem, bazı ailelerin bizim ahıra, yani büyükbabamın eski evine yerleşmelerine izin verdi. Bombardımanlar sırasında hayvanlarımızın çoğu öldü. Şimdilerde elimizde birkaç tane kaldı. Koyunlar süt vermiyor ama biz durup dururken hayvanları öldüremeyiz. Ayrıca bu korkunç 'işi' yapmak için hiç kimse uzun süre dışarda kalamaz, kaldı ki bu işi yapacak erkeklerimiz de yok! Yani onları beslemek durumundayız. Ağzımıza et girmiyor ama bizim kilerde hâlâ biraz tarek (balık), fasulye ve mercimek var. Mişo sayesinde bir çuval da unumuz var. Askeri Komite, gıda yardımı yapılacağını duyurdu ama, biz varlıklı aile olarak tanındığımız için bize bir şey alamıyoruz.

Annem, tencereler dolusu mercimek ve fasulye pişirip ahıra götürdü. Ben de onunla giderek, yaşlıların ve çocukların yıkanıp paklanmasına yardım ettim. Dört kız ve iki erkek çocuk vardı fakat, öyle zayıftılar ki yaşlarını tahmin edemedim. Birbirimizle hemen hemen hiç konuşmadık. Sanki birbirimizin dilini bilmezmişiz gibi... Bir saç fırçası götürüp kızların saçlarını fırçalamaya başladım. Küçük kızlardan birinin saçlarından fırçanın kıllarına düzinelerle sirke (bit) doluştu. Daha önce bit görmüştüm ama bu kadar çoğunu bir arada görmek beni çok şaşırttı. Hemen ateş yakıp sirkeleri ateşe attım. Bitler ateşte çatlayıp kıvılcımlar oluşturdukça çocuklar çok eğlendiler. Ben de onlar eğlenirken rahat rahat saçlarını fırçaladım. Bu 'bit yakma' işi öyle hoşlarına gitmişti ki, birer birer yanıma yaklaşıp "benim saçımı da tara, benimkini de" demeye başaldılar. Annem dışarıya büyük bir kazan çıkarttı. Havalar ısınmaya başladı,

su güneşte daha çabuk ılınıyor. Suyu; çocukların başlarını, ellerini ve yüzlerini yıkamak için kullandım. Annem evden eski elbiseler getirdi, çocuklara verdik, onların parçalanmış giysilerini de fırlatıp attık.

Karınları doyduktan sonra, çocuklar küçük taşlarla oynanan karkutik adlı oyunu oynamaya başladılar. Ahırda rahat etmiş görünüyorlardı. Sanırım bizim ahır, onların evlerinin şimdiki durumundan pek farklı değildir. Annem yere sermeleri için biriki kilim, gece sırtlarına giymek için de birkaç ceket götürdü onlara. Yorgunluktan bitkin, yeni evlerinde uyuyakaldılar.

O gece, Araksi Liyavart'ı muayene etmek için geldiğinde ona 'bit'ten söz ettim. Bana çok dikkatli olmamamı öğütledi. Bit, öldürücü bir hastalık olan tifüs'e neden olurmuş.

1 MAYIS, 1915
MELEK

Margos bugün, savaşçılara mermi götürürken vurulmuş. Kalbine yakın bir noktadan, sol omuzundan yaralanmış. Mermi onu öldürebilirdi. Hastaneye nakledildiğinde sedyeye aldıran ve ona eşlik eden Araksi'ymiş. Duyduğumuza göre, Araksi çok yiğitçe davranmış. Margos'a ayrıcalık yapmadan, diğer askerlere nasıl hizmet veriyorsa aynını ona da yapmış. Araksi yaralı askerleri ölürken görmüştü, o nedenle Margos'un sağ kalışına şükrediyordu. Dr. Ussher mermiyi yaralının vücudundan çıkarırken, onun elini tutmuş. Dr. Ussher her zaman olduğu gibi ameliyata başlamadan dua etmiş. Araksi ameliyathaneden döndüğünde:

Margos'un şansı varmış. Olasılıkla onu koruyan bir melek vardı.

Margos, yeniden yürümeye başlayıncaya kadar hastanede kalacak. Ameliyattan sonra Margos nerede olduğunu

anlayamamış. Bir küçük oğlan çocuğu gibi annesine sesleniyor ve sanki annesi odadaymış gibi onunla konuşuyormuş. Araksi, alnına ıslatılmış soğuk havlular koyuyor, kıvırcık saçlarını okşuyormuş. Tehlikeyi atlatmış ama uzunca bir süre hastanede kalacak.

Margos'un hayatını kurtaran melek sanırım annesiydi.

3 MAYIS, 1915
KURTULDUK

Dün gece hiç kesilmeyen bombardımanlar nedeniyle hiç uyumadık. Türkler, Ermeni mevzilerini ve Aygestandaki evleri yoğun bombardıman ateşine tutmuşlardı. Korkudan donmuş halde, uçan havantopu mermilerinin sesini dinliyor, nerede patlayacaklarını merakla bekliyorduk. Mucize eseri bizim ev hiç isabet almadı. Annem bu gecenin 'yok etme' (imha) ve 'öldürme' gecesi olduğunu söylüyor. Daha sonra, yani bugün, bizi çok şaşırtan bir şey duyduk. Amerikan merkezinin yakınına pekçok kez havan topu ile ateş edilmiş. Oysa bunu daha önce hiç denememişlerdi!

Bu sabah büyükannem başka bir dünyadaydı. Mutlu olduğu bir dünya... ve kendi babasıyla konuşuyordu.

Bizlere gelince, top ateşinin birden kesilmesini anlamıyor, nedenini merak ediyorduk. Birden Van sessizleşmiş, huzura kavuşmuştu. Peki ne olmuştu? Acaba herkes öldü de Türkler evleri mi arıyorlar? Küçük dünyamıza kendimizi kilitlemiştik. Çocuklar bile ses çıkarmıyorlardı.

Derken kapının vurulduğunu duyduk: "Açın! Kurtulduk! Türkler gitti!" Kapıyı açınca karşımda kuzenim Agassi'yi buldum. Kuzenim gözüme Tanrı gibi gözüktü.

Agassi çok zayıflamıştı, darmadağın, perişan görünümüne karşın, yüzü mutluluktan parlıyordu. Türkler ailelerini teknelere doldurup Bitlis'e doğru yelken açmışlar. Ku-

şatma bitti! Vanlılar kurtuldu. Büyükbabamın mutluluğuna diyecek yoktu:

— Ben size söylemiştim, diyordu. Bizanslılar, Araplar, Selçuklar, Persler (Acemler) hepsi ama hepsi denedi burasını zaptetmeyi. Van Vanlılarındır ve hep öyle kalacak! Dallarımızı kesebilirler ama köklerimizi sökemezler. ASLA!

Büyükbabam gururluydu...

Hah! Şuraya bakın, beş dakika öncesine kadar Van'ın yerle bir edileceğinden eminken, şimdi yeniden Vanlı olmakla övünmeye başladık!

Türk mevzileri alev alev yanıyor. Toprak kale, Hamud Ağa ve Hacı Bekir kışlaları alevler içinde. Yirmi altı günlük Van kuşatması boyunca Van'da çok şey değişti. Birçok ev ve kilise yandı, ağaçlar kömüre dönüştü. Bahçeler korkunç görünüyor. Aygestan tanınmaz halde. Kavak ağacı ve turnanın yuvası (tabii hâlâ duruyorsa) yanmış, duman tütüyor. Alevler yan ağaçlara da sıçramış.

Amerikan Merkezi bile yakınına düşen hatta sıyıran mermiler nedeniyle harabeye dönmüş. Son top ateşinin amacı Amerikalıları vurmaktı. Savaştan önce Türklerin, Kürtlerin, Ermenilerin hiç ayırım yapılmadan tedavi edildikleri, Amerikan Hastanesinin güzel ve tarihi üç binası, Türklerin bombardımanları sonunda harabeye dönüşmüştü. Cevdet Bey, Dr. Ussher'ın Türk askerlerini binaya kabul etmemesini bağışlamamıştı.

İşte bizler, sonunda hayattaydık ve özgürdük!

Araksi kısa bir süre için eve geldi ve kurtuluş öykümüzü kendi bakış açısından anlattı:

"Hastaneye dönüştürülen evden Van Gölünü görebilirsiniz. Sabah çok erken, Bitlis yakınındaki Avants limanından Tatvan'a doğru düzinelerle tekne hareket etmiş. Önce hiç kimse neler olduğunu anlayamamış. Yoksa Türklere yardım mı geliyordu? Hayır! Tekneler Van'dan hareket edi-

yordu. Sonunda toplar susmuştu. Türkler, ordularını ve vicdansız komutanları Cevdet Bey'i de alarak Van'dan kaçıyorlardı!"

Bu son cümleyi defterime defalarca yazmak isterdim.

Daha sonra Türklerin kaçış nedenini öğrendik. Rus ordusu Van'a yaklaşıyordu. Halen Erzurum'u, Kars'ı ve Iğdır'ı ele geçirmişlerdi. Ruslara ve Rus Ordusundaki gönüllü Ermeni taburuna haber götürmek için birçok delikanlı gönderilmiş. Bunlar Van'daki durumu ve Van Ermenilerinin yok edilmek üzere olduklarını bildireceklermiş. Habercilerin pek çoğu Türkler tarafından ya esir alınmış ya da öldürülmüşler. Buna rağmen, Türklerden kurtulup, Ruslara ulaşmayı başaranlar olmuş. Haberler (mesajlar) yerine ulaşmış.

SAVAŞIN SONUÇLARI
5 MAYIS, 1915
KARS'LI ARSEN

Bugün, Gönüllü Ermeniler ve Rus Ordusu Van'a girdi. Binlerce askeri birlik Aygestan ve şehire sel gibi aktı. Ermeni askerler hem yürüyor hem Anavatanım şarkısını söylüyorlardı.

Sen bizim, ana vatanımızsın
Yıllardır zincirlendin,
Ama şimdi, oğullarının kutsal kanları yardım etti
Özgürsün

Türklerden geri kalan toplar şimdi 'kurtarıcılarımız'a hoş geldiniz demek için patlıyordu. General Nikolayev'in yönettiği Rus Ordusu ve Gönüllü Ermeniler Van'a giriyorlardı. Yangınların sürmesine, her tarafın harabeye dönüşmesine rağmen, Van sokaklarında yürüyen askerlere, insanlar kırmızı ve beyaz çiçekler atıyorlardı. Bu kahramanlar sayesinde mutluyduk. Yaşasın kahramanlarımız! Bu askerler olmasaydı, hem topraklarımızı hem de hayatlarımızı kaybedecektik.

Bir Ermeni atlı asker, evimizin yanından geçerken bizleri selamladı "ülkemin kahraman insanları, Tanrı sizin yanı-

nızdaydı", dedi. Sonra ikizlere döndü, onlara ata binmelerini önerdi. Ohannes hemen kaçtı ama Markar öne atıldı.

Bu adamın bir üniforması ve deri botları vardı. Çok kalın bıyıklıydı. Kafasında da bir yün şapka taşıyordu. Kendini tanıttı: "Kars'lı Arsen". Markar'ı tuttu atının üstüne bindirdi. "Sen yiğit bir çocuksun. Bir gün sen de yurdumuzu savunacaksın", dedi. Markar gururlanmış sanki parıldıyordu. İşte o anda onun ne kadar babama benzediğini farkettim. Annem hemen içeri koşup biraz ekmek ve şarap getirdi. "Keyfine bak kardeşim", dedi. "Hayatımızı kurtardığın için sana minnettarız." Tabii hemen sonra, benim de o an aklımdan geçen soruyu yöneltti: "Acaba Teos Beglaryan adlı Van'lı bir adam gördünüz mü? Türkler tarafından iki ay önce amele taburuna katılması için götürüldü." Adam biriki saniye düşündü sonra: "Hayır, ben görmedim ama, Türk işçi taburlarından kaçıp Rus Ordusundaki Ermeni kuvvetlerine katılan çok Ermeni var. Umarım yakında ondan haber alırsınız." Birden içimde bir umut ışığı doğdu. Öyle heyecanlamıştım ki, içeri koştum, olanları Liyavart'a anlatmalıydım.

Akşamüstü, geç vakit, Rus askerlerinin kamp ateşi etrafında şarkı söylediklerini duyuyorduk. Onların şarkıları Ermeni şarkılarından çok farklı. Sanki bir koro şarkı söylüyor. Melodileri kulağımıza yabancı geliyor. Bu şarkılar zaman zaman da ninnilere benziyor.

Tanrım bu cesur, yiğit ruhlu insanları gönderdiğin için sana teşekkür ediyorum.

8 MAYIS, 1915
KUŞATMA BİTİYOR

Savaşın büyük bölümü bitti ama hâlâ şurada burada Türkler savaşı sürdürüyorlar. Geniş (büyük) ailemiz sağ ve

sağlıklıydı. Tütünciyanların şehirdeki evi Ermeni mevzisine dönüştürülmüştü, tabii şu an bir harabe. Olsun kendileri sağ ya. Akrabalarımızdan bazıları Liyavart'ı görmeye geldiler. O da oldukça iyi, hatta bir baston yardımı ile yürüyebiliyor. Herkes bizim kadar şanslı değildi ama... Şehir tamamen yıkılmıştı. Ünlü Van Pazarı (Market) ve içindeki tüm dükkânlar tamamen yanmış, yok olmuştu. Birçok ermeni ailesi öldürülmüş ya da diri diri evlerinin tabanına gömülmüşlerdi. Zeyna'nın babasının sayesinde Hermine ve bütün ailesi sağ kaldı. Cevdet Bey'in Ermenilere yardım edenler hakkında çıkardığı ölüm emrine kulak asmamış ve Hemineleri 26 gün boyunca evinin bodrumunda gizlemişti. 26 gün boyunca gün ışığı görmemişler! 3 Mayıs sabahı erken, Zeyna'nın babası ve tüm aile, eşyalarını toplayıp şehri terk etmişler. Evi dışarıdan kilitlemişler ama, gitmeden önce, Viktorya teyzeme ateşkes oluncaya kadar bodrumdan çıkmamalarını öğütlemişler. Aynı gün geç vakit ev isabet almış ve yanmaya başlamış. Viktorya teyze ve ailesi sonlarının geldiğini düşünmüşler. Elele tutuşup evden dışarı çıkmışlar, koşmaya başlamışlar, Haygavank boyunca hiç durmadan koşmuşlar. Haygavank, Aygestan ile şehir arasında kalan çöl gibi bir arazi parçasıdır. Ne Türkler ne de Ermeniler orayı topa tuttu çünkü orada yaşayan yoktur. Karanlık çöküp te savaşın bitmeye yüz tuttuğu belli olunca, Aygestan'a gelmişler.

Ancak her öykünün sonu böyle mutlu bitmedi. Levon Ağa ölmüş... Dün Türklerle yüz yüze çarpışırken vurulmuş. Sonunda nereden bulmuşsa bulmuş, bir tüfek ele geçirmiş ve Türklerin elinde kalan son kışlalardan biri olan Hacı Bekir kışlasına (içinde biriktirdiği kinle, öç alma arzusu ile) saldırmış. Levon Ağa vurulduktan kısa süre sonra da Ermeniler kışlayı ele geçirmişler. Ermeni savaşçılardan biri Levon Ağa'yı savaş alanından uzaklaştırmış ve yardım istemeye çabalamış ama onun son sözleri: "Boşver oğlu,

kendini yorma. Ailemden geriye bir tek ben kaldım. Yaşamak için hiçbir nedenim yok. İstediğim tek şey, Van için savaşıp, Van için ölmekti. Öte tarafta yerim Cennet benim." Bunlar onun son sözleriymiş yüzünde bir tebessümle son nefesini vermiş.

Gariptir, büyükbaba arkadaşının ölüm haberini alınca hiç te beklediğim tepkileri göstermedi. Duyguları mı köreldi nedir? Oysa Levon Ağa onun çocukluk arkadaşıydı, kardeş gibiydiler. Sadece bir cümle mırıldandığını duydum:

"Bu dünyada Van'ı görmek, öbür tarafta Cenneti bilmektir."

1 HAZİRAN, 1915
ÖLÜ ŞEHİR

Rus Ordusunun Van'a gelişinden ve Vanlıların özgürlüklerine kavuşmalarından sonra, Van Ermenileri, yıkılan evlerini, barklarını yeniden yapmaya, onarmaya başladılar. Onarmak ne kadar mümkün olursa tabii. Türklerin kaçışından birkaç gün sonra, köylüler köylerine döndüler. Aygestan'ın karma mahallelerinde oturanlar da yeniden kendi evlerine gittiler.

Bizim evin yegane erkeği hâlâ büyükbaba. Babamdan hiçbir haber alamadık. Mişo da büyük olasılıkla geri dönmeyecek. Margos'un kolu hâlâ askıda ama kendini daha iyi hissediyor. Van'ın yeni yöneticileri (hükümet) ve sorumlulukları nedeniyle çok çok meşgul. Annem ve ben, bombardıman sırasında zarar gören ikinci katı 'adam etmeye' uğraşıyoruz. Büyükbaba bize çok yararlı fikirler veriyor ama yardım edemiyor.

Asırlardan sonra ilk kez Van, bir Ermeni hükümet tarafından yönetilmeye başladı. Van şehri Ermenilerin elinde. Vanlılar bu tarihi olaydan çok etkilenmiş ve duygulanmış

haldeler. Okullar iki ay kadar kapalı, böylece Margos da Savunma Bakanlığında çalışabiliyor. Yeni hükümetin başında Aram Manukyan var. Kendisi Van savunması sırasında öyle büyük kahramanlıklar yaptı ki artık kendisine Aram Paşa deniyor.

Şehir öyle harabeye dönmüş ki, yeniden canlandırmak imkansız görünüyor. Aziz Bedros ve Aziz Boğos kiliseleri yerle bir olmuş. Topçu Meydanı ve ünlü alışveriş merkezi (Market) tanınmaz halde. Kuşatmanın son günlerinde, pekçok bina Ermenilerin mi Türklerin mi hiç dikkate alınmadan yakıldı. Levon Ağa'nın rengarenk kilimlerle dolu dükkânı gitti. Zavallı Levon Ağa. Yaşasaydı da dükkânı onaramazdı, çünkü dükkân yok olmuş.

O güzelim 'eski' şehir, bir çöplüğe dönmüş. Şehrin etrafını çeviren ve Kraliçe Şamiram tarafından yaptırılmış olan tarihi duvarları ve kapıları; deprem değil insanoğlu yıktı.

Binlerce yıldan beri, bu şehir, ziyaretçilerin ilgi odağıdır... Burası bir zamanlar Kralların, Kraliçelerin, keşişlerin, imamların ve farklı diller konuşan birçok insanın evi, yuvası olmuş. Urartuların, Kraliçe Şamiram'ın, Kral Gagik I'in inşa ettirdiği tapınaklar, kiliseler ve o güzel bahçeler 26 gün içinde yok edildi. Sadece tepede Van Kayası duruyor. Bir kale edasıyla harebeye dönüşen şehri gölgesine alıyor. İnsan eliyle inşa edilmedi, zaten insanlar da onu yıkamayacak. Kayanın tepesinde bulunan Urartu Kalesi şans eseri yaylım ateşten kurtulmuş. Hala Kayanın tepesinde dimdik ayakta. Van Kalesi, kayanın tepesinden ayaklarının altında uzanan ölü şehri izliyor. Güzel şehri düşündükçe kalbim sızlıyor. Masal şehir yok olmuştu. Onu hiç kimse yeniden inşa edemeyecek. Aynı şeylerin yinelenmeyeceğini kim bilebilir?

Toprak Kale kayasının arkasında bir mağarada gizlendiği anlatılan, mitolojik yaratık Mher'i düşündüm. Anlatıya göre dünyayı ya yıkacak ya da özgürleştirecekti. Urartulu-

lar kötülük (melanet) yaşadılar. Yani Van daha önce de 'kötülük' yaşamıştı şimdi de yaşıyor. Mher ise şimdilik ortalığa çıkmıyor.

Sadece kar beyazı Van kedileri yıkıntılarda ve bomboş alanlarda geziniyorlar.

5 HAZİRAN, 1915
KONTES ALEKSANDRA TOLSTOY

Kızıl Haç, Aygestan'da Rus Ordusu ile buluştu. Savaş ve Barış'ın yazarı Lev Tolstoy'un kızı; Kontes Aleksandra Tolstoy Amerikalı Misyonerlere katıldı. Araksi Kontes'le karşılaşmış. Ondan 'çok asil' diye söz ediyor.

Çok heyecanlandım. Miranuş'a bir mektup yazıp, ünlü yazarın kızının Van'da olduğunu bildirmek istiyorum. Kızıl Haç ve Amerikalı misyonerler, geride kalan Türklerle ilgileniyorlar. Türklerin büyük bölümü kaçtı ama arkalarında çocukları, kadınları ve yaşlıları bıraktılar. Amerikalılar ve Kızıl Haç, bu aç, yaralı acı çeken insanların yanında. Kuşatma süresince, binlerce Ermeniye kucak açtılar. Bu nedenle Cevdet Bey'le aralarında büyük anlaşmazlık çıktı. Amerikan binalarına yapılan son saldırısının nedeni buydu. Şimdi Ermeniler rahatladı, özgürler ve kendilerine bakabilirler. Amerikalılar da bu kez Türklere yardım ediyorlar.

Türklere yardım ettikleri için ne Kontese ne de Amerikalılara kızabilirim. Ayrıca bu insanlar bir ay önce bizi öldürmek isteyenler değil. Bunlar çaresiz kadınlar ve çocuklar. Araksi ve diğer hastabakıcılar artık Amerikan Hastanesinde değil Ermeni Hastanesinde çalışıyorlar.

Tıpkı Lev Tolstoy'un *Savaş ve Barış* kitabında yazdığı gibi, "zaman değişir, barış hep savaştan sonra gelir." Fakat bakalım bu barış bizler için sonsuza kadar sürecek mi? Unutmamak gerek ki, Türkiye hâlâ Ruslarla savaş halinde

ve Cevdet hâlâ hayatta! Şimdilerde Bitlis'te yaşıyor. O sağ kaldığı müddetçe Ermenilerin başına bela olmayı sürdürecek.

Hem 'bela' olacak yalnız Cevdet de değil. Üç başlı canavar olarak anılan; Enver, Talat ve Cemal; Ermeni toplumunu tamamen ortadan kaldırıp, Türkiye'yi yalnız Türklerin yaşadığı bir ülke haline getirme çabalarını ve planlarını sürdürüyorlar. Diğer yandan da Türkiye'nin başka bölgelerinden gelen haberlere bakılırsa; Ermeniler evlerini terk etmeye ve mülteci olmaya mecbur ediliyorlarmış. Kadınlar, çocuklar ve yaşlılar, Türkiye ile sınır oluşturan çöllere doğru 'yaya' yürümeye zorlanıyorlarmış. Çok sayıda Ermeni öldürülmüş. Birçoğu da açlık ve hastalıktan ölüyorlarmış.

Ama biz Vanlılar umutluyuz. Barış içindeyiz. Yaşam yavaş yavaş normale dönüyor.

22 HAZİRAN, 1915
KEDİLERİMİ İSTİYORUM

Hava ılınıyor. Van'da erken yaz çok güzeldir. Büyükannem uzun süren hastalığını yavaş yavaş atlatıyor. Liyavart artık bir bastonla yürümeye başladı. Her gün, Tavi ve Tagi eve dönecekler diye boşuna umutlanarak bekliyorum. Onlar akıllı kedilerdir, herşeye rağmen evlerinin, yuvalarının yolunu bulabilirler. Ön kapının yanına hergün yoğurt ve süt koymayı sürdürüyorum, belki kokusunu alır da gelirler umuduyla. Ama değerli kedilerimden hiç iz yok. Kediler, gürültüyü, dumanı, top patlamalarını hiç sevmezler. Vaspuragan'da savaşın dışında kalan yegane yer Ahtamar Adasıydı. Van kedilerinin iyi yüzücüler olduğunu biliyorum. Belki de savaştan çok ürküp, Ahtamar Adasına kaçtılar.

Margos'dan beni Ahtamar adasına götürmesini istediğimde, anlamsız ve boş gözlerle yüzüme baktı ve söylendi:

"Tabii ya, olur! İnsanlara yardım edip yurdumuzu kurtarmaya çalıştık, şimdi gidip senin kedilerini arayacağız!" Sonra yüzümdeki umutsuz ifadeyi farketti, devam etti: "Şehirde bir sürü evsiz barksız kedi var. Sana onlardan birini getirmemi ister misin?"

Ama ben kendi kedilerimi istiyorum!

10 TEMMUZ, 1915
GÜNBATIMI

Bugün Margos'la Artamet'e gittik. Yazlık evimizin ve bahçemizin ne halde olduğunu görmek için. Bu köy de çok kötü durumda. Binaların çoğu harabeye dönmüş ama birkaç kişi geri dönmüş, evlerini onarmaya çalışıyorlardı. Köyde yaşayanların büyük çoğunluğu, evlerini bırakıp Rusya'ya ya da İran'a gitmeye zorlanmışlar.

Margos'un sol kolu hâlâ askıda, o nedenle işlerin çoğunu ben yapıyorum. Özgür olan sağ eliyle, elinden geldiği kadar bana yardım etmeye çalıştı. Çalışmaya dalmışız, vaktin geç olduğunu, havanın kararmaya başladığını farketmemişiz. İkimiz de yorulmuştuk buna rağmen Margos bana: "Hadi gel gidip Van Gölünde gün batımını izleyelim." dedi. Eminim, annem olsa yapılacak onca iş varken gidip gün batımı seyretmeye karşı çıkardı. Sessizce Margos'u izledim. Göl; bizim yazlık evimizden sadece birkaç blok ötede.

Artamette büyük yangınlar çıkmamıştı, böylece elma bahçeleri meyva yüklüydü. Hayranlıkla seyrettim. Henüz elmalar yeşil, sadece meyvaların güneş gören yüzlerinde biraz kırmızı olanları var. Artamet elmaları, görüntüleriyle olduğu kadar tatları ile de ünlüdür. Toplanma zamanları ise, Eylül sonu Ekim başıdır. Kimileri: "Artamet elmasının bir yanından bakar, içindeki çekirdekleri görürsünüz." der. Fikrimi soracak olursanız ben, elmayı henüz olgunlaşma-

dan, ekşi ve yeşilken severim. Bir elma koparttım, dişlerimi sert meyvaya batırdım, Elmanın ekşi suyu ağzımı doldurdu. Yüzümü buruşturdum!

Gözlerimi açtım, Van Gölü karşımdaydı. Margos hareketsiz, sabitleşmiş gözlerle Gölü seyrediyordu. Günlük, sıradan sözler buradaki günbatımını anlatmak için yetersiz kalır. Büyük, ağır, parlak sarıturuncu güneş, ağır ağır, Ahtamar adasının kuzeyindeki kayalıkların arkasına doğru kayıyordu. Kayalara vurmuş kızıllık, biten günden arta kalanlar yavaş yavaş küçülerek kaybolmaya başlayan güneşi izliyorlardı. İncecik bir mavi çizgi batan güneşle ufkun karanlığını birbirinden ayırıyordu. Van'ın suları sakindi. Hiç esinti yoktu. Göl sanki donmuştu. Suyun rengi koyu, karanlık gibiydi. Sadece hâlâ batan güneşten yansıyan ışık huzmeleri vardı.

Elimizi çabuk tutup eve dönmeliydik!

Gün batımı, güneşin bizi terkettiği an, The sunset, it's time when the sun leaves us,
Kaçış ve mutluluk, İn rupture and bliss,
Günbatımı gün doğumundan önce, The sunset, it's before the sunrise,
Yeni günün uzandığı yer. Where the new day lies.
Günbatımı kelebeklerin veda ettiği an, The sunset is when butterflies say goodbye,
"Elveda, elveda" çığlıklarıyla. "Farewell, farewell," they cry.
Günbatımı seslerin kaybolduğu an, The sunset is when the sounds fade away,
Ayışığı merhaba der. The moon comes up.
Yüzündeki bakış yön değiştirmiş. Her stare has gone astray.
"Elveda, elveda" sürprizi düşündüğüm an. "Farewell, farewell," I think to my surprise.

VAN'AVEDA
18 TEMMUZ, 1915
ASKERİ KOMİTENİN EMRİ

Bugün, biz Van Ermenilerine Van'ı terketmemiz söylendi. Bu Askeri Komitenin ve Van Hükümetinin emri. General Nikolayev emrindeki Rus Ordusu Rusyaya dönüyor. Rus Çarı böyle emretmiş. Güvenliğimiz açısından burada kalmamız doğru değil. Cevdet yakında geri dönecek. Kuşatma sırasında hiç kimseyi bağışlamayacağını tekrarladı durdu. Eşyalarımızı, ya da daha doğrusu, gerekli bir iki eşyamızı toplamak için sadece iki günümüz var. Kafkaslara gideceğiz. Mülteci olma sırası bize geldi.

Margos'un İstanbul'dan getirdiği bir sandık vardı, onun içine Liyavart'la ikimiz için çamaşır koydum. Bir iki ev eşyası ve ikizler için gerekli şeyleri hazırlarken anneme yardım ettim. Margos bir at arabası getirdi. Elimizde kalan tek katır ve iki eşek arabayı çekecekler. Kuşatma sırasında babamın atı Sipanın öldüğünü söylediler. Liyavart, büyükannem, ikizler ve büyükbabam arabanın üstünde, yiyeceklerin yanındaki battaniyelerin üstünde oturacaklar. Geri kalanlarımız ise arabanın yanı sıra yürüyecek.

Margos kelebek kolleksiyonunu paketliyordu. "Benim en önemli eşyam bu", dedi. Annem şaşkın neredeyse irkilmiş, hoşnutsuzlukla baktı ama bir şey söylemedi. Margos

hâlâ sol kolunu rahat kullanamıyor, ona da yardım etmem gerekiyor. Aklıma Margos'un bizi kelebek avına götürdüğü günler geldi. O mutlu günlerden bugüne ne çok şey değişmişti.

Büyükbabam gün boyunca çok garip davrandı. Bir yandan tam eskisi gibiydi. Yani kımıldamayan bir 'kütük' ve bencil. Diğer yandan da yüzünde açıklanamayacak komik bir ifadeyle, sanki zafer kazanmış ya da aklında önemli bir şey varmış da onu çok mutlu ediyormuş gibi bir tavır takındı. Herkes oradan oraya koşturup sabah yola çıkabilmek için eşyaları toplamaya çabalarken o; pencerenin kenarına oturmuş, nargilesini içiyor, bir yandan da tespih sallıyordu. Tespih tanelerini birer birer dikkatle çekiyor, sonuna gelince de imamesinden tutup ileri fırlatıyordu. Aslında bu davranış çok da şaşırtıcı değil. Ermeni erkeklerinin %90'ı böyle davranır.

Beni yanına çağırdı ve gidip bahçeye gömdüğümüz altın dolu testiyi çıkartmamı istedi. "Rusya Ermenistan'ına gidince ortaya çıkarırız, şimdilik arabaya gizle" dedi. Bu konuyu anneme de açmalıyız diye düşünüyorum. Aklımdan da "işte yine bir Kara Gün", diye geçiriyordum. Bu son beş ay boyunca, Karagün'ün ne demek olduğunu en iyi şekilde öğrendim.

Toprak öyle kurumuştu ki, kayısı ağacının etrafını tamamen kazmak zorunda kaldım. Sonunda testiyi bulmuştum. Anneme verdim. İlgilenmedi bile, sanki testinin içi gereksiz taş toprak doluymuş gibi... Bana; altınları yün battaniyelerin içine yerleştirmemi emretti! Battaniyeleri yer yer deldim, altın paraları dikkatle bu küçük deliklere yerleştirdim ve delikleri diktim. Van'da altın paraya pek ihtiyacımız yoktu ama Rusya Ermenistanında olabilirdi.

Fazla olgunlaşmamış olmalarına karşın, yine de bir sürü üzüm ve nar topladım. Annem yol boyunca bu meyvelerin su yerine geçebileceğini söyledi. Hava çok sıcak, yanımız-

da fazla su taşıyamayız. Onca üzüm ve nar toplamama rağmen, bahçe hâlâ meyva doluydu. Şarap yaparken babamın yüzünün nasıl mutluluktan ışıldadığını hatırladım. Bu anı geçen yıldan ama sanki o mutlu günün üzerinden uzun bir ömür geçmiş gibi.

Evimize kimler taşınacak? Olgunlaşan üzümleri, narları kimler derleyecek? Türkler mi? Kürtler mi? Evimize yabancıların taşınacağını düşünmek bile hasta ediyor beni.

Evimiz nerede (neresi) olacak? Acaba yeniden Van'a dönebilecek miyiz?

19 TEMMUZ, 1915
BU YAŞAMDA VAN...

Bugün Iğdır yolu göçmenlerle doluydu. Davarlar, eşekler, katırların çektiği yüklü arabalar, yük taşıyan insanlar, ağlayan bebekler, yaşlı erkekler ve kadınlar. Sanki ucu bucağı belli olmayan bir kervan gibi çok ağır hareket ediyordu. Arabalar ve insanlar, Van'ın üzerine çöken bir toz bulutu oluşturuyorlardı

Biz arkalarda kaldık, nedeni büyükbaba... Bu sabah büyükbabam Van'da kalacağını söyledi. Of, bu inatçı (sabit fikirli) Vanlılar. Ne söylersek söyleyelim fikir değiştirmeyecek gibiydi. Annem yanımızda bir erkek olması gerektiğini hatırlatınca da: "Margos sizinle geliyor, hem Liyanuş artık benden güçlü." dedi kestirip attı. O anda Araksi içeri girdi: "Cevdet geldiği zaman, yaşlı bir adam olduğun için hayatını bağışlayacak sanma!"

Fakat büyükbabam kararını vermişti. Asla vazgeçmeyeceği belliydi:

— Van benim evim, yuvam. Babamın vatanı. Buradan hiçbir yere kıpırdamayacağım. Türk geldiğinde, bu iskem-

lenin üzerinde, elimde tüfek, onları bekliyor olacağım. Türk, ancak cesedimi çiğnedikten sonra evimi alabilir.

Onun bu tavrı ilginç, acaip, delilik gibi gelebilir. Ben onun aklını yitirmediğine yemin edebilirim. Van kuşatması sona erdiğinde, büyükbabam eve yeni bir tüfek getirdi. Haftada birkaç kez tüfeği dikkatle temizlediğini gördüm. Ancak nasıl kullanılacağını bildiğinden pek emin değilim.

Annem giderek umudunu yitiriyordu. Hepimiz onun bu konuşmalarından yorulmuştuk. Margos ona Askeri Komitenin emirlerine uymak zorunda olduğumuzu hatırlatınca iyice tahrik oldu, coştu.

— "Kirman (Khirman Hayrig) baba mezarından doğrulup gelse ve Van'ı terketmemi söylese de şuradan şuraya kıpırdamayacağım!" Çok kızmıştı, devam etti:

— Van benim evim, yuvam. Hiç kimse benden onu terketmemi isteyemez! Hayır! Hayır! Yine Hayır! Van'dan ayrıl-mı-yo-ruuum!

Büyükbabam bu son sözleri bağırarak ve çok sert söyledi. Sonra sustu.

Vanlıların büyük çoğunluğu yola çıkmıştı. Türklerin gelmesi ise an meselesiydi. Hiçbir şey, büyükbabayı, evini terk etmeye razı edemeyecek.

Annem kilerde onun için bolca yiyecek ve arak bırakacak. Bizlere gelince, hiçbirimiz Rusya (Sovyet) Ermenistanına sağ salim ulaşabileceğimizden emin değiliz. Oraya varabilmek için haftalar, haftalar gerekiyor. Kürt aşiretleri ve Türkler, göçmenlerin mallarını yağmalıyor ve öldürüyorlar. Kolera ve tifüs her gün onlarca can alıyor. Yılın bu ayları çıldıran Araks nehrinin üzerindeki Berkri köprüsünden geçmemiz gerek. Hangi çözümün iyi olduğunu söyleyemeyeceğim ama sanırım Askeri Komitenin emirlerine uymak durumundayız. En önemlisi ailemizin (ya da ailemizden geri kalanın) bir arada kalmayı başarması. Bunu sağlamaya çabalayacağız.

Yarın, başka göçmen kalabalıklarıyla birleşip, Sovyet Ermenistanına doğru uzun bir yolculuğa çıkacağız. Van'ın bahçeler yöresinde, Aygestandaki evimde geçireceğim son gecem bu. Evime, yuvama, çocukluğuma, okuluma ve dünyama veda ediyorum. Başımıza neler geleceğini bilmiyorum ama, yemin ederim Van'ı asla unutmayacağım.

Van'ın dikenini başka bir yerin gülüne tercih ederim.

14 EYLÜL, 1915
ARARAT DAĞI

Artık günlüğüme tek sözcük yazmayacağımdan öyle emindim ki. Ölüm, salgın hastalık, ayrılıklar, gözyaşları... Neden tüm bunlar başımıza geliyor? Neden yazmak? Konuşmak, yürümek, yaşamak... Geçen son altı ayla birlikte elimden her şeyim alındı. Birçok kez içimdeki yaşam ışığının yavaş yavaş öldüğünü duyumsadım.

Taa bugüne kadar... Uzun süren tifüs hastalığından sonra, yeniden yürümeye başlamıştım. Bu sabah aynada kendimi izledim. Bir yabancı aynadan bana bakıyordu. Kafası kazınmış, gözlerinin etrafında koyu renk halkalar olan zayıf bir yüz gözlerini üzerime dikmişti. Kahverengi uzun saç örgülerim yok olmuştu. Yüzümü elledim, aynadan yansıyanın benim yüzüm olduğundan emin olabilmek için. Ağlayamıyordum. Gözyaşı yoktu. Buna karşın içimde derin, soğuk ve karanlık bir boşluk vardı.

Annem dışarı çıkmama yardım etti. Annem öyle çok acı çekti ki, yine de her zaman yanımdaydı. Artık saçları tamamen ağardı. Sağ yanağında büyük derin bir çizgi var. Gülümsediğinde gözleri başka bir dünyayı izliyor gibi. Onun ağladığını hiç görmedim. Ailemiz hakkında hiç konuşmuyoruz. Sonsuza kadar uzayan korkunç yürüyüşü de konuş-

muyoruz. Çünkü bunlar benim her gece tekrar tekrar gördüğüm bitmeyen kabuslar.

Şimdi yaşadığımız kasabanın adı Erivan (Yerevan) daracık sokakları var ve evlerin çoğu balçıktan yapılmış. Van'da olduğu gibi burada da kavak ağaçları var. Onlarca kavak ağacı. Erkek çocuklar etrafında koşuşturuyor, su satıcılarının şarkılarını söylüyorlar.

Su satıyorum, soğuk su,
Küçük testimle,
Lütfen benden soğuk su satın alın,
Ki ben de aileme ekmek götürebileyim.

Van'da ilkbahar geldiğinde her tarafta serin sular vardı. Burada su parayla satılıyor. Yine kederlenmeye başlamıştım ki birden bir şey oldu.

Önümde, ufka doğru, sanki mavi gökten aşağı sallanıyormuş gibi gözüken çok güzel bir dağ gördüm! İki tepesi vardı. Biri büyük biri küçük. Her iki tepe de karla kaplıydı. Sanki gördüğüm en güzel düşlerden birini anımsatıyordu.

— Bu nedir? diye fısıldadım.

— Bu çifte tepeli Ararat Dağıdır. O tepelerin adları ise: Masis ve Sis'tir. Annem yumuşacık bir sesle söylemişti bunları.

Aklım karışmıştı, şaşkındım. Ben daha önce Ararat'ı görmüştüm. Bir keresinde Margos kelebek avı sırasında beni Ararat ovalarından birine götürmüştü. Büyük yuvarlak bir tepe gibiydi. Diğer dağlar gibi. Ama bu gördüğüm farklıydı.

— Bu dağ olağanüstü, büyüleyici, diye yüksek sesle düşündüm.

— Öyledir, dedi annem ve sürdürdü: Biz şu anda dağın öte yanındayız, canım.

Dağın bu Tanrısal görünümü, bir saniye herşeyi sustur-

du beynimde. Sucuların şarkıları ve herşey. Tuzlu gözyaşlarım ağzıma doğru akıyor, tadlarını hissediyorum.

— Su satıyorum, soğuk su satıyorum.

İşte yeniden sucuların şarkıları başlamıştı. Birden farkettim! Yaşıyordum! Ailem yaşıyordu. Bundan böyle Ararat (Ağrı) Dağının öte yanında yaşayacaktık.

Van'ı, Aygestan'ı, babamı, büyükbabamı, Miranuş'u, Mişo'yu, kedilerimi ve daha pek çok şeyi herzaman ve çok özleyeceğim. Ama artık evim, vatanım burası.

Yaşam her zaman elinden haklarının alınmasını sunmaz bize,
Umudu umut etmeyi sürdürüyorum ben.
Kimbilir, belki birgün yeniden hayata dönerim!

Fakat hâlâ sevebiliyorum ve kalbim çarpıyor.
Akan gözyaşlarım ruhumu hasta ediyor.
Kimbilir belki birgün yaşayacağım?

Belleğimdeki dağlar yok olacaklar,
Ve belki dertlerim hiç olup bitecek.

Belki sıcak dalgalarda boğulmayacağım,
Beni her zaman taşıyacak rüzgarlar olacak.

Kimbilir, belki birgün, yeniden yaşayacağım ve kalbim şifa bulacak?
Fakat yok oluşların yara izleri sonsuza dek kalacak...

EPİLOG (SON SÖZ)

Bu öykü, Van'ı, evlerini yuvalarını arkalarında bırakıp Rusya Ermenistanına göçmek zorunda kalan bir Ermeni ailesinin öyküsüdür. Kitap; Türk Hükümetinin Ermeni toplumuna; 1915-1922 yılları arasında uyguladığı toplu kıyım ve tehcir olaylarından yola çıkılarak yazılmış. Yüzlerce, binlerce aile benzer kaderi paylaşmışlardı. Binlerce çocuk birbirinin benzeri deneyimler edinmişlerdi.

Öykülerde yer alan pek çok kişinin adları değiştirildi ancak, bu kişilikler olayları yaşamış insanların anılarından yola çıkarak oluşturuldu.

Gerçek adı Heranuş olan Liyanuş'a kader uzun bir ömür bağışlamıştı. Rusya Ermenistanına geldikten sonra öğretmen oldu. Rusya Ermenistanında da inanılması zor büyük değişimler oldu. 1918-1920 yılları arasında yaşanan 'kısa' özgürlük yıllarından sonra, 1922'de Ermenistan Sovyetleştirildi. Yani Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinin bir parçası haline geldi. Adı da Sovyet Sosyalist Ermenistan Cumhuriyeti olarak değiştirildi. 1924'den 1953'e kadar Josef Stalin, Sovyetlerde terör estirdi. Stalin Hülümeti, sayısız insan öldürdü yada 'konsantrasyon' adı altında korkunç kamplara gönderdi. Bu insanların arasında diğerleri gibi masum, çok sayıda Ermeni vardı. Yetişkin yaşlarında Heranuş, konsantrasyon kamplarında 13 yıl! geçirdi. (Konsantrasyon kamp-

ları için geniş bilgi: Wikipédia Des camps de concentration de Stalin. Stalin'in konsantrasyon ya da yok etme! Gulag Kampları. çev. notu) Korkunç kötü yaşam koşulları pekçok insanın ölümüne neden oldu. Heranuş bu kamptan sağ kurtulan az sayıda insandan biridir. Daha ilerki yıllarda, Heranuş ailesiyle kuşatılmış olarak yaşadı ve çevresindekilere bu kitapta anlatılan pek çok gerçek ve yaşam öyküleri aktardı. Çok acı (trajik) bir hayat yaşamasına karşın, her zaman dostlarını, ailesini memnun etmeyi bilen, mizah duygusunu asla kaybetmeden, iradeli kişiliği ve paylaştığı sevgi ile ayakta kalabilen biriydi. Bozulmamış naif, saf, yardımsever insanlardandı. Heranuş Beglaryan; bu kitabın yazarlarından birinin büyük annesi, diğerinin de büyük büyükannesidir. (genç olan yazarın anneannesi)

Öyle yaralar vardır ki, zaman onları onaramaz. Heranuş, ileri yaşlarında bile her yıl 24 Nisan günü, vücudundaki ağrılara, sancılara kulak asmadan, iki kilometreye yakın yolu yürüyerek, Erivan'da bulunan ve 1915 soykırımında ölenlere adanan Tzisernagabert (Tzizernak ermenice kırlangıç kuşu anlamındadır. çev. notu) adlı anıtı ziyaret ederdi. Ailesinin kıyımda ölen her bir üyesi için bir çiçek satın alır, önece öldürülen kurbanlar anısına hi. sönmeden yanan ateşin önüne gider, sonra anıtı kuşatan binlerce çiçeğin arasına elindeki çiçekleri bırakırdı.

Van'dan Erivan'a yapılan zorunlu, korkunç yürüyüş sırasında Liyavart ve Ohannes yolda öldüler.

Markar korkunç yürüyüşü sağ kalarak bitirenlerdendir. Daha sonra, Erivan Devlet Üniversitesinden mezun olarak, lise matematik öğretmeni olmuştur. 1941'de İkinci Dünya Savaşının ilanından kısa bir süre sonra askere alındı ve Sovyet Ordusu ile cepheye gitti. Bir daha ondan hiç haber alınamadı.

Paylun uzun bir ömür yaşadı ve öksüz yetim torunlarını büyüttü. Çünkü Heranuş, arkasında kızını bırakıp Gulag

ölüm kampına götürülmüştü, Markar'a gelince o da katıldığı savaştan geri dönmedi.

Büyükanne Marina Rusya Ermenistanına ulaşmayı başardı ama çok kısa bir süre sonra öldü. Ölmeden önce, Van'dan getirebildiği tüm kişisel eşyasını toplayıp kiliseye armağan ederek, yoksullara ve açlıktan ölmek üzere olan göçmenlere verilmesini istedi. Eçmiadzin'deki Ana Kilisenin yakınlarında bir yere gömüldü. Büyükanne Marina'nın kişiliği ve öyküleri, ileri yaşlarında Heranuş'un hem kişiliğini etkilemiş hem de öykülerinin ana kaynaklarından biri olmuştur.

Baba Teos, Türkler tarafından öldürülen ve parçalanan cesetler arasında bulundu. Onu kol saatinden tanıdılar. Heranuş yaşamının sonuna kadar babasını ve onun harika kişiliğini belleğinde canlı tuttu.

Araksi Margos'un peşinden İran'a gitti. (Gerçek adları Aşğen ve Krikor) Onun yaralı omuzunu tedavi etti. Daha sonra ailenin onaylamamasına karşın evlendiler, uzun bir ömür birlikte yaşadılar. İki çocukları oldu. Bunlardan biri sağır ve dilsizdi.

Siranuş Tütünciyan uzun ve ilginç bir yaşam sürdürdü. Erivan Üniversitesinde biyoloji profesörüydü. Yaşamı boyunca Van'ı, güzelliklerini anlattı. Anılarını yazdı, ilişki kurduğu tüm insanların hayatlarına da renk kattı.

Dr. Clarence Ussher, 1915 Temmuzunda, Van'daki Ermeni toplumuna yapılan uygulamanın eşini yaşadı. Onu da; mal varlığını Van'da bırakıp Amerika'ya dönmesi için zorladılar. Van'dan ayrılmadan az önce, tifüse yakalandı. Karısı Elizabeth Burrows Ussher ise, kendini tamamen hasta Türklere hasretti, ne yazık ki onlarla yoğun beraberlik sonunda en ağır şekilde tifüse yakalandı ve öldü. Cenazesi orada kaldırıldı ve Artamette gömüldü. Dr. Ussher daha sonra Türkiye'de Amerikalı bir doktor *(The American Physician in Turkey)* adıyla yazdığı bir kitap yayınladı. Bu

kitap hazırlanırken kullanılan kaynakçalardan biri de bu kitaptır.

Agassi Hanciyan, 1930'larda, Sovyet Ermenistan Cumhuriyetinin en önde gelen politikacılarından ve komünist partinin de birinci sekreteriydi. Bu parlak siyaset adamı kendini vatanına ve ulusuna adamıştı. Hanciyan'ın bu aşırı milliyetçi fikirleri onun; 1937'de Stalin'in yakın adamları tarafından öldürülmesine neden oldu. Olay basına 'intihar' olarak yansıdı.

Vartan Acemyan ünlü bir oyuncu (aktör) oldu. Ermenistan Ulusal Tiyatrosunun başına geçti.

Panos Terlemezyan (ressam), dünyanın bir çok ülkesini gezdikten sonra Ermenistan'a döndü. Ermenistan Güzel Sanatlar Akademisinin kurucusudur.

TARİHİ NOT

"Büyük olasılıkla, tarihte hiçbir millet (Yahudileri bunun dışında tutarak) çeyrek yüzyıl boyunca, ağır ağır yok edilmemiştir."

Hester Donaldson Jenkins

"Ermenistan ve Ermeniler", *The National Geographic Dergisi,* Ekim, 1915

Günümüzde Van'da hiç Ermeni yok. 1918 yılına kadar 2500 yıl süreyle Ermeniler Van'da yaşadılar. Asırlar boyu Van ermeni uygarlığının beşiği oldu. Türk Hükümeti tarafından önceden planlanmış iki kıyım Van'daki Ermenilerin tümünü, Türkiye genelinde ise bu ulusun tamamına yakınını yok etti.

1914 yılının sonbaharında, Türkiye Almanyanın yanında (müttefiki olarak); Fransa'ya, İngiltere'ye ve Çarlık Rusyasına karşı savaşa katıldı. Osmanlı Türkiyesinin başındaki yöneticiler, kurguladıkları planı yaşama geçirmek için, savaşı kullandılar. Savaş, Ermenilere karşı sürdürülecek acımasız bir kampanya için bulunmaz bir kılıftı. Ancak Jön Türklerin önündeki engel büyüktü. Hristiyan İmparatorluğu Toplumu.

1915 Şubatında, alçaklığı ve hainliği ile ünlü Cevdet

Bey adlı biri, Van'a vali tayin edildi. O yöredeki tüm köylerde yapılan toplu kıyımın ve tehcirin mimarı bu insandır. Çeşitli Ermeni partilerinin ileri gelen başkanları resmi davetle çağrılıp kendilerinden iki toplum arasında arabuluculuk yapmaları istendi. Oysa bu davetler onları haince sırtlarından bıçaklamak için hazırlanmış tuzaklardı. Cevdet Bey'in başkanları öldürtmekten amaçladığı, topluluğu başsız bırakıp daha kolay yok etmekti.

Van Ermeni toplumunu savunabilmek için zamanın üç siyasi partisi birleşti. Askeri konseyin başkanları Aram Manukyan ve Armenak Ekaryan iki ünlü Ermeni partisinin yasal başkanlarıydı. (Taşnak ve Armenakan) Bu insanlar Ermenileri; kendilerinden çok daha güçlü ve bol techizatlı Türk Ordusuna karşı savundular. Bu savaş: 7 Nisan'dan 3 mayıs'a kadar tam 26 gün sürdü. Yok olmak istemeyen bir toplumun yiğitçe savaşımıydı bu. Düzenli Türk Ordusu, silah ve cephanenin yanısıra, yanlarına Kürt Aşiretlerini de kattılar. Van Ermenileri kahramanca direndiler. Van Kuşatmasının bitmesinin ve Türklerin kaçma (geri çekilme) nedeni aslında Rus Ordusunun yaklaşıyor olmasıydı. Van özgürdü ama viraneye dönmüştü. Kısa bir süre için, Ermeniler yeniden özgürlüğü yaşadılar ve yakılmış, yıkılmış evlerini yeniden onarmaya başladılar. Bu arada temmuz sonunda Rus Ordusu Çarlık hükümeti tarafından geri çağırıldı. Van Ermenilerine de eşyalarını toplayıp, evlerini terk edip orduyu izleyerek Kafkaslara gitmeleri emredildi.

Ermeniler 1918'e kadar defalarca Van'a geri döndüler. Ancak müttefik güçlerin politik oyunlarına geldiler. Bolşevik Rus Hükümeti de ayrı oyunlar oynadı. Sonunda Ermeniler ana vatanları Van'ı terketmek zorunda kaldılar ve herşeylerini sonsuza dek kaybettiler. Savaşın sonlarına doğru, Lenin "ne pahasına olursa olsun" diyerek 3 Mart 1918'de Almanlarla BrestLitovsk antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşma uyarınca; Rusya ordularını; Türkiye'nin Doğusundan

çekecek, Kars, Ardahan, Ani ve Ermenilerin kutsal dağı Ararat'ı Türklere bırakacaktı.

Daha önceki anlaşmalar uyarınca (WWI için ayrıntılı bilgi google WWI savaş oyunu, hileleri sayfasına bkz. çev. notu) bu toprakların yönetimi Rusların elindeydi. Talat ve Enver, Alman müttefikleriyle yapacakları ortak çalışma sonunda kaybedilmiş toprakları geri alabilecek hatta Rusya Ermenistanından da toprak katabileceklerdi (Koparabileceklerdi).

Van savunması, Osmanlı Hükümetine karşı yapılmış bir başkaldırıydı. Başlar ezilmeliydi. Van kırsalında kılıçtan geçirilerek öldürülen ellibeş bin Ermeni olayı, biliçli olarak tersine çevrilerek Hristiyan Ermenilerin Türkleri kestiği şeklinde ilan edildi. Ve böylece kuşaklar boyunca Türkler kendi tarihlerini bu şekliyle öğrendiler.

Türkiye Ermenilerinin büyük bir çoğunluğunun daha da acı yazgıları vardı. 1915'teki korkunç olaylar olmazdan önce, Osmanlı Türkiyesinde iki milyona yakın Ermeni yaşıyordu. Van'da yaşanan savaş ve düzenli Türk ordusuna karşı direnebilmek ayrıcalıklı (çok özel) bir olaydı. Çünkü Van halkının %90'ı Ermenilerden oluşuyordu. Türkiye geneline bakıldığında büyük şehirlerde ve Ermenilerin yaşadığı altı kırsal bölgede de Ermeniler toplu halde değillerdi. (Yoğunluk yoktu) Bu nedenle de çok kolaylıkla Ermeni başkanlar ele geçirildi, öldürüldü. Pekçok insan ise evlerinde ailelerinin gözleri önünde öldürüldüler. Savunmasız (korunmasız) kalan Ermeni kadınları, çocuklar ve yaşlılar da evlerinden alınarak güney çöllerine ölüme gönderildiler. Osmanlılar için bu yöntem; Ermenilerden kurtulmanın ve onların evlerine, mallarına el koymanın en ucuz, en basit yoluydu. Ölenlerin sigorta poliçelerine bile el kondu.

Osmanlı Türk hükümeti, düzenli (planlı) biçimde, Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları: Van, Erzurum, Sivas, Kayseri, Adana, Ardahan, Harput, Maraş, Bayazıt, Malat-

ya, Zeytun, Sasun, Diyarbakır, Antep, Urfa, Bitlis, Kars, Muş, İzmir ve daha başka şehirlerde tehciri ve toplu kıyımları sürdürdüler. Ermeniler, dünyanın neresinde yaşarlarsa yaşasınlar, aralarında mutlaka bu adlarını saydığımız şehirlerden gelenler ya da ataları gelmiş olanlar çıkacaktır.

1915-1922 arasında Türkiye'de birbirbuçuk milyon Ermeni öldürüldü. Birçoğu Türkiye'den Suriye çölü Deir Zor'a doğru yürürken, ya hastalıktan, ya da açlık ve susuzluktan öldü. Birçok kadın, Türklerin tecavüzünden kurtulmak için intihar etti. Yine pekçok genç kadın ve çocuğun dinleri değiştirilerek "Türkleştirildiler". Yabancı diplomatlar tarafından hazırlanan birçok kayıtlı belge bulunmaktadır. Ayrıca tanık raporları, Türkiyedeki Ermeni toplumunun nasıl korkunç olaylara, işkencelere ve kıyımlara tahammül ettiğini gözler önüne seriyor. Vanlılar örneğinde görüldüğü gibi, hayatta kalabilen pekçok Ermeni; Rusya Ermenistanına sığınmacı olarak gitmiştir. Savaş bittiğinde Ermeniler küçük ama tarihi vatanlarında özgürlüklerini ilan etmişlerdi. Ne yazık ki özgürlük çok kısa süre yaşandı. Yeniden kurulan Özgür Ermenistan Cumhuriyeti ise BolşevikKemalist ikili fitnelerinin oyunlarına geldiler. Ermenistan Sovyetleştirildi. Bu küçük vatanın topraklarından bile bazı parçalar Türkiye'ye ve Azerbeycan'a verildi.

1894-1922 yılları arasında başta bulunan Türk Hükümetleri Ermeni soykırımını yaptı. Yani bunu yapan Türk halkı değildir. Hükümetin Ermeni karşıtı propaganda yapmasına karşın, yine de birçok Türk ve Kürt insanı, komşularını korudu, gizledi ve korkunç kıyıma ortak olmayı reddetti.

Sonuç olarak 1915 soykırımından sonra Ermeniler tüm dünyaya dağıldılar. Çeşitli şehirlerden göçen bu ilk kuşaklar "açlıktan ölen (öldürülen) Ermeniler" olarak anıldılar.

Her yıl, dünyanın her tarafında Ermeniler 24 Nisan günü soykırım kurbanlarını anarlar. 24 Nisan gününün özel-

likle seçilme nedeni; o günün İstanbul'da birçok ünlü toplum önderinin, yazarların, şairlerin tutuklandıkları tarih olmasıdır. Bu insanların hemen tamamı ya hapiste ya da sürgünde öldürüldü.

Türklerin babası ve modern Türkiye'nin kurucusu olarak bilinen Mustafa Kemal, seleflerinin Ermeni karşıtı politikasını aynen sürdürdü. İmparatorluk çöküp ortalık huzura kavuştuğunda bir kısım Ermeni göçmenler geri döndü ancak kendilerine"Türkiye kırsalında hiçbir zaman Ermeni yaşamadı"denilerek geri gönderildiler. Bu tutum ne yazık ki günümüzde de sürmektedir.

Türk Hükümeti, Jön Türklerin Osmanlı Ermenilerine yaptığı acımasız uygulamaları asla üstlenmedi (kabul etmedi) Ölen Ermeniler ise "Savaş oyunlarının"! doğal sonucu gibi gösterildi. Olağan kabul edildi.

Bugünkü Türk Hükümeti de kurucusunun izinde. Yani sadece 1. 5 milyon Ermeninin öldürüldüğünü reddetmekle kalmıyor, Ermenilerin bu topraklar üzerinde 2500 yıl boyunca yaşamış olduklarını da bilmezden geliyor. Urartu Krallığından kalan tarihi kaleler, surlar gururla Modern Türkiyeye ait ören yerleri olarak tanıtılıyor. 2500 yıllık Ermeni uygarlığı, yaşamı, hiç bilinmiyormuş tavrı var. (dışlanıyor) Yüzlerce Hristiyan Ermeni kilisesi kaderlerine bırakılmış, yıkıntı ve harabeye dönüşmüşler. Ermeni yazarlar yok ediliyor. Tarih yeniden yazılmaya çalışılıyor. Sadece birkaç Ermeni kilisesi ayakta. Bunlar da Van Ermeni uygarlığının ve tarihi Ermenistan'ın kanıtlarıdır.

Bugün Van, tarihi kalıntıları ve doğal güzellikleri ile turistlerin ilgi odağıdır. 1915'te Ermeni direnişçilerle Türk askerleri arasındaki savaş sırasında Eski Van şehri tamamiyle harabedilmişti. Restore edilmeden bırakılmıştır. Eski şehrin bulunduğu yeri otlar bürümüş, bir Ermeni kilisesi yıkıntısının ortasına da bir çift minare dikilmiştir. Sadece

Urartu Kalesi ve Van kayası bu şehrin bir zamanlar ne muhteşem bir 'eski şehir' olduğunun kanıtları.

Yeni Van, eski Aygestan'ın yerine kurulmuş. Günümüzde Van halkı Türklerden ve Kürtlerden oluşuyor.

1991'de Sovyetlerin dağılmasından sonra Ermenistan bir kez daha özgürlüğüne kavuştu. Bugün Ermenistan, küçük, toprağı az, Türkiye, İran, Gürcitan ve Azerbeycan'a komşu bir ülke. Erivan Ermenistan'ın başkentidir ve Ararat vadilerinde kurulmuş bir şehirdir. Her sabah, günün ilk ışıklarıyla Erivan Ermenileri kutsal Ararat Dağını görürler. Ararat Dağı coğrafi olarak Türkiye sınırları içindedir. Ancak tüm dünyadaki Ermeniler için Anavatanları Ermenistan'ın bir sembolü (simgesi) olarak kalacaktır.

KAYNAKÇA

Aşağıda adları yazılmış olan kitaplar, bu kitabın arka planı ve içeriği oluşturulurken yararlanılan yapıtların listesidir.

Balakian, Peter *The Burning Tigris*. New York: Harper Collins 2003 Publishers.

Hewsen, Robert H. *Armenia A Historic Atlas*. Chicago (Printed in 2001 Italy): The University of Chicago Press.

Hichens, Robert *The Near East*. New York: The Century 1913 Company.

Hovannisian, Richard G. *Armenian Van/Vaspurakan*. Costa Mesa, CA: 2000 Mazda Publishers, Inc.

Jenkins, Hester Donaldson *Armenia and Armenians*. Washington, DC: The 1914 National Geographic Magazine.

Keorkizian, Ver. A. *The Heroic Struggle of Vaspurakan*. Beirut: Atlas 1965 Publishing (Armenian).

Mahari, Gurgen *Airvogh Aygestanner* (Burning Gardens). Yerevan: 1966 Hayastan (Armenian).

Ussher, Clarence D. *An American Physician in Turkey*. London: 2001 Sterndale Classics.